

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

KORMOS JÓZSEF

A filozófia és az etika tanítása

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-289-8

Budapest – Piliscsaba, 2016.

Kormos József

A filozófia és az etika tanítása

Tartalom

Bevezetés.....	7
I. A filozófia és az etika tanításának szükségessége	11
Általános szempontok.....	11
Nevelési szempontok.....	13
Oktatási szempontok.....	21
Ajánlott irodalom	23
II. A filozófia és az etika, mint tudomány.....	25
II/1. A tudományról	25
II/2. A filozófia, mint tudomány	33
A filozófia tudományai	39
Filozófiatörténet.....	43
Logika	57
Ismeretelmélet.....	63
Metafizika.....	65
Etika.....	68
Esztétika	69
II/3. Az etika, mint tudomány.....	73
Az etika tudományai	79
Etikatörténet	80
Az általános etika (normatív etika) témakörei:	91
Az etika megalapozásáról.....	92
Szabadság, felelősség, determinizmus.....	94
Nonkognitívizmus – kognitívizmus	94
Az etikai elméletek alapvető típusai.....	100
Etikai érvelésmódok.....	102
Az etikai értékek.....	103
Az etikai norma	105
Az erények.....	106
Az akarat szabadsága	107
A lelkiismeret.....	109
A szeretet.....	110
Az erkölcs és a boldogság összefüggése.....	111
Emberi élethelyzetek/ életesemények erkölcsi vonatkozásai	113
Az alkalmazott etika.....	116

Etika és politika.....	116
Közszolgálati etika.....	118
Gazdasági etika.....	119
A tudomány és a technika etikája	120
Környezeti etika.....	121
Bioetika, orvosi etika	122
A kommunikáció etikája. Médiaetika	123
Pedagógusetika	123
Feminista etika.....	124
Ajánlott irodalom	127
III. A filozófia és az etika, mint tantárgy	135
Ajánlott irodalom	143
IV. A filozófia és az etika szakmódszertana	147
Az oktatási folyamat.....	149
Az oktatási stratégia.....	153
Az oktatási módszer	159
Az előadás.....	161
A magyarázat	165
Az elbeszélés	171
A tanulók kiselőadásai.....	171
A megbeszélés	173
A kérdezésen alapuló eljárások. A heurisztikus kérdezés és a szókratészi kérdve kifejtés, a gondolatkísérlet, az ötletbörze.	177
A vita (disputa)	181
A tárgyalás.....	185
A racionális vita	185
Dilemma-diszkusszió	187
A szemléltetés.....	188
A munkáltató módszer	188
A projektmódszer	189
A tanulási szerződés	193
A kooperatív oktatási módszer és a mozaiktanulás	193
A szimuláció, a szerepjáték és a játék	195
A tanulmányi kirándulás.....	197
A házi feladat.....	198
A módszerek kiválasztása	199
Az oktatás szervezési módjai	201

Az oktatás eszközei, tárgyi feltételei.....	205
Háttéranyagok a filozófia és az erkölcsstan/etika tanításához	213
Az értékelés.....	217
A differenciálás.....	221
Ajánlott irodalom	229
V. A filozófia és az etika sajátos feladatai	237
Tanulás.....	239
Szövegértés	243
Szövegalkotás.....	245
Előadás	249
Megvitatás (diskusszió).....	253
Érvelés.....	257
Kérdezés	261
Magatartás és életmód	265
Ajánlott irodalom	267
VI. A filozófia és az etika tanítás dokumentumairól	271
A köznevelési törvény	271
A Nemzeti alaptanterv.....	271
A kerettantervek.....	281
Az érettségi dokumentumok.....	282
A tanmenet	284
Az óravázlat.....	285
Ajánlott irodalom	289
Befejezés	291
Kislexikon.....	293
Felhasznált irodalom.....	303

Bevezetés

„Ha a tanítás művészet, akkor a tanításra való felkészülés tudomány”¹

A jegyzet a filozófia és az erkölcsstan-etika tanárképzés számára készült.

A két tantárgy együtt szerepeltetését több szempont indokolja. Egyrészt a két tudomány összetartozik, egymást kiegészíti, így oktatásuk során is vannak átfedések a tananyagban. Másrészt pont emiatt az oktatási stratégiák, módszerek, eljárások és szervezési módok területén is sok az azonos eljárás (pl. szókratészi módszer, dilemma-diszkusszió, szövegelemzés értelmezés, projektkészítés, szerepjáték, ...). Harmadrészt a szakos tanárok közt is gyakori a két tárgy esetén az azonos tanár. A könyvben általában a „két tárgy” elnevezés szerepel. Természetesen itt az erkölcsstan-etika és a filozófia tantárgyakról van szó. Az erkölcsstan inkább az aktuális, a konkrét cselekvések, viselkedések kérdéseivel foglalkozik. Az etika a cselekvések, viselkedések általános elveit, összefüggéseit vizsgálja. A filozófia pedig mintegy szintézisként, ezen elvek, összefüggések egyetemes kapcsolódásait elemzi (a lét, a létezők, társadalom, a kultúra, az ember, viszonylatában). Az absztrakciós szint miatt a filozófia és az etika már középiskolai tantárgy.²

¹ Falus Iván (szerk.): *Didaktika*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó, 470. old. (idézet az alábbi műből Olrich D.C. 1980. *Teaching strategies - A guide to better instruction*. Lexington-Massachusetts-Toronto.)

² Talán szerencsésebb lenne az általános iskolai erkölcsstantárgyat is etikának nevezni, hiszen az erkölcsstan órákon sem annyira a konkrét cselekvési, viselkedési útmutatásokat kell tárgyalni, hanem inkább az általános összefüggések, kapcsolatok meglátásán, megértésén van a

A könyv főbb fejezetei az alábbi szempontok szerint lettek összeállítva.

A két tárgy léte és tanítása gyakran vitákat vált ki, ezért fontos az elején tisztázni a szükségességüket a nevelés és az oktatás szempontjából. A tárgyak tanítását sok körülmény teszi szükségessé (az európai kultúra hagyományai és értékei, a kor társadalmi, kulturális, tudományos, technikai változásai, kihívásai, ...), mely körülmények, sajátos képességeket, attitűdöket igényelnek (racionális érvelés, logikusság, több szempont figyelembevétele, együttműködés, konfliktuskezelés, tolerancia, empátia, ...)

A viták nemcsak a tárgyak létjogosultságáról, hanem azok tartalmáról (tudományos értelemben és tantárgyi értelemben vett tartalmáról) is szólnak. A jegyzet azt is szeretné röviden körül határolni, hogy a filozófia és az etika mit „tartalmaz” és mivel foglalkozik tudományos értelemben. Ez a tanárok számára azért fontos, hogy az aktuális kérdések, problémák tárgyalásánál utána tudjanak nézni a diszciplináris „háttérnek”, s így válaszaik, javaslataik, minél inkább érthetőbbek, racionálisabbak, komplexebbek legyenek, elkerülve a közhelyeket, a felszínességet, az érdektelenséget. A következő fejezet a speciális tantárgyi sajátosságokra mutat rá. A filozófia és az erkölcsstan/etika témájában és módszereiben más, mint a többi tárgy, de mégis mindegyikkel kapcsolatba kerül. A könyv negyedik fejezete a szakmódszertannal kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Az oktatási folyamatot, az oktatási stratégiákat, módszereket, eljárásokat és szervezési módokat, oktatáshoz használható eszközöket az értékelést valamint a differenciálást. Ezekhez kapcsolódva kerül sor a két tárgy sajátos feladatainak a tárgyalására (tanulás, szövegértés, szövegalkotás, előadás, megvitatás, érvelés, kérdezés, magatartás és életmód). A szakmódszertan témáit a kapcsolódó dokumentumok rövid áttekintése zárja. A filozófiai, etikai és pedagógiai fogalmak

hangsúly. A konkrét erkölcsi cselekvési minták ezen meglátások és a személyiségjegyek, valamint a környezeti hatások alapján alakulnak ki.

sokszor más-más értelemben is használhatóak, ezért a jegyzet tartalmaz egy rövid kislexikont is.

A tankönyv a főbb fejezetek végén szakirodalmi ajánlást tartalmaz a téma további és akár másszemponitú megközelítéséhez.

I. A filozófia és az etika tanításának szükségessége

A két tárgy tanítása gyakran vitákat vált ki, ezért fontos az elején tisztázni a szükségességüket a nevelés és az oktatás szempontjából.

Általános szempontok

A „filozofálás” – a gondolkodás, a magyarázatra törekvés, a kérdésfeltevés – minden témában, de különösen az emberi cselekedetek témájában mindig is sajátos jellemzője a különböző kultúráknak. Kiemelten igaz ez az európai kultúra esetében. Az ész, az értelem „használata” – a görög kultúra öröksége nyomán, majd az újkor tudományos szemléletének és a felvilágosodás látásmódjának hatására – az európai világértelmezés alapvető mozzanata. A görög filozófia öröksége és az európai társadalmi-politikai élet pedig előtérbe helyezte az erkölccsel, etikával kapcsolatos témákat. A filozofálásnak az erkölcsi, etikai jellegét erősítette az európai kultúra meghatározó eleme a kereszténység is. A keresztény vallásban mindig is erkölcsi, etikai kérdések/dilemmák merülnek fel, a vallás sajátos tanításaiból következően (szeretet, akaratszabadság, bűn, megbocsátás, megtérés, ...). Elmondható tehát, hogy az európai kultúrában történelmi okokból, és a történelmi okokból következő jelenbeli helyzetből adódóan sem kerülhető meg a „filozofálás”, kiemelten az erkölcsi, etikai témákkal kapcsolatos „filozofálás”. A közoktatásnak erre a filozofálásra, erkölcsi, etikai szempontú filozofálásra is fel kell készítenie a tanulókat valamilyen mértékben. Egyrészt ki kell alakítania és fejlesztenie kell azokat a kompetenciákat, amelyek ezt az „észhasználatot” minél magasabb szinten lehetővé teszik. Másrészt át kell adni

azokat az ismereteket, tudáselemeket amelyek már mintegy rendelkezésre állnak a filozófia és az etika történetéből eredeztethetően.

Ez a kettős feladat a pedagógia szóhasználatában a nevelés és az oktatás során valósítható meg. Természetesen nem elkülönülten, mint csak nevelés, vagy mint csak oktatás. A nevelés és az oktatás együtt, egyszerre történik, esetleg a hangsúly tevődik át hol az egyikre hol a másikra a tanári és a tanulói tevékenységek során.

Ezért érdemes áttekinteni ezen szempontok szerint is a két tárgy szükségességét.

Nevelési szempontok

A nevelés szó a magyar nyelvben a növelni szóból ered. A németben az *Erziehung* az *erziehen* kihúzni szóból, az angolban az *Education* az *educare* (latinból származó) kivezetni szóból alakult ki. Ha csak ezt a három eredetet nézzük, már akkor érdekes következtetéseket vonhatunk le a nevelésre vonatkozóan. A nevelés a nevelt fejlődésének, növekedésének az elősegítése, és kihúzása, kivezetése az adott helyzetéből. A nevelés ezek alapján mindenképpen egy pozitív irányú, segítő, jobbitó, fejlesztő tevékenység. A nevelés a szó eredeti értelmében véve is növelést, fejlesztést jelent, ez a növelés, fejlesztés valamilyen irányba történik, valamit szeretne elérni. A nevelés célirányos, célszerű, vagyis céllal rendelkező folyamat.³ A nevelés összetett, komplex jellege és a nevelés felelőssége szükségessé teszi a cél megfogalmazását. A nevelés célja az elkötelezett, felelős ember, aki önmaga megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére, valamint az embert körülvevő világ (kiemelten a társadalom) megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére képes és alkalmas.

A fenti szempontokat tartalmazzák az alábbi meghatározások is:

- A nevelés célja az elkötelezett ember nevelése, akinek kialakult világnézete van, akinek erkölcsi elvei vannak, és ezeknek megfelelően él, aki képes a mindennapi életben, a társadalomban rá háruló feladatokat ellátni.
- A nevelés célja, hogy az embert alkalmassá, képessé tegye a konstruktív életvezetésre (amely szociálisan értékes és egyénileg is eredményes).⁴
- A nevelés célja, hogy az ember alapvető és szükséges kompetenciáit (perszonális, szociális, kognitív, speciális) fejlessze.⁵

³ A nevelési célról részletesebben lásd Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK, 193-202.

⁴ lásd Bábosik István 2004. *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris Kiadó, 13-15.

- A nevelés célja, hogy fejlessze azokat a kompetenciákat „amelyekre minden egyénnek szüksége van a személyes kiteljesedéshez és fejlődéshez, az aktív polgársághoz, a társadalmi beilleszkedéshez és a foglalkoztatáshoz.”⁶

Más példák az általánosan megfogalmazott célokra:

- kiművelt ember,
- egyéni és társadalmi életre képes ember,
- kulturált ember,
- szocializált ember,
- elkötelezett felnőtt ember,
- elkötelezett, felnőtt keresztény ember,
- erkölcsös ember,
- jó állampolgár,
- teljes értékű ember,
- normakövető ember,
- emancipált ember,
- komplex képesség együttesel rendelkező ember,
- olyan ember, aki alkalmas a társadalmi és az egyéni reprodukcióra,
- önálló tanulásra képes ember,
- önálló, felelős döntésekre képes ember,

A pedagógia általánosan elfogadott fenti meghatározásain túl, érdemes megnézni egy aktuális dokumentumot is. A 2012.ben elfogadott NAT fejlesztési területei – nevelési céljai az alábbiak (a jobb áttekinthetőség miatt a felsoroláson túl a meghatározásokból is szerepelnek részek):

„Az erkölcsi nevelés

⁵ lásd Nagy József 2010. *Új pedagógiai kultúra*. Szeged, Mozaik Kiadó, 65-75.

⁶ Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:hu:PDF> 2016. augusztus 10.

A köznevelés alapvető célja a tanulók erkölcsi érzékének fejlesztése, a cselekedeteikért és azok következményeiért viselt felelősségtudatuk elmélyítése, igazságérzetük kibontakoztatása, közösségi beilleszkedésük elősegítése, az önálló gondolkodásra és a majdani önálló, felelős életvitelre történő felkészülésük segítése. Az erkölcsi nevelés legyen életszerű: készítsen fel az elkerülhetetlen értékkonfliktusokra, segítsen választ találni a tanulók erkölcsi és életvezetési problémáira. Az erkölcsi nevelés lehetőséget nyújt az emberi lét és az embert körülvevő világ lényegi kérdéseinek különböző megközelítési módokat felölelő megértésére, megvitatására. Az iskolai közösség élete, tanárainak példamutatása támogatja a tanulók életében olyan nélkülözhetetlen készségek megalapozását és fejlesztését, mint a kötelességtudat, a munka megbecsülése, a mértéktartás, az együttérzés, a segítőkészség, a tisztelet és a tisztesség, a korrupció elleni fellépés, a türelem, a megértés, az elfogadás. A tanulást elősegítő beállítódások kialakítása – az önfegyelemtől a képzelőtehetségen át intellektuális érdeklődésük felkeltéséig – hatással lesz egész felnőtt életükre, és elősegíti helytállásukat a munka világában is.

Nemzeti öntudat, hazafias nevelés

A tanulók ismerjék meg nemzeti, népi kultúránk értékeit, hagyományait. Tanulmányozzák a jeles magyar történelmi személyiségek, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók munkásságát. Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek megalapozzák az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismerését, megbecsülését. ...

Állampolgárságra, demokráciára nevelés

A demokratikus jogállam, a jog uralmára épülő közélet működésének alapja az állampolgári részvétel, amely erősíti a nemzeti öntudatot és kohéziót, összhangot teremt az egyéni célok és a közjó között. Ezt a cselekvő állampolgári magatartást a törvénytisztelet, az együttélés szabályainak betartása, az emberi méltóság és az emberi jogok tisztelete, az erőszak-mentesség, a méltányosság jellemzi. ...

Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése

Az önismeret – mint a személyes tapasztalatok és a megszerzett ismeretek tudatosításán alapuló, fejlődő és fejleszhető képesség – a társas kapcsolati kultúra alapja. Elő kell segíteni a tanuló kedvező szellemi fejlődését, készségeinek optimális alakulását, tudásának és kompetenciáinak kifejezésre jutását, s valamennyi tudásterület megfelelő kiművelését. Hozzá kell segíteni, hogy képessé váljék érzelmeinek hiteles kifejezésére, a mások helyzetébe történő beleélés képességének az empátiának a fejlődésére, valamint a kölcsönös elfogadásra. ...

A családi életre nevelés

A család kiemelkedő jelentőségű a gyerekek, fiatalok erkölcsi érzékének, szeretetkapcsolatainak, önismeretének, testi és lelki egészségének alakításában. A szűkebb és tágabb környezet változásai, az értékrendben jelentkező átrendeződések, a családok egy részének működésében bekövetkező zavarok szükségessé teszik a családi életre nevelés beemelését a köznevelés területére.

...

A testi és lelki egészségre nevelés

Az egészséges életmódra nevelés hozzásegít az egészséges testi és lelki állapot örömteli megéléséhez. A pedagógusok ösztönözzék a tanulókat arra, hogy legyen igényük a helyes táplálkozásra, a mozgásra, a stresszkezelés módszereinek alkalmazására. Legyenek képesek lelki egyensúlyuk megóvására, társas viselkedésük szabályozására, a konfliktusok kezelésére. ...

Felelősségvállalás másokért, önkéntesség

A Nat ösztönzi a személyiség fejlesztését, kibontakozását segítő nevelést-oktatást: célul tűzi ki a hátrányos helyzetű vagy fogyatékkal élő emberek iránti szociális érzékenység, segítő magatartás kialakítását a tanulóknál úgy, hogy saját élményű tanuláson keresztül ismerik meg ezeknek a csoportoknak a sajátos igényeit, élethelyzetét. ...

Fenntarthatóság, környezettudatosság

A felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára.

...

Pályaorientáció

Az iskolának – a tanulók életkorához igazodva és a lehetőségekhez képest – átfogó képet kell nyújtania a munka világáról. Ennek érdekében olyan feltételeket, tevékenységeket kell biztosítani, amelyek révén a diákok kipróbálhatják képességeiket, elmélyülhetnek az érdeklődésüknek megfelelő területeken, megtalálhatják hivatásukat, kiválaszthatják a nekik megfelelő foglalkozást és pályát, valamint képessé válnak arra, hogy ehhez megtegyék a szükséges erőfeszítéseket. ...

Gazdasági és pénzügyi nevelés

A felnövekvő nemzedéknek hasznosítható ismeretekkel kell rendelkeznie a világ gazdaság, a nemzet gazdaság, a vállalkozások és a háztartások életét meghatározó gazdasági-pénzügyi intézményekről és folyamatokról. Cél, hogy a tanulók ismerjék fel saját felelősségüket az értékteremtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás, a pénz világa és a fogyasztás területén. Tudják mérlegelni döntéseik közvetlen és közvetett következményeit és kockázatát. ...

Médiatudatosságra nevelés

Cél, hogy a tanulók a mediatizált, globális nyilvánosság felelős résztvevőivé váljanak: értsék az új és a hagyományos médiumok nyelvét. A médiatudatosságra nevelés az értelmező, kritikai beállítódás kialakítása és tevékenység-központúsága révén felkészít a demokrácia részvételi kultúrájára és a médiumoktól is befolyásolt mindennapi élet értelmes és értékelvű megszervezésére, tudatos alakítására. ...

A tanulás tanítása

A tanulás tanítása az iskola alapvető feladata. Minden pedagógus teendője, hogy felkeltse az érdeklődést az iránt, amit tanít, és útbaigazítást adjon a tananyag elsajátításával, szerkezetével, hozzáféréssel kapcsolatban. Meg kell tanítania, hogyan alkalmazható a megfigyelés és a tervezett kísérlet módszere; hogyan használhatók a könyvtári és más információforrások; hogyan mozgósíthatók az előzetes ismeretek és tapasztalatok; melyek az egyénre szabott tanulási módszerek; miként működhetnek együtt a tanulók csoportban; hogyan rögzíthetők és hívhatók elő pontosan, szó szerint például szövegek, meghatározások, képletek. Olyan tudást kell kialakítani, amelyet a tanulók új helyzetekben is képesek alkalmazni, a változatok sokoldalú áttekintésével és értékelésével. ...”⁷

Amennyiben a pedagógia általánosan megfogalmazott nevelési céljait, vagy akár az aktuális NAT fejlesztési területeit-nevelési céljait fontosnak tartjuk látható, hogy a filozófia és az erkölcstan/etika tárgyakként jelentős szerepe van ezen nevelési célok megvalósítása esetén.

A két tárgynak a meghatározások szinte minden egyes esetében van feladata és lehetősége. A közoktatásban a mai kor kihívásainak megfelelően sokkal nagyobb szerepe kell, hogy legyen az olyan – nemcsak ismereteket, tudáselemeket átadó, hanem az embert személyiségében és közösségi létében fejlesztő – tárgyakként, műveltségi területeknek, mint a filozófia és az etika.

A két tárgynak a sajátos tevékenységi formák és a sajátos tartalmi elemek⁸ (tudáselemek) miatt különösen az alábbi területeken van fontos szerepe nevelés során:

- logikus gondolkodás (analízis, szintézis, indukció, dedukció),

⁷ NAT I.1.1. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf 2016. augusztus 10.

⁸ Ezen sajátos tevékenységi formák és a sajátos tartalmi elemek tárgyalására a későbbiekben kerül sor.

- szövegértés-értelmezés, szövegképzés,
- kommunikáció, érvelés, vitatkozás,

- együttműködés, konfliktuskezelés
- tolerancia, másság elfogadása,
- szolidaritás, empátia,

- reflexió, önismeret, önfegyelem
- kérdezés, nyitottság, magyarázatkeresés,
- döntés-választás, felelősségvállalás,

- testi-lelki egészség,
- életmód, életvitel,
- kikapcsolódás, szabadidő eltöltése.

Látható, hogy ezek a területek valójában az emberi létmód számára alapvető racionális létezést valamint a pedagógiában kiemelt szocializációt és a perszonalizációt segítik elő.

Oktatási szempontok

A tanítási folyamat során ismeretek, tudástartalmak megszerzése, továbbadása, növelése történik. Az ismeretek, tudások itt széles spektrumot jelentenek, nemcsak kognitív, racionális tartalmakat, hanem lelki, érzelmi és testi értelemben vet tartalmakat is. Ezen tartalmak (nevezhetőek ezek információnak is) átadása az oktatás. Tehát az oktatás szempontjából meg kell határozni a két tárgy tartalmát is. Ezen tartalmak megfogalmazása, bemutatása is jelzi a két tárgy szükségességét.

A filozófia és az etika tantárgyakhoz köthető tartalmak (pl. a logika elemei, megismerési módok, igazság, lényeg, ok, cél, értékek, normák, erények, emberi kapcsolatok, ...) más tárgyak esetében is előfordulnak és utalás történik rájuk, de a részletes és az összefüggéseket is feltáró tárgyalásukra nem kerül sor. Például a logikusság, az igazságosság, a barátság, a felelősség, ... témái más tárgyakban is felmerülnek (matematika, magyar irodalom, történelem, ...) események, életrajzok, irodalmi művek esetén, de az adott tárgy keretén belül ezek teljesebb körű kifejtésére nem kerül sor. Így a tanulók ismeretei ezekről a témákról felületesek, vagy a különböző tapasztalatok miatt eklektikusak lehetnek. Tehát hasznos lehet ezen témák külön tantárgyban történő rendszerező, összefüggéseket feltáró tárgyalása.

A két tárgy tartalmának a bemutatása leginkább a különböző előírások, ajánlások alapján mutatható be (NAT, kerettanterv). Azonban két okból is indokolt, hogy tágabb megközelítésből – mintegy tudományos oldalról tárgyaljuk a két tárgy tartalmi elemeit.

Egyrészt a tananyag bizonyos elemei oktatáspolitikai megfontolásokból elég gyakran változhatnak. Ezért a tanároknak egy megalapozott, rendszerezett, jól felépített tudományképpel kell rendelkezniük, hogy az aktuális változásokat, követelményeket a tudomány szempontjából is egzakt módon tudják követni. A NAT-ban, a kerettantervben vagy akár a helyi

tantervben elvárt változásokat, új elvárásokat akkor tudja a saját módszertani repertoárjába beépíteni, beilleszteni, ha diszciplináris szempontból is „helyretudja tenni” azokat. Vagyis az új elvárásoknak megfelelő tananyagot a tudomány rendszeréből vezeti le és nem ad hoc módon kísérletez a tananyagokkal és módszerekkel.

Másrészt a filozófia és az etika tudományként és tantárgyként sajátos módon viszonyul egymáshoz. A tantárgyak legtöbbször a tananyag mintegy a tudomány anyagából áll össze. Például a fizika esetében a hőtanról szóló tananyag az, amit a fizika, mint tudomány a hőtanról mond. Vagy a történelem esetében az 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról szóló tananyag az, amit a történelem, mint tudomány az 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról mond. A filozófia és az etika esetében ez nem teljesen így van. Például a logika tanításánál nem az a cél, hogy tananyag legyen Arisztotelész vagy Gottlob Frege logikája, hanem az, hogy az említett szerzők műveiből megfelelően kiválasztott tananyag alapján a tanuló megismerje és adott esetben alkalmazni tudja a következetes gondolkodás lépéseit, módjait. Vagy az etika esetében a döntéseinket befolyásoló kölcsönösségi elv tanításánál nem az a cél, hogy tananyag legyen Kant *A gyakorlati észkritikája* című műve, hanem, hogy a szerző művéből megfelelően kiválasztott tananyag alapján a tanuló megismerje és adott esetben alkalmazni tudja döntései meghozatalánál a másik ember (vagy minden ember) szempontjainak a figyelembevételét. A filozófiának és az etikának, ehhez a sajátos jelleghez igazodva kell kialakítania a tananyagát. Ez csak akkor lehetséges, ha megvan a megalapozott, rendszerezett, jól felépített diszciplináris „háttér”. Ebben az esetben lehet jól „kiválasztani” a filozófia és az etika, mint tudomány anyagából a megfelelő, hatékony, eredményt elérő tananyagot.

A következő fejezet a két tárgy tartalmi elemeinek meghatározásához szükséges diszciplináris anyagot tekinti át. Ez azért szükséges, hogy egy adott kerettantervi előíráshoz meglehessen találni a téma történeti és tematikus kapcsolódását, amelyhez így könnyebben lehet módszert is választani.

Ajánlott irodalom

Alexandrov Andrea, Éger Gyöngyi, Fenyődi Andrea, Jakab György (szerk.) 2015. Tanári szemmel. Az erkölcsstan tantárgyról... *Új Pedagógiai Szemle*. 2015. 3-4. 80-93.

Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:hu:PDF> 2016. augusztus 10.

Bábosik István 2004. *Neveléstudományok*. Budapest, Osiris Kiadó.

Balázs Zoltán 2012. Etika – tanítás? oktatás? formálás? In *Vigília*. 2012/7. 482-488.

Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.

Blake, N. – Smeyers, P. – Smith, R. – Standish, P. (Ed.) 2003. *The Blackwell Guide to the Philosophy of Education*. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin, Blackwell Publishing.

Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Homor Tivadar 2015. Korszerűség az erkölcsstan/etika tanításában, In *Iskolakultúra*. 2015. 10. 127-138.

Hügli, Anton 1999. *Philosophie und Pädagogik*. Darmstadt, Wissenschaftlichen Buchgesellschaft.

Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.

Kormos József, Pálvölgyi Ferenc (szerk.) 2015. *A köznevelés céljai és fejlesztési területei. Pedagógiai tanulmányok*. Piliscsaba, PPKE BTK.

Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Lányi András 2012. Erkölcóra az iskolában. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 93-94.

Nagy József 2010. *Új pedagógiai kultúra*. Szeged, Mozaik Kiadó.

NAT I.1.1.
http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf
f 2016. augusztus 10.

Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik I. Didaktik und Methodik*. Paderbor, Ferdinand Schöningh.

Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.

Papp Miklós 2015. *Mozaik kövek az erkölcsi neveléshez*. Budapest, Új Ember Kiadó.

Wiater, Werner 2011. *Ethik unterrichten*. Stuttgart, Kohlhammer Verlag.

II. A filozófia és az etika, mint tudomány

II/1. A tudományról

A tudomány szó a magyarban is a tudás szóból eredeztethető.⁹ Ez megfigyelhető az európai nyelveknél is lásd: a német Wissenschaft, a latin scientia, és ebből származóan az angol science, az olasz Scienza, A tudás az ismeretek birtoklását jelenti. Az ember többféle módon és sokféle tudást szerezhet meg a hétköznapi élete során. Azonban ez a tudáshalmaz nem lesz feltétlenül tudomány is egyben. Ezen tudáselemek legtöbbször ellentmondanak egymásnak és a megszerzésük módja sem mindig határozható meg világosan. A hétköznapi tudás személyes jellegű, sokszor a lelkiállapottól függő egyedi, egyénre, énrre vonatkoztatott tudás. Lehetővé teszi és elősegíti az adott ember életvitelét, de nem alkalmazható általánosan.¹⁰

A tudomány a módszeresen megszerzett és rendszerezett, megbízható, általánosan elfogadott tudás összessége. A tudomány nem csak kuriózum, vagy a tudósok magánügye, hanem rendkívül fontos szerepet tölt be az emberi társadalom életében, mert eredményei általában mindenki számára elfogadhatóak, megbízhatóak és tárgyilagosak.

„A tudományos objektivitás nem absztrakt filozófiai erény, hanem olyan kulturális norma, amely a társadalmi gyakorlat szövevényében ölt testet. Az objektivitás teszi a tudományt igazán értékké a társadalom számára, és ez a tulajdonság egyben garancia a megbízható, az érdekeket nem kiszolgáló tudásra. A

⁹ lásd a tudományról és a filozófiáról Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK, 13-66.

¹⁰ lásd: Csepeli György 2001. A hétköznapi tudás. In Brezsnyánszky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 23-24.

tudománynak egyedülálló szerepe van a ténybeli viták eldöntésében. Ez nem abból adódik, hogy különleges racionális vagy szükségképpen birtokában van az igazságnak. Azért van, mert az anyag természetével kapcsolatos kérdésekben tekintélyt szerzett magának részre nem hajlásával. A demokratikus társadalom bonyolult szövetét ebben az objektivitásban való bizalom tartja össze. a tudomány, mint objektív döntőbíró nélkül sok társadalmi konfliktust, csak politikai beavatkozással vagy nyílt erőszakkal lehetne feloldani.”¹¹

A tudományos ismeretszerzés mindig meghatározott, körülírható módon történik. Maga a módszer az egyes tudományoknak megfelelően változhat, de megfogalmazhatóak általánosan érvényes tudományos módszerbeli elvárások. A tudományos módszereknek ellenőrizhetőeknek és ezért megismételhetőeknek kell lenniük. A módszertől elvárható egyfajta következetesség, logikai precizitás, koherencia és konzisztencia. Vagyis a módszer részelemei, eljárásai, „lépései” pontosak, egymással összefüggőek és ellentmondásmentesek legyenek. Vannak tudományok melyeknél az induktív módszer és a tapasztalatszerzés a kiemeltebb (pl. fizika) és vannak olyanok, amelyeknél a deduktív módszer és az elméleti tevékenység (pl. matematika).

A tudományokat módszerük és tárgyuk alapján többféle szempontból lehet csoportosítani. A legelfogadottabb csoportosítás a következő:

- Elméleti (absztrakt) tudományok. Amelyek nem konkrét dolgokkal, tárgyakkal foglalkoznak, hanem elvont, tiszta fogalmakkal és elméleti, strukturális kérdésekkel. Legjobb példa ehhez a matematika és a logika, de egyes tudományok esetében is találkozhatunk ilyen részterülettel pl. elméleti fizika, elméleti szociológia, ...

¹¹ Ziman, John 1996. 'Post-academic Science': Constructing Knowledge with Networks and Norms. In *Science Studies* 9. 488. idézi Fehér Márta 2007. Tudományról és tudományfilozófiáról. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1327.

- Tapasztalati (empirikus) tudományok. Amelyek az embert körülvevő, tapasztalható valóságot vizsgálják.

A tapasztalati tudományok további felosztása:

- Természettudományok. Az embert körülvevő élő és élettelen természetet kutatják. pl. fizika, biológia, kémia, ...
- Társadalomtudományok. Az emberi társadalmi közösségi létével kapcsolatos területet vizsgálják pl. történelem, szociológia, közgazdaságtan.
- Bölcsészettudományok (humántudományok). Az ember különböző tevékenységét vizsgáló tudományok pl. etika, esztétika, ...

A társadalom- és a bölcsészettudományokat gyakran szinonimaként használják, vagy egymás résztudományaként sorolják be. A mai tudományos közéletben már inkább használatos főként az angol szakirodalomban a Social Sciences és a Humanities megkülönböztetés, ami mindenképpen indokolt. *„A társadalomtudományoknak és a bölcsészeti tudományoknak mind tartalma, mind kutatási módszerei, mind kutatás-szervezésük, mind a kutatási eredmények értékelési eljárásai, mind pedig gyakorlati alkalmazhatóságuk eltér egymástól.”*¹²

A mai korban a tudományok gyors felhasználása, egyre erőteljesebb gyakorlati alkalmazása és a különböző tudományok ezen okokból történő kapcsolódása két új tudománycsoportot tett szükségessé:

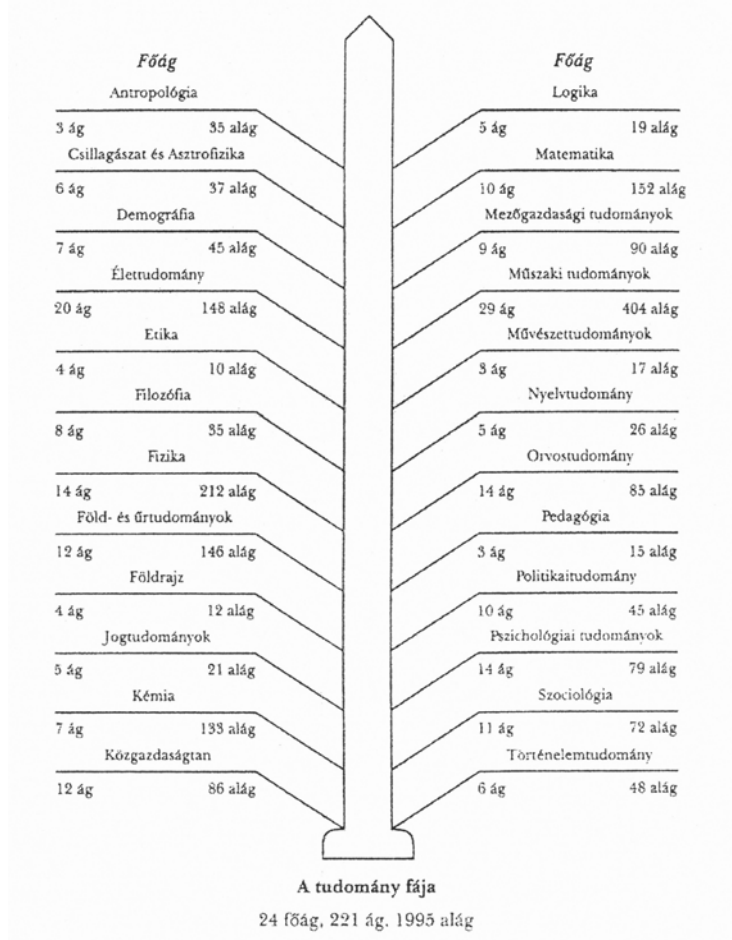
- Alkalmazott tudományok. Valamely hagyományos értelemben vett tapasztalati tudomány gyakorlati felhasználásával, alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket kutatják pl. kertészettudomány, elektronika, reklámpszichológia, ...
- Interdiszciplináris tudományok. Tudományközi, határterületi kérdésekkel foglalkoznak. Ma talán a

¹² Enyedi György 2004. A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. In *Magyar Tudomány*. 2004/12. 1382.

legdinamikusabban fejlődő tudományok pl. biofizika, szociálpszichológia, kognitív tudomány,

A tudományok nemzetközi felosztásához az UNESCO 1973-ban kiadott javaslatát, a *Tudomány és Technika Nemzetközi Terminológiai Szabványát (International Standard Nomenclature for Fields of Science and Technology)* veszik figyelembe. A „tudomány fája” 24 főtudományt, 221 tudományt és ezen belül 1995 altudományt sorol fel. Ebben a Filozófia és az Etika is külön főtudományként van besorolva.

A TUDOMÁNY FÁJA

A tudomány fája¹³

¹³ Brezsnnyánszky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. A

A magyar tudományos életben mérvadó a Magyar Akkreditációs Bizottság 2008/8/II.2. számú határozata, amely 2009. 01.01-én lépett hatályba és a doktori iskolák létesítésének és működésének akkreditációs bírálati szempontjait tartalmazza.¹⁴ Itt a bölcsészettudományok (Humanities) közt önállóan szerepelnek a Filozófiai tudományok (Philosophy) és ezen belül található az Etika (Etics).

1. Természettudományok	Natural Sciences
1.1. Matematika- és számítástudományok	Mathematics and computer sciences
1.2. Fizikai tudományok	Physical sciences
1.3. Kémiai tudományok	Chemical sciences
1.4. Földtudományok	Earth sciences
1.5. Biológiai tudományok	Biological sciences
1.6. Környezettudományok	Environmental sciences
2. Műszaki tudományok	Engineering and technology
2.1. Építőmérnöki tudományok	Civil engineering
2.2. Villamosmérnöki tudományok	Electrical engineering
2.3. Építész-mérnöki tudományok	Architectural engineering
2.4. Anyagtudományok és technológiák	Material sciences and technologies
2.5. Gépészeti tudományok	Mechanical engineering
2.6. Közlekedéstudományok	Transportation engineering
2.7. Bio-, környezet- és vegyészmérnöki tudományok	Bio-, environmental- and chemical engineering
2.8. Informatikai tudományok	Informatics
2.9. Agrárműszaki tudományok	Agricultural engineering
2.10. Katonai műszaki tudományok	Military engineering

neveléstudomány értelmezései. Debrecen, Debreceni Egyetem, 343.

¹⁴ A MAB 2008/8/II.2. számú határozata

(<http://www.doktori.hu/index.php?menuid=351&cid=148> 2012. augusztus 4.)

3. Orvostudományok	Health sciences
3.1. Elméleti orvostudományok	Theoretical medicine
3.2. Klinikai orvostudományok	Clinical medicine
3.3. Egészségtudományok	Health sciences
3.4. Gyógyszerészeti tudományok	Pharmaceutical sciences
3.5. Sporttudományok	Sports sciences
4. Agrártudományok	Agricultural sciences
4.1. Növénytermesztési és kertészeti tudományok	Crop production and horticulture
4.2. Állatorvosi tudományok	Veterinary science
4.3. Állattenyésztési tudományok	Animal husbandry
4.4. Élelmiszertudományok	Food sciences
4.5. Erdészeti és vadgazdálkodási tudományok	Forestry and wildlife management
5. Társadalomtudományok	Social sciences
5.1. Gazdálkodás- és szervezéstudományok	Business and management
5.2. Közgazdaságtudományok	Economic science(s)
5.3. Állam- és jogtudományok	Legal studies
5.4. Szociológiai tudományok	Sociology
5.5. Politikatudományok	Political science(s)
5.6. Hadtudományok	Military sciences
5.7. Regionális tudományok	Regional studies
5.8. Média- és kommunikációs tudományok	Media and communication studies
6. Bölcsészettudományok	Humanities
6.1. Történelemtudományok	History
6.2. Irodalom- és kultúratudományok	Literary and cultural studies
6.3. Nyelvtudományok	Linguistics
6.4. Filozófiai tudományok	Philosophy
6.5. Neveléstudományok	Educational sciences
6.6. Pszichológiai tudományok	Psychology

6.7. Néprajz és kulturális antropológiai tudományok	Ethnography, folklore and cultural anthropology
6.8. Művészettörténeti és művelődéstörténeti tudományok	History of art and culture
6.9. Vallástudományok	Religious studies
7. Művészetek	Arts
7.1. Építőművészet	Architecture
7.2. Iparművészet	Design
7.3. Képzőművészet	Fine arts
7.4. Színházművészet	Drama and theatre
7.5. Film- és videoművészet	Motion picture and video arts
7.6. Zeneművészet	Music
7.7. Tánc- és mozdulatművészet	Dance and eurhythmics
7.8. Multimédia művészet	Multimedia studies
7.9. Művészet-tudomány (zárójelben a művészeti ág megjelölésével)	PhD in arts (...)
8. Hittudományok	Theology

II/2. A filozófia, mint tudomány

A filozófia görög eredetű szó (φιλοσοφία) jelentése: a bölcsesség szeretése, kedvelése. A filozófus pedig a bölcsesség kedvelője. A *philosz* valaminek a kedvelője és a *szophia* bölcsesség szavakból származik. A *philoszophosz* kifejezés első használójaként Hérakleitoszt (kb. Kr. e. 535–475) tartjuk számon „*Nagyon sok mindent kell tudnia annak, aki bölcsességszerető ember.*”¹⁵ Eredetileg a szó nem is annyira tudományt, mint inkább egyfajta életmódot, életformát fontosnak tartó embert jelentett. Akinek nem a dicsőség, nem a vagyon kedvelése (*philotimia*, *philargüria*), hanem a bölcsesség kedvelése volt a legkívánatosabb. A bölcsességkedvelője, a *philoszophosz* olyan valaki, aki a megismerést, a tudást tartja fontosnak és egyfajta kíváncsiság, tudásszomj, a „bölcsesség vágya” jellemzi.¹⁶ A *philoszophosz* nem tudatlan, hiszen tudja, hogy mit nem tud és tudja, hogy mit szeretne megismerni, ismeri saját tudásának határait és korlátait. Ugyanakkor nem is tudós, bölcs teljes mértékben soha, hiszen pont a tudás, a bölcsesség megszerzésének a vágya jellemzi.

A *szophia* eredetileg tudást, ügyességet jelentett, amely valamilyen mesterség, tevékenység gyakorlásához szükséges. Majd Kr.e. a VI. századtól az a tudást, bölcsességet jelölte, amely az életvitelhez szükséges (életbölcsesség). A *szophosz*, a bölcs az az ember, aki jártas az élet alapvető dolgaiban. Tehát nem annyira az élet egyes dolgaiban (mesterségeiben), hanem általában vagy egyetemesen értve az élet dolgaiban.

Ilyen „dolgai” az életnek:

¹⁵ Hérakleitosz B35. In Simon Endre (szerk.) 1966. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I.* Budapest, Tankönyvkiadó, 30.

¹⁶ lásd Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 16.

- Az ember életének eredete, oka
- Az ember életének célja
- Az ember életének összefüggései, kapcsolódásai
- Az ember életének lényege
- Az ember életének értékei (igazság, jóság, szépség, ...)
- Az emberi élet lehetőségei, meghatározottságai

A *philia*, kedvelés, szeretés pedig leginkább a barátság értelemben volt használatos, a barátok szeretete értelemben, akik jókedvűen, örömmel, kényszer nélkül szeretnek együtt lenni. Szemben a szeretés, szeretet egyéb használataival pl. erősz, agapé, ámor. A *philosophos* tehát az az ember, aki örömmel, jókedvűen, kényszer nélkül foglalkozik a bölcsességgel, vagyis a tudás megszerzésével. Már a filozófia kezdeténél a görögnél felmerült az a kérdés, hogy ha a filozófia valamiféle egyetemes tudásra törekszik, és ezt a tudást nem a dicsőség vagy a vagyon szempontjából akarja megszerezni, akkor van-e a filozófiának valamiféle gyakorlati haszna. Ahogy ezt ma is sokszor megfogalmazzák: „A filozófiáról gyakran hiszik azt, hogy szükségtelen, a gyakorlat szempontjából haszontalan luxus.”¹⁷

Természetesen a filozófiáról 2500 éves története során többféle meghatározás született, amely tükrözte az adott kor, ill. szerző látásmódját, véleményét (lásd a Filozófiatörténet résznl).

Általánosan a következő meghatározás adható:

A filozófia a tudás, az ismeret megszerzésére törekszik. Olyan tudás megszerzésére, amely közvetlenül vagy közvetve az emberre, az ember életvitelére vonatkozik. Olyan tudás megszerzésére, amely általánosan, egyetemesen érvényes. Azt, hogy ez az ismeret, tudás mire irányul – vagyis, hogy mi a filozófia tárgya, témája – jól jelzik a filozófia alapvető szavai: eredet, alap, ok, cél, lét, lényeg, valóság, szabadság, szükségszerűség, összefüggés, igaz, jó, szép,

¹⁷ „*Philosophy is often thought to be an unnecessary impractical luxury.*” Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 2. (A továbbiakban amennyiben külön nincs jelölve a fordítások a szerzőtől származnak.)

A filozófiai gondolkodásnak, a filozófiai tudományoknak a jellemzői:

- Strukturáltság, rendszerezettség. Tudományos eredményeit valamilyen séma szerint kapcsolja, illeszti egymáshoz. Ismereteit egy egészben, egy rendszerben próbálja összerakni.
- Logikusság. Ismereteit következetesen, koherensen, konzisztensen rendszerezi.
- Dialektikus szemlélet. A dolgokat, jelenségeket, vagyis a létezőket nem egyoldalúan, hanem ellentéteik egységében látja.
- Történetiség. A filozófia fontosnak tartja saját történetét, hagyományát. A filozófia eredményeinél nem annyira az újdonság, a fejlődés a fontos, hanem az egyes ismeretek összekapcsolódása, egymásra épülése.
- Igazolhatóság. Eredményeit, állításait tapasztalati tényekkel vagy elégséges argumentummal tudja alátámasztani.
- Objektivitás, tárgyilagosság. Eredményei ne személyes, kutatói elfogultság vagy előítélet, előfeltevés alapján szülessenek, hanem általánosan legyenek érvényesek.
- Egyetemesség. A filozófia az ismereteit nem az egyedi esetekre, az egyes emberre vonatkoztatja, hanem általános, egyetemes megállapításokra törekszik.
- Realizmus.
- Filozófiai látásmód. Ne csak a tapasztalati dolgot „lássa”, hanem azt is ami, mögötte van. Platónnál figyelhető meg kifejezetten ez a fajta látásmód, aki nem csak a dolgot, hanem a mögötte lévő ideát, eszmét is „látta”.
- Kritikus jelleg. Eredményeit mindig kritikának veti alá. Az újabb módszerek, vagy eredmények alapján saját elméleteit felülvizsgálja.
- Nyitottság. Megfelelő érvek alapján az újnak, a másnak, a meglévő eredménytől eltérőnek az elfogadása.

Érdeemes megnézni néhány ma használatos filozófia meghatározást:

„A filozófia a dolgot magát tekintve: az emberi észnek a valóság egészére vonatkozó, a végső okokig hatoló ismeretét, különösen az ember létére és mibenlétére vonatkozó tudását jelenti. ... A filozófia feladata pontosabban körvonalazható, ha a többi tudománnyal állítjuk szembe. Hozzájuk hasonlóan a filozófia is okokra vonatkozó tudás, de tőlük teljességgel eltérő jellegű. Minden más tudomány rész tudomány (szaktudomány), mivel a valóságnak egy szeletére korlátozódik, és pusztán az e körben (vagyis viszonylagosan) érvényes végső okokat kutatja. Ezzel szemben a filozófia egyetemes tudomány, mivel a valóságnak az egészét fogja át, ennél fogva pedig egyáltalában mindenféle valóságosan létezőnek az okaihoz, vagy mondhatjuk úgy is, az abszolút végső okokig hatol.”¹⁸

„A filozófiai vizsgálódás célja, hogy betekintést nyerjünk a tudás, az igazság, az ész, a valóság, a jelentés, az elme és az értékek kérdéseibe.”¹⁹

Filozófia: „A másra már vissza nem vezethető, végső előfeltevések alaptudománya. A létezők érzékfeletti összetevőit, összefüggéseit, végső alapját kutatja az ész természetes fényében. Általános, a valóság egészére érvényesnek tartott nézeteket fogalmaz meg.”²⁰

„A filozófia az egészként fölfogott tapasztalati valóság lehetőségének feltételeit kutató kritikai tudomány.”²¹

Filozófia: „a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutató és rendszerező tudomány”²²

¹⁸ Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat, 160-161.

¹⁹ Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 11.

²⁰ Zimányi Ágnes 2004. *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*. Kecskemét, Korda Kiadó, 37-38.

²¹ Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft, 38.

²² Bakos Ferenc (szerk.) 2003. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai kiadó, 203.

„A filozófia igazi tartalma szerint sajátos látásmód és beállítódás, mert túllép a hétköznapi, mindennapi gondolkodáson és magatartáson, amelyet az esetlegesség, a következetlenség, a szokásszerűség és a kritikátlanság jellemez. Ez a »rácsodálkozás« (thaumadzein) képességével veszi kezdetét, amelyre Platón (Kr.e. 427-347) mutatott rá. A rácsodálkozással új világ nyílik meg az ember előtt, aki képes lesz rákérdezni a dolgok lényegére és értelmére.”²³

„A filozófia egy sajátos kultúrterület, amely a gondolkodási lehetőségek vizsgálatára, a gondolkodás mechanizmusai feltárására, a világban zajló folyamatok mindenkori újragondolására, differenciáltabb módon történő bemutatására törekszik. A filozófusban a világmegértés, illetve az önmegértés igénye munkál, a végső valóság megelégedését megmagyarázását tekinti feladatának. A filozófus, aki a fizikai és a lelki valóság végső határának, a dolgok alapjának, okának felderítésére vállalkozik, a világot egységesként értelmezi.”²⁴

„A filozófia egy intellektuális kaland, amely egyben megvitatása azoknak a legfontosabb dolgoknak, amit az életünkkel tehetünk. ... A filozófia az, ami akkor történik, amikor elkezdesz magadról/magadért gondolkodni.”²⁵

„A filozófia értelmezhető egyrészt tanként vagy elméletként, másrészt sajátos életbölcsességként vagy tevékenységként. Amennyiben a hangsúly a tevékenységre helyeződik, úgy a filozófia az igazságra való törekvésnek határozható meg. ... Tágabb

²³ Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, Szent István Társulat, 15.

²⁴ Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó, 7.

²⁵ „Philosophy is a great intellectual aventura while at the same time what it discusses is one of the most important things we can do with our lives. ... Philosophy is what happens when you start thinking for yourself.” Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 1 és 2.

értelemben a filozófia azonos egyfajta világgéppel. Bár a filozófia ugyanazon a tématerületeken belül vizsgálódik, azonban a megközelítésmódjában különbözik a világgéptől. Mindkettőnek ugyanúgy a valóság, mint egész a tárgya – a valóság alapja, értékei, az ember helyzete a valóságban, ismeretei – az ember cselekvési lehetősége, jogai és kötelességei. De a világgép csak bemutat egy átfogó szemléletet, a filozófia azonban elméleteket és megfelelő érvelési módokat fejlesztett ki.”²⁶

²⁶ „Philosophie läßt sich einerseits als Lehre oder Theorie, andererseits als die besondere Lebensweise oder Tätigkeit des Philosophie auffassen. Liegt der Hauptakzent auf der Tätigkeit, kann Philosophie als Streben nach Wahrheit umschrieben werden. ... Im weitesten Sinn ist Philosophie mit Weltanschauung identisch. Die Philosophie bewegt sich zwar innerhalb desselben Gegenstandsbereichs wie die Weltanschauung, unterscheidet sich jedoch in der Zugangsweise. Gegenstand ist in beiden Fällen die Wirklichkeit als ganze – ihre Grundlage, die Werte, die Stellung des Menschen, seine Erkenntnis – und Handlungsmöglichkeit sowie seine Rechte und Pflichten. Während aber die Weltanschauung eine ganzheitliche Sicht nur darlegt, werden in der Philosophie Theorien, d.h. entsprechende Argumentationsweisen entwickelt.” Hügli Anton – Lübcke Poul (Hg.) 1997. *Philosophielexikon*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 491.

A filozófia tudományai

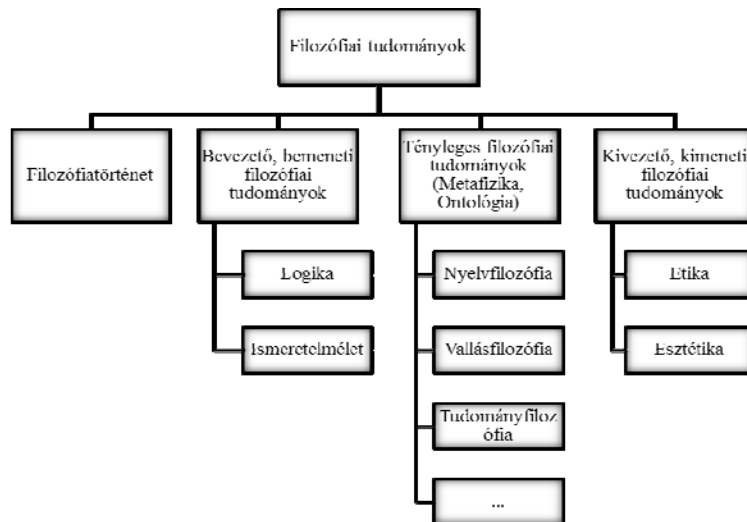
Több olyan tudományt ismerünk, amelyekről az az általános megállapítás, hogy filozófiai tudományok. A filozófia története során többféle felosztás történt a filozófiai tudományokat illetően. Sok filozófus, ill. filozófiai irányzat már a felosztással jelezni akarta a saját filozófia nézeteinek jellegét. A felosztás még ma sem lezárt vitájának az ismertetése helyett célszerű egy olyan sémát bemutatni, amely egy filozófiai bevezetés szempontjából érthető, logikus és megfelel az filozófiáról kialakított általános felfogásnak.

A filozófiát ezen szempontok alapján a filozófiatörténetre, a „bevezető, bemeneti” tudományokra és a „tényleges” filozófiai tudományokra valamint a „kivezető, kimeneti” tudományokra lehet felosztani. A „bevezető, bemeneti” tudományok a logika és az ismeretelmélet. Ezek a tényleges filozófia előkészítői. A filozófiai tevékenység, a gondolkodás előtt tisztázni kell a gondolkodás mikéntjét, módját (logika) és azoknak az ismereteknek a létrejöttét, amelyekről gondolkodunk, filozofálunk (ismeretelmélet). A „tényleges” filozófiai tudomány a metafizika és a belőle származó szakmetafizikák (szakfilozófiák). A tényleges filozófiai tevékenység az általános, elvi, elméleti kérdések tisztázását jelenti (metafizika), valamint a sokféle speciális terület elvi, elméleti kérdéseinek a megválaszolási kísérletét (pl. nyelvfilozófia, társadalomfilozófia, jogfilozófia, vallásfilozófia, ...). A „kivezető, kimeneti” tudományok pedig az etika és az esztétika. A tényleges filozófiai tevékenység eredménye az ember cselekvése (ennek elveit vizsgálja az etika), ill. az ember alkotó munkája (ennek elveit vizsgálja az esztétika). A filozófiai tudományok ilyen jellegű felsorolása lehetővé teszi egy didaktikai szempontból jól használható hasonlat alkalmazását is. A hasonlat alapján amennyiben a filozófia művelését, a filozofálást az emberi elme tevékenységének, működésének tekintjük, úgy – akár csak egy műszaki szerkezet pl. a számítógép esetén – egy érthető séma vázolható fel. Érdeemes először megnézni az elme üresjárati működését, hogy

működik az emberi elme, vagyis azt, hogy miképpen gondolkodik az ember – ennek a tudománya a logika. Majd pedig meg kell vizsgálni, hogy miképpen kerülnek be az elmébe a gondolkodás elemei, vagyis hogy ismerünk meg valamit – ennek a tudománya az ismeretelmélet. Amennyiben megvannak a gondolkodás elemei, megtörténhet a tényleges gondolkodás, a filozofálás, amikor elméleteket hozunk létre különböző területekről – ennek tudományai a metafizika és a belőle származó szakmetafizikák, amelyeket „birtokos eset filozófiáknak” is neveznek, mert valaminek a filozófiáját jelentik (tudományfilozófia, természetfilozófia, nyelvfilozófia, vallásfilozófia, társadalomfilozófia, jogfilozófia, művészetfilozófia, ...). Ezután meg kell vizsgálni, hogy mi az elme működésének a “kimenete”, mi a gondolkodás, az elmélkedés eredménye. Az elmélkedés, az elmélet létrehozása az emberi cselekvést, az emberi alkotást eredményezi – ezeknek a tudománya az etika és az esztétika.

Filozófiai tudományok:

- Filozófiatörténet
- Bevezető, bemeneti filozófiai tudományok (Logika, Ismeretelmélet)
- Tényleges filozófiai tudományok (Metafizika, Szakmetafizikák (Szakfilozófiák) pl. Nyelvfilozófia, Vallásfilozófia, Társadalomfilozófia, ...)
- Kivezető, kimeneti filozófiai tudományok (Etika, Esztétika)

A filozófiai tudományok

Filozófiatörténet

A filozófiának, mint minden tudománynak az egyik első és alapvető ága a saját története, vagyis a filozófiatörténet. Talán a filozófia esetében a történetnek még jelentősebb a szerepe, mivel a filozófusok, ill. a filozófiai irányzatok egymáshoz kapcsolódnak, cáfolják, igazolják, kiegészítik egymást. A filozófiában nem annyira a fejlődésen, a haladáson van a hangsúly, hanem inkább a különböző korokban felmerülő kérdéseken és az azokra adott válaszokon, ezek a kérdések és válaszok pedig sokszor nagyon hasonló jellegűek. A filozófiában nem gyakoriak a teljesen új elméletek, mindig fontos a filozófiatörténeti kapcsolódás. „A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a tisztán tudományos filozófus rangjára pályázók csak ritkán jártak sikerrel, amikor az ész állítólag történetiségtől mentes »forrásaira« kívántak szorítkozni.”²⁷ Így egy adott filozófiai téma jobb megismerését pont annak filozófiatörténeti analízise teszi érthetővé.

A filozófiatörténet összefügg a tudomány, a művészet, a vallás történetével is, és segíti ezen területek jobb megismerését, megértését.

„A bölcsellettörténet a filozófia tanulmányozásához nyújtott segítség mellett művelődéstörténeti ismereteinket is bővíti. A filozófia valóságegészre irányuló szemléletében összefutnak egy-egy kor szellemi áramlatainak, művelődési és világnézeti irányainak s társadalmi viszonyainak hatósugarai. A filozófiát az őskultúrával való szerves egysége alapján a »kultúra önreflexiójának« nevezik: a kulturális életet mozgató célok, értékek, eszmék öntudatos értelmezője és kifejezője.”²⁸

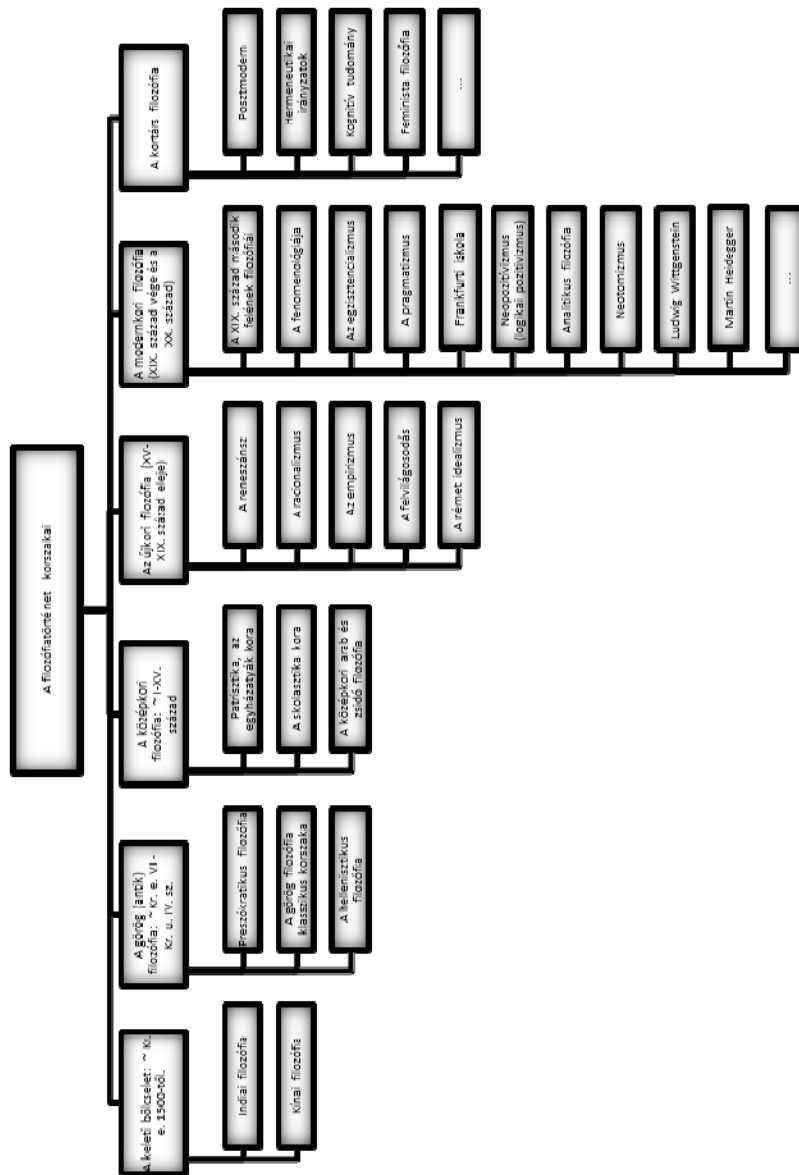
²⁷ .Rée, Jonathan (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 118.

²⁸ Bolberitz Pál – Hosszú Lajos 2004. *Bölcsellettörténet*. Budapest, Szent István Társulat, 11.

A filozófiatörténet korszakai:

- A keleti bölcsélet (indiai, kínai) ~ ie. 1500
- A görög filozófia (preszokratikus, klasszikus, hellenizmus); ~ ie. VI-isz. IV. sz.
- A középkori filozófia (patrisztika, skolasztika); ~ I-VIII. sz. és VIII-XV.sz.
- Az újkori filozófia (reneszánsz, racionalizmus, empirizmus, felvilágosodás, német idealizmus) XV-XIX. sz. első fele
- A modernkori filozófia (kontinentális, angolszász-amerikai, ...); XIX. sz. második fele és a XX. sz.
- A kortárs filozófia (új kísérletek, posztmodern, ...);

A korszakok felosztása általánosan így elfogadott, de ez a felosztás nem mindig pontos, átfedéseket, néha következetlenséget is tartalmaz. Pl. a korszakváltás határai nehezen meghatározhatóak (kérdés hogy történelmi eseményhez, személyhez vagy műhez kapcsolhatóak-e); a hellenizmus (késő antik) és a patrisztikus filozófia közös korszakot is jelent, de tartalmában eltérő; vagy a skolasztika korában nem minden filozófia, és filozófus kötődött az egyetemi oktatáshoz, ill. a skolasztikus módszerhez; a modernkori és a kortárs filozófia felosztása, csoportosítása már a történelmi „közelség” miatt is nehezebb.

A keleti bölcelet ~ Kr. e. 1500-tól.

A filozófia történetében nem mindig kerül külön sor a tárgyalására, mivel nem annyira önálló filozófia, mint a görög, és jellegében is inkább a keleti vallásokhoz kötődik, de kérdései, válaszai filozófiai témákhoz is kapcsolódnak, ezenkívül a hatása is jelentős a filozófiára.

1. Az indiai filozófia gondolatai a Védákban (~Kr. e. 1500) és az azokat magyarázó Upanisadokban (Kr. e.800-500) találhatóak. Az indiai filozófia – ellentétben az inkább ismeretelméleti, metafizikai jellegű európaival szemben – meditatív, metafizikai jellegű. Főbb gondolatok: a természet körforgása, a lélekvándorlás, a brahman (~ világegész) és az átman (~ egyediség) egysége, a meditáció, az aszkézis, a végső megszabadulásról szóló tan (móksha, nirvána), Jelentős személyek: Jádnyavalkja (~ Kr. e. 800 és 600 között), Mahávira Dzsina (Kr. e. VI. század), Buddha (Kr. e. 566-486), Nágárdzsuna (~ 200 körül)

2. A kínai filozófia inkább etikai, államfilozófiai jellegű. Fontos a harmóniára, az összhangra törekvés, a hagyománytisztelet. Főbb gondolatok: a két elv, a dualizmus (Jin-Jang, aktivitás-passzivitás, értelem-anyag, ...), harmónia, mértéktartás, összhang, tekintélytisztelet, a tao (út, elv, ...), a „nem-cselekvés”, az elfogadás, Jelentős személyek: Konfuciusz (Kr. e. VI-V. század), Lao-ce (Kr. e. V. század), Zou Jan (Kr. e. III. század), Tung Csung-su Kr. e. II. század),

Az indiai és a kínai gondolkodás mellett fontos az egyiptomi, a mezopotámiai, az iráni kultúra hatása is.

A görög (antik) filozófia ~ Kr. e. VI - Kr. u. IV. sz.

A filozófiai gondolkodás a görög kultúrában alakult ki ennek több oka is lehet: a görög nyelv (kifejező, „hajlékony”, több

jelentésű szavak, ...), a görög földrajzi adottságok (a tenger miatt fontos lesz a kereskedelem, ez elősegíti a sokszínűséget, mivel sokféle kultúrával kerülnek kapcsolatba; harmonikus, kiegyensúlyozott az éghajlat és gazdag, sokféle a földrajzi környezet), a görög társadalom „igényli” a filozófusokat, a filozófáló embereket. (szükség van tanítókra, szervezőkre, szónokokra, politikusokra, ...), a görög vallás (a mitologikus, meseszerű jelleg, az antropomorf istenek miatt szükség van az értelmi, filozofikus magyarázatokra is).

A görög filozófia általános jellemzői:

- értelmes, logikus összefüggéseket, törvényeket keres („logosz” szemlélet, jelleg; λόγος = értelem, szó, elv, ...),
- az érthetőség, a kifejezés miatt szereti a hasonlatokat, képeket („eidosz” szemlélet, jelleg; εἶδος = kép, lényeg, eszme, ...),
- a világban, a történetekben az összhangot keresi („kozmosz” szemlélet, jelleg; κόσμος = rendezett világ),
- az igazságot akarja feltárni („aletheia” szemlélet, jelleg; ἀλήθεια = igazság, el nem rejtettség),
- útmutatást akar adni az ember gyakorlati életében („ethosz” szemlélet, jelleg; ἦθος = szokás, hagyomány, illem),
- fontos számára a közösség, a városállam („polisz” szemlélet; πόλις = város).

A görög filozófia korszakai:

1. Preszókratikus (Szókratész előtti) filozófia: (~ Kr. e. VI-V.század). Inkább a természet kérdéseivel foglalkoznak: az őszanyag, az őszelv, az őszok (arché), a mozgás, változás, a keletkezés, Ide tartoznak: Thalész, Püthagorasz, Hérakleitosz, Démokritosz, ..., a szofisták (Prótagorasz, Gorgiasz, ...).

2. A görög filozófia klasszikus korszaka: (~ Kr. e. IV. század) Az egymással mester-tanítvány viszonyban álló „nagy” filozófusok kora. Szókratész (Kr. e. ~ 470-399) a „bábáskodó” filozófus. Platón (Kr.e. 427-347) az „idealista” filozófus. Arisztotelész: (Kr. e. 384-324) a „realista” filozófus.

3. A hellenisztikus filozófia: (~ Kr. e. III. – Kr. u. IV. század). Már inkább az emberrel és a társadalommal kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak. Jelentős irányzatok: a sztoikusok

(Seneca Kr.e. 4- Kr. u. 65, Marcus Aurelius 121-180, ...), az epikureusok (a kert filozófusai, alapítójuk Epikurosz Kr. e. 342-271), a szkeptikusok (eliszi Pürrhon Kr. e. ~ 360-270, Sextus Empiricus ~200-250, ...), az újplatonizmus (~ II-VI.század) Ammonius Sakkas (175-242), Plótinosz (~204-270), ...).

A középkori filozófia ~ I-XV. század.

A középkori európai filozófia szoros kapcsolatban áll a kereszténység teológiájával. Fontos kérdése a hit és a tudás viszonya. Az alapvető témákban a keresztény vallás hatása figyelhető meg (Isten, ember, világ, történelem, ...).

A középkor felosztása:

1. Patrisztika, az egyházatyák (patres) kora (~ VIII. századig). Ekkor történik meg a keresztény tanok kiépítése, megszilárdítása és védelmezése az antik filozófia felhasználásával. A patrisztika elnevezés inkább a filozófiában használatos, gyakori a patrológia vagy az ókeresztény irodalom elnevezés is. Az ókeresztény írok nyelve keleten a görög, szír, örmény, nyugaton pedig a latin. Kiemelkedő személyek: Római Szt. Kelemen (†102 körül), Antiochiai Szt. Ignác (†107 körül), Alexandria Kelemen (150-215 körül), Órigenész (~ 185-254), Tertullianus (~160-220) Nisszai Gergely (335-394), Nazianzi Gergely (329-390), Aranyszájú Szt. János (344-407), Szt. Ambrus (330 és 340 közt-380), Szt. Jeromos (340 és 350 közt-420), Szt. Ágoston (354-430),

2. A skolasztika kora (~XV. századig). A scholasticus ~ iskolai latin szóból, mivel a filozófiával való foglalkozás az iskolában (az egyetemeken) történt. A filozófia „ancilla theologiae ~ a teológia szolgáló leánya”, feladata a vallás kérdéseinek (a dogmáknak, a vallási tanításoknak ...) a magyarázata (N.B. ez abban korban a világgal kapcsolatos minden egyes kérdést jelentette, vagyis a filozófia területe rendkívül széles volt). Jelentős személyek: Eriugena (800-877), Szt. Anzelm (1033-1109), Abelard (1079-1142), Szt.

Bonaventúra (1222-1274), Aquinói Szt. Tamás (1225-1274), Johannes Duns Scotus (1265-1308), Eckhart mester (1260-1327), William Ockham (1285?-1349), Nicolaus Cusanus (1401-1464),

3. Az arab és a zsidó filozófia. Ezen irányzatok nem álltak kapcsolatban a keresztény teológiával, de jelentős hatást fejtettek ki a skolasztika filozófusaira. Mindkét irányzat szintén erőteljesen kötődött a saját vallásának gondolataihoz. Jelentős személyek: arab filozófusok: Al-Farabi (875-950), Avicenna (980-1037), Averroes (1126-1198), ..., zsidó filozófusok: Avicebron (1020-1058), Maimonidesz (1135-1203),

Az újkori filozófia (XV-XIX. század első fele).

Az újkori filozófia kialakulását és jellegét befolyásoló tényezők: a humanizmus, a társadalom és a gazdaság átalakulása (a feudalizmus felbomlása), a polgárosodás, a földrajzi felfedezések, a könyvnyomtatás, a természettudományok fejlődése, a reformáció, a vallás kritikája majd háttérbe szorulása, az individualizmus, az ember felé fordulás,

Irányzatok:

1. A reneszánsz. Jellemzője az „újjászületés” a középkori gondolkodás, életforma megkérdőjelezése. Racionalizmus és irracionizmus (tudományosság, okkultizmus, miszticizmus, ...) egyaránt jellemzi. Az ember helyezi előtérbe (humanizmus) és az antik hagyományokat eleveníti fel. Az új probléma felvetések, kérdések: a természet felfogásában, a tudományos módszereket illetően, a keresztény vallással és a politikai berendezkedéssel kapcsolatban, Kiemelkedő gondolkodók: Marsilio Ficino (1432-1499), Nikolaus Kopernikusz (1473-1543), Francis Bacon (1561-1626), Niccolò Machiavelli (1469-1527),

2. A racionalizmus. Fő gondolata, hogy a valóság a gondolkodás (az ész, ratio) segítségével megismerhető. A racionalizmus (ésszerű, a latin *ratio* szóból) szerint az emberi megismerés forrása az ész és a fogalmaink a tapasztalat előtt és

attól függetlenül is léteznek. A valóság a gondolkodás (az ész, ratio) segítségével megismerhető. A matematikát tekinti mint a tudománynak. A középkor ismereteivel és módszereivel szemben az ész ismereteit és módszerét hangsúlyozza. Az észnek való megfelelést tartja fontosnak minden területen (társadalom, gazdaság, tudomány, vallás, ...). Pozitívuma: világos, határozott, rendszerezett, logikus, Negatívuma: merevség, rugalmatlanság; érzelmi, érzékszervi elemek háttérbe szorítása Képviselői: René Descartes (1569-1650), Baruch Spinoza (1632-1677), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716),

3. Az empirizmus. A megismerés alapját az érzéki tapasztalatban látta. Empiria=tapasztalás szóból ered az elnevezése. A megismerésben a tapasztalás, az érzékszervek szerepét hangsúlyozza. Előnye a tényszerűség, tárgyyszerűség, pontosság, hátránya az elmélet, a dedukció elhagyása. Sőt a teljes indukcióhoz való ragaszkodás szkepticizmust is eredményezhet. Képviselői: Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), David Hume (1711-1776),

4. A felvilágosodás. A hagyományoktól való eltávolodás, a haladás, az ésszerűség, a szabadság hangsúlyozása jellemzi. A humanizmus, a reneszánsz (főként a társadalmi élet, a kultúra területén), a racionalizmus, az empirizmus (főként a megismerés, a tudomány területén) már mintegy a felvilágosodás „előkészítői” (de össze is kapcsolódnak). A XVII. század végétől elinduló felvilágosodás fontos jegyei: a hagyomány elvetése; a haladásban, fejlődésben való hit; kritikus jelleg; az emberi jogok hangsúlyozása; liberalizmus (gazdaságban, politikában, gondolkodásban, magánéletben); az ész szerepének hangsúlyozása; deizmus; kereszténység (egyház) kritikája; szabadság, egyenlőség, testvériség; Jelentős személyek: Giovanni Battista Vico (1668-1744), Voltaire (1694-1778), Charles de Montesquieu (1689-1755), Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Adam Smith (1733-1790),

5. A német idealizmus. A német – és egyben az európai – filozófia kiemelkedő korszaka, hatása ma is jelentős. A német idealizmus kialakulását és jellegét befolyásoló tényezők: a felvilágosodás, a francia forradalom, a protestantizmus elterjedése, a romantika, az alanyi szemlélet, a történelem

felfogás, fontos a kor költőinek és íróinak a hatása (Goethe, Schiller, Herder), Kiemelkedő képviselői: Immanuel Kant (1724-1804); Johann Gottlieb Fichte (1762-1814); Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854); Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831).

A modernkori filozófia (XIX. század második fele és a XX. század).

A modernkori filozófia kialakulását és jellegét befolyásoló tényezők: a társadalmi, politikai változások; új eszmék: konzervativizmus, szocializmus, liberalizmus; nemzetállami törekvések; a tudományok (biológia, fizika, történelem, ...) fejlődése, új tudományok létrejötte (szociológia, pszichológia, informatika, ...), a technikai fejlődése,

Főbb irányzatok:

1. A XIX. század második felének filozófiái (ezek nagymértékben hatottak a XX. századi filozófiára): Auguste Comte (1798-1857) pozitívizmusa, Karl Marx (1818-1883) Friedrich Engels (1820-1895), Arthur Schopenhauer (1788-1860), Søren Kierkegaard (1813-1855), Friedrich Nietzsche (1844-1900),

2. Edmund Husserl (1859-1938) fenomenológiája, amely a tudományos értelemben vett filozófia által vizsgált jelenségek lényegének vizsgálati módját írja le.

3. Az egzisztencializmus. Összefoglaló név, mely azokat a gondolkodókat jelöli, akik elvetik az elvont elméleteket és a konkrét emberi létezés (egzisztenciát) vizsgálják. Fontos Søren Kierkegaard hatása és Martin Heidegger szerepe. Képviselői: Karl Jaspers (1883-1969), Jean Paul Sartre (1905-1980), Gabriel Marcel (1889-1973),

4. A pragmatizmus Amerikai gondolkodási irányzat, az európai empirizmushoz kapcsolódik; William James (1842-1910) *A pragmatizmus* című műve adja az alapját az irányzatnak. Az igazság fogalmát a hasznosságra és a sikerre vezeti vissza. A világot nem lehet egyetlen, egységes elvből megmagyarázni,

pluralisztikus, nyitott világot feltételez. Nem az elméletek, hanem a hasznosság a működőképesség a fontos. ...

5. Frankfurter iskola. A 30-as években jött létre, marxista, baloldali jellegű. Képviselői: Max Horkheimer (1895-1973) Theodor Adorno (1902-1969) kritikai elmélete az európai racionalista hagyomány egyesítése a marxizmussal. Herbert Marcuse (1898-1979) Legismertebb műve *Az egydimenziós ember*. A fennálló adottságok radikális tagadása, az ember egydimenziós, fogyasztói lény. A munkásság egydimenziós (fogyasztói lény) ezért a forradalmi feladatra képtelen, lázadásra, anarchizmusra van szükség. A kortárs radikális nyugati fiatalság fontosnak tartja Marcuse gondolatait.

6. Neopozitivizmus (logikai pozitivizmus). A pozitívizmus hagyományát a modern, matematikai logika alkalmazásával bővítették; fontosak az alábbi hatások: Bertrand Russell (*Principia Mathematica* (1910-13), Ludwig Wittgenstein (*Logikai-filozófiai értekezés*), Gottlob Frege (*Begriffsschrift*.1879), *Grundgesetze der Arithmetik*. 1884). Főbb képviselői a „Bécsi Kör” tagjai (Moritz Schlick (1882-1936), Rudolf Carnap (1891-1971), Otto Neurath (1882-1945), Szerintük a filozófia új feladata a kijelentések logikai értelmének (értelmességének) a vizsgálata (igaz vagy hamis a kijelentés). Egy mondatnak eleget kell tennie a nyelv grammatikai és szintaktikai szabályainak és verifikálhatónak (megfigyelés és tapasztalat útján igazolhatónak) kell lennie. Logikai nyelvelemzés szükséges és a logikában használatos nyelv (jelrendszer) létrehozása.

7. Analitikus filozófia. Kapcsolódik a neopozitívizmushoz (gyakran keverik is a két elnevezést); logikai és nyelvi analízist (elemzés) jelent, főleg angol nyelvterületen terjedt el. Ide tartozik a „ordinary language philosophy” a hétköznapi nyelv filozófiája is. Képviselői: Bertrand Russell (1872-1970), Gilbert Ryle (1900-1976), John L. Austin (1911-1960), ...

8. Neotomizmus. A név a katolikus gondolkodókat jelzi, talán túl általános, sok különböző gondolkodó tartozik ide. Közös elem az Aquinói Szent Tamás gondolataihoz való kapcsolódás. XIII. Leó pápa az „Aeterni Patris” (1879. aug.4.) kezdetű körlevelében ír a keresztény filozófia – Szent Tamás szellemében történő – megújításáról. Jelentős alakjai: Jaques Maritain (1882-

1973), Etienne Gilson (1884-1979), Joseph Maréchal (1868-1944), Karl Rahner (1904-1984), ...

9. Ludwig Wittgenstein (1889-1951) Igazából egyik irányzathoz sem tartozik, önálló gondolkodó. Filozófiáját legtöbbször a neopozitívizmushoz, az analitikus filozófiához sorolják, de vizsgálódásaiban mindig fontos szerepe van az etikának és a vallásnak is. Munkásságát hagyományosan két korszakra osztják. Az egyik korszak az úgynevezett „némaságmotívum” névvel jelzett, melynek híres mondata *„Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”*²⁹ A másik az ezt felülíró „nyelvjáték” gondolatához kapcsolódó korszak. A nyelvhasználat különböző módjai a nyelvjátékok. A nyelvjátékok különböző szabályok és szereplők szerint „játszhatóak”.

10. Martin Heidegger A XX. század talán legjelentősebb filozófusa, Wittgensteinhez hasonlóan nem sorolható be semmilyen irányzathoz, bár nagyon sok különböző filozófiai irányzathoz kapcsolódik, illetve hatott rájuk (egzisztencializmus, nyelvfilozófia, fenomenológia, hermeneutika, ...) . Filozófiájának középpontjában a lét kérdése áll, amelynek kitüntetett helye az emberi lét a „jelenvalólét”, melynek jellemzői az egzisztenciálék (világban-benne-lét = in-der-Welt-Sein, feltárultság = Erschlossenheit, gond = Sorge, halálhoz viszonyuló lét = Sein zum Tode, bűnös lét = Schuldigsein, időbeli lét, időbeliség = Zeitlichkeit, ...

A kortárs filozófia.

A jelen korszak filozófiai irányzatainak feltérképezése, még sokszor nehézségbe ütközik, nehéz eldönteni, melyik filozófus ill. irányzat hatása mérvadó és melyik az amelyik esetleg csak

²⁹ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó 7.

pillanatnyilag híres, divatos. Néhány irányzat jelentősége már látható.

1. Posztmodern. A posztmodern a felvilágosodás utáni „racionalista, technicista” modern felfogás akarja meghaladni. Jól jellemezhető az általa értelmezett modern-posztmodern jelzőpárokkal: egyfésűség – sokfésűség; zártság – nyitottság; egoizmus, individualizmus – szolidaritás; az egész (Lét) szemlélete, a jelenségek visszavezetése alkotóelemeire (redukcionizmus) – rendszerekben, egészben való gondolkodás (holizmus); értelmi megismerés, racionalizmus – esztétikai, meditativ (vallási) megismerés; szubjektum, objektum szétválasztása – szubjektum, objektum egysége; természet uralma – harmónia a természettel; gazdasági növekedés – gazdasági egyensúly; centralizált csúcstechnológiák – decentralizált alternatív technológiák; zárt, merev politikai rendszer – nyitott, mobil társadalom; Kritikák a posztmodernnel kapcsolatban: a posztmodern nem lehet anti-modern, mert a modernből nőtt ki; valójában nem más mint a modern folytatása, beteljesítése (Habermas). A sokfésűségnek, a mindent elfogadásnak káoszt „gerjesztő” hatása is lehet. Posztmodern gondolkodók: Jean-Francois Lyotard (1924-), Michel Foucault (1926-1984), Jacques Derrida (1930-), Paul Feyerabend (1924-1994),

2. Hermeneutikai irányzatok. A megértés, az értelmezés kérdéseivel foglalkozik. Ennek a művészet mellett a vallási, vagy tudományos szövegek, szimbólumok értelmezésében is nagy szerepe van. Az értelmezés mindig valamilyen „előfeltevéssel” rendelkezik és fontos magának az értelmezésnek a története is.

3. Kognitív tudomány. Interdiszciplináris megközelítés. Az emberi megismerést vizsgálja, több tudományhoz kapcsolódik és eredményeiket figyelembe veszi. Kapcsolódó tudományok és (hatások): filozófia, logika (az emberi tudat, a gondolkodás „szabályai”, ...) számítástechnika (a gép mint analógia, folyamatábrák, mesterséges intelligencia ...) pszichológia (megismerés, tudat, viselkedés, ...) nyelvészet (nyelvi szabályok és struktúrák, ...) biológia (agy, érzékszervek, ingerek, ...)

4. Feminista filozófia. A női emancipáció hatására kerül előtérbe a kérdés a XX. században, hogy beszélhetünk-e férfi és női gondolkodásról, filozófiáról. Mindenesetre feltűnően kevés filozófusnő található a filozófiatörténetben. A feminista nézetek szerint a nyugati filozófiára a logocentrizmus, a racionalitás (a „fallikus racionalitás”) a jellemző. Sok szempontból már a filozófia kialakulásánál látnak ilyen tendenciát. Szókratész szerint a filozófus, mint bábaasszony segíti elő a gondolat megszületését, talán itt a férfiak „szülési irigységének” a kompenzálása látható. Platón szerint az ember célja az ideák világába való visszajutás, amelyet a testiség akadályozhat. A testiséget és az ehhez kapcsolódó vágyakat pedig a nőkhöz kapcsolták később is. Arisztotelésznél az ember „értelmes élőlény”, az isten is elvi, szellemi lény, tiszta gondolat, mentes az érzelmektől. Ezek a férfihoz kapcsolt tulajdonságok. Simon de Beauvoir gondolata fontos a feminista szemlélet kialakulásában „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik”.³⁰ A feminista gondolkodók szerint a biológiai felépítésből adódó elkülönítés a férfiak gondolkodásának jellemzője pl. a férfi kifelé forduló, adó, aktív, a nő befelé forduló, befogadó, passzív. Szerintük ez a fajta női szerepelvárás a férfiközpontú társadalom elvárása, a nevelés, a szocializáció hatására jön létre. (a feminista szemléletben ezért is használatos a „gender” kifejezés, amely a pszichoszociálisan meghatározott nemet hangsúlyozza, nem pedig a biológiailag meghatározott nemet (sexus)). Mai kérdések a témában: Elválasztható-e egymástól a biológiai és a társadalmi szerep, milyen a kapcsolatuk? Létezik e női és férfi gondolkodásmód, logika? A mai társadalmi életben a nők jelenléte nagyobb, jelent-e, vagy létrehoz-e ez egyfajta filozófiai szemléletváltást? Létezik-e kétféle etika (nők esetében a gondoskodás alapelve, férfiak esetében az igazságosság elvére építve)? Másmilyen a női és a férfi érzelmi, erkölcsi viszonyulás? ...

A feminista filozófia (és a gender-elmélet) jelentős gondolkodói: Monique Wittig (1935-2003), Julia Kristeva (1941-), Herta Nagl-Docekal (1944-), Judith Butler (1956-), ...

³⁰ Beauvoir, Simone de 1969. *A második nem*. Budapest, Gondolat, 197.

5. A kortárs vallásfilozófia. A vallásfilozófia a kor sokféle problémájának (etikai kérdések, gyakorlati ateizmus, vallási ellentétek, tudományos eredmények, ...) és az angolszász filozófia módszereinek eredményeként is került újra előtérbe. Jelentős hatást kifejtő szerzők: Lévinas, Emmanuel (1906-1995), Kolakovszki, Leszek (1927-2009), Plantinga, Alvin (1932-), Swinburne, Richard (1934-), Ward, Keith (1938-), Marion, Jean-Luc (1946-), Davies, Brian (1951-), McGrath, Alister (1953-),

Logika

A görög logosz = értelem, logikosz = az értelemmel kapcsolatos szóból ered a neve. Az emberek mindig is a logika szerint gondolkodtak. Tudományos értelemben azonban Arisztotelész alapozta meg a logikát, rendszerbe foglalta a gondolkodás és a nyelv alapelveit, törvényszerűségeit. A filozófia „eszköze, szerszáma” az értelem. Az értelem működésének – a gondolkodásnak – az eredménye a gondolat. Mielőtt bármiről gondolkodnánk célszerű megnézni azt, hogy egyáltalán, hogyan, milyen módon hozunk létre új gondolatokat, vagyis hogyan gondolkodunk, hogyan következtetünk.

Rövid meghatározásként azt lehet mondani, hogy a logika a helyes gondolkodás, vagy még inkább a helyes következtetés tudománya. „A logika a helyes gondolkodás tudománya.”³¹A logika egyik jelentős területe a következtetések (szillogizmusok) szabályainak a megfogalmazása. „A logika szűkebb értelemben a formailag szabatos következtetés, bizonyítás, érvelés tudománya (formális logika), tágabb értelemben hozzá számítják a tudományos megismerés módszertanát, az igazság elméletét, és a logika bizonyos alkalmazásait is. Alapvető feladata a formailag helyes következtetés meghatározása és törvényeinek a feltárása. A következtetés során adott információkból olyan további információkhoz jutunk, amely kiinduló adatainkban többé-kevésbé burkoltan rejtőzött; ennyiben a következtetés implicit (burkolt) információ explicitté (nyíltan kifejezetté) formálása.”³²

A logika a gondolkodás formai, szerkezeti tulajdonságait, nem pedig a mentális, pszichikai vagy biológiai, élettani folyamatait vizsgálja.

A logika kapcsolódik a matematikához (matematikai jeleket használ, a matematikában használt eljárásokat, következtetéseket használja). Két határos matematikai terület a

³¹ „Logic is the study of good reasoning.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 64.

³² Ruzsa Imre 1998. *Logikai zsebenciklopédia*. Budapest, Áron kiadó, 2.

halmazelmélet és a valószínűségszámítás. Valamint a nyelvészethez, hiszen a következtetési eljárások a nyelv mondatképzésével is összefüggenek. Két fontos kapcsolódás a szintaxis=mondattan, a szó szerkezetek és a mondatok vizsgálatával foglalkozik és a szemantika=jelentéstan, a nyelvi formák jelentésével, a jelentések változásával foglalkozik.

A logika fontos a hétköznapi életünk során is, mivel gyakran kell meggyőznünk másokat állításaink igaz voltáról, ill. gyakran kell felfedeznünk egy látszólag meggyőző érvelésben a hibákat. A logikának kiemelt szerepe van a tudományok esetében. Egy tudományos elmélet felépítésében, a tudományos szövegek elemzésében a logika eszközeit kell használnunk. Ez igaz a neveléstudományok esetében is. Sőt amennyiben a nevelés gyakorlatát vesszük figyelembe, látható, hogy az egész folyamat során mennyire fontos a következetesség, az érthetőség, az átláthatóság, vagyis a logikusság. Mivel a nevelés-oktatás során más tudományok tananyagának az „átadása” is történik, így különösen nagy szerepe van a logikai strukturáltságnak.

Érdekes a logika néhány vizsgált témakörét megnézni, hogy még inkább látható legyen a pedagógiában való fontossága.

A logika alapelvei (bizonyos alapelveket elfogadását az követeli meg, hogy az érthetőség, az ellentmondás mentesség követelményének eleget tegyünk, valamint az, hogy a logikai láncban, a bizonyításban „usque ad infinitum” (egészen a végtelenig) nem haladhatunk):

- Ellentmondás elve (principium contradictionis). Két ellentmondó ítélet egyszerre nem lehet igaz
- Harmadik kizárásának az elve (principium exclusi tertii; vagy tertium non datur). Minden ítélet vagy igaz vagy hamis, a harmadik lehetőség ki van zárva.
- Azonosság elve. Minden dolog azonos önmagával.
- Elégséges megokolás (alap) elve. Semmit nem lehet elfogadni igaznak megfelelő és elégséges indoklás nélkül.
- Osztályozás elve. Minden dolog besorolható valamely osztályba, csoportba.

- Összefüggés elve. Minden dolog összefüggésben van másokkal.

A logika módszerei:

- A dedukció - általánosról az egyesre való következtetés.
- Az indukció - egyesről az általánosra való következtetés.
- A redukció – visszakövetkeztetés.

A bizonyítás:

- A bizonyítás tudást eredményez.
- A tudás: az okok ismerete és az oksági összefüggés ismerete.
- A bizonyítás feltételei: az előzmények ismerete; az oksági összefüggés ismerete; a következtetés legyen szükségszerű; a bizonyítás a valóságnak is megfeleljen.
- A bizonyítás formái: „a priori” (okból az okozatra); „a posteriori” (okozatból az okra); visszafordított (a kettő szintézise); indirekt (közvetett); analógiás; tekintélyi, statisztikai;

A logika alapelemei:

- A fogalom. A fogalom a dolog tudati, értelmi képe, a megértett, meglátott lényeg. A dolog tartalmi jegyeinek a megfogalmazása. Használatos elnevezések még: conceptus-felfogott, megértett fogalom; idea-a dolog eszményi képe, természete; species expressa-kifejezett kép, a dolog tudati, értelmi képe; terminus (határkő, határ, vég, cél) a lehatárolt tartalmi kör. A fogalom külső jele a szó (terminus oralis). A fogalomnak van comprehensioja (tartalmi köre,) és extensioja (kiterjedési köre, terjedelme). Pl. az „asztal” fogalomtartalmi köre lehet a négy lábú evésre használt bútordarabok, kiterjedési köre pedig az adott helyen lévő asztalok száma. A lényegi összefüggést a comprehensio fejezi ki. Minél nagyobb a comprehensio annál kisebb az extensio. A fogalomhoz kapcsolódik az egyig legrégebbi filozófiai probléma, amely az egyetemes fogalmak státuszáról szól. A kérdés az, hogy

az egyetemes fogalmak (amelyek több létezőről állíthatók pl. ember, jó, ...) honnan erednek, mi emberek hozzuk létre őket a dolgoktól függetlenül, mintegy névként, jelként? Vagy rendelkezünk-e már eleve valamilyen módon ezen fogalmak ismeretével?

- Az ítélet: Az ítélet olyan logikai forma, amelyben két fogalmat a subjektum-ot S (alanyt) és a predicatum-ot P (állítmányt) kapcsoljuk össze. Az ítélet lehet igaz vagy téves. Az ítélet lehet egyszerű vagy összetett. A kategorikus ítélet lehet: Egyetemes állító ítélet „a” (affirmo) omnes S est P (minden ember okos). Részleges állító „i” (affirmo) aliquis S est P (néhány ember okos). Egyetemes tagadó ítélet „e” (nego) omnis S non est P, nullus S est P (egyetlenegy ember sem okos). Részleges tagadó ítélet „o” (nego) aliquis S non est P (néhány ember nem okos)
- A következtetés (szillogizmus). Ítéletek alapján újabb ítélet alkotása. A logika valójában a következtetések létrehozásának helyes módjával foglalkozik. A tudományban, de a hétköznapi életben is fontos az, hogy az adott információkból, adatokból (premisszákból) milyen következtetést tudunk levonni. A kategorikus ítéletekből levezetett következtetést kategorikus szillogizmusnak nevezzük. A szillogizmus elemei a „praemissa-k”. A felső tétel a „maior”, az alsó a „minor”, a zárótétel a „conclusio”. A szillogizmusban szerepelnie kell a „terminus medius”-nak (M) ez mindkét premisszában szerepel, de a zárótételben nem. pl. maior: Minden ember halandó; minor: Szókratész ember; konklúzió: Szókratész halandó.

A modern logika:

A modern logikát szimbolikus (mivel logikai szimbólumokat használ) vagy matematikai (mivel matematikai eszközöket és módszereket használ) logikának is nevezik.

A modern logika két jelentős területe:

1. Az extenzionális logika (extenzió=terjedelem), mely olyan logikai összefüggésekkel foglalkozik, amely a megformált

kifejezések (terminusok, predikátumok, mondatok) extenziója közötti kapcsolatokon alapul (nem veszi figyelembe a kifejezések intenzióját, jelentését).

2. Intenzionális logika (intenzió=jelentés), olyan logikai elméletek neve, amelyekben a logikai műveletek eredményének extenziója az argumentumok intenziójától, jelentésétől függ.

A modern logika pontos megfogalmazásokra törekszik (a logikai jeleknek pontos meghatározása és alkalmazásuknak meghatározott szabálya van), formalizált nyelvet hoz létre, matematikai eszközöket és módszereket használ, törvényeit kevés számú alapelvre vezeti vissza, kerüli a metafizikai kijelentéseket.

A nemklasszikus logika (a modern logikának az arisztotelészi és fregei alapelveit részben vagy teljesen elutasító területe; a klasszikus és a nemklasszikus logika elválasztása nem teljesen egyértelmű):

- Többértékű logika. A kétértékű logikával szemben a több igazságérték elfogadását tartja fontosnak. A lehetőség és a szükségszerűség kifejezésére is használható. Matematikai, elektronikai, híradástechnikai problémák megfogalmazásánál alkalmazható.
- Valószínűségi logika. A matematikai valószínűségelméletből átvett fogalmakat használja. Egy hipotézis konfirmáltsági (megerősítési, jóváhagyási) fokát, mértékét) fejezi ki. A tudománymetodológia és a tudományfilozófia területén alkalmazzák.
- Intuicionista (konstruktivista) logika. Tételei nem logikai igazságokat, hanem a konstruktív matematikai bizonyíthatóság törvényeit fejezik ki. Elutasítja a harmadik kizárásának az elvét.
- Kérdések logikája. A kérdő mondatok típusainak és logikai szerkezetének a leírását végzi.
- Dinamikus logika. A hagyományos logikában egy mondat jelentését igazságfeltételei adják meg. A dinamikus logika szerint egy mondat jelentése valamilyen állapotváltozással is jellemezhető. Pl. a befogadó tudatállapotának változásai is befolyásolhatják. A

befogadó tudását értékelő függvények halmazával jellemzik és egy mondat jelentése ezen függvényektől függ. Több mondatból álló szövegek esetén figyelembe tudja venni a kontextus változását és eszerint képes módosítani az interpretációt.

- Transzlogika. Valamiféle transzállapotnak (nem a normál tudatállapotnak) megfelelő logika. Pl. hipnózis esetén az embert nem befolyásolják a környező világ ellentmondásai, de mégis valamiféle logika megfigyelhető.
- Szakmai logikák. Sokszor bizonyos szakmák, tevékenységek egy sajátos logikát alakítanak ki az emberben, amelyet más területen is használhat. Pl. orvos, elektronikai szakember, sportolók, Sok szakma (matematikus, mérnök, ..., vagy sportág (sakk, kártyajáték, ...)) esetén az lesz kiváló a területen, aki a sajátos szakmai logikát képes elsajátítani és alkalmazni.
- Misztikus logika. A misztikus gondolkodás alapvetően eltér a tudományos gondolkodástól, inkább a vallásos gondolkodáshoz áll közel. A misztikus gondolkodásban egy igaz kijelentés ellentéte nem egy hamis kijelentés. Egy mély értelmű igazság ellentéte lehet egy másik mély értelmű igazság. Pl. a misztikusok Istenről tett állításai, az állító és a tagadó kijelentések Istenről. A misztikus gondolkodás elveti az objektivitást és a szubjektivitást. Alapja valamilyen extatikus élmény. A misztikus gondolkodásnak többféle útja lehetséges. A misztikus gondolkodás a lényegét ragadja meg. A keleti és a nyugati misztikus gondolkodás sokban hasonlít, de vannak alapvető eltérések. A nyugati a célt (azt, hogy mi legyen) és a megkülönböztetést, az elválasztást tartja fontosabbnak. A keleti a célhoz vezető utat és az egységben látást, együttlátást tartja fontosabbnak. Érdekes a Bibliában lévő első mondatok is jelzik ezt: „Legyen világosság”. „Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől.”
- Az érzelmek logikája. A mai filozófiában, pszichológiában, a mesterséges intelligencia kutatásban

felmerül a kérdés, hogy az érzelmeknek milyen szerepük van a logikai következtetések meghozatalában. Az érzelmek a tisztán értelmi jellegű logikai döntéseket is befolyásolják (öröm, düh, felelem, felszabadultság, ... szerepe az ember logikai döntéseiben).

•

Ismeretelmélet

Az ismeretelmélet elnevezései:

- Episztemológia (episztémé = tudomány)
- Gnoszeológia (gnószisz = ismeret)
- Kritika (régies elnevezés, krinien = megítélni, elkülöníteni)
- Noetica (noéma = gondolat)
- Logica maior (régébbi skolasztikus elnevezés)

Az ismeretelmélet meghatározása:

Az ismeretelmélet az emberi megismeréssel, annak módjaival, elveivel foglalkozó filozófiai tudomány. „A ismeretelmélet az ismeret/a tudás természetével, területeivel és szerkezetével foglalkozik.”³³ Egyben a tudás érvényességét, igazolhatóságát is vizsgálja. „Az ismeretelmélet az emberi tudással és az emberi meggyőződés igazolásával foglalkozik.”³⁴

Az ismeretelmélet témakörei:

³³ „Epistemology is concerned with the nature, scope and structure of knowledge.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 11.

³⁴ „Erkenntnistheorie behandelt das menschliche Wissen und die Rechtfertigung von menschlichen Überzeugungen.” Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler, 147.

- Az emberi megismerés módjai, formái és annak összefüggései
- A tudás természete és forrásai
- Az ismeret megalapozása, érvényessége.
- A filozófia önmegalapozása. Az ismeretelmélet a filozófia alapozó tudománya, mivel a filozófiai problémák tárgyalása ismeretelméleti állásfoglalásból is következik.

Az ismeretelmélet fontos alapfogalmai: alany, tárgy (szubjektum, objektum), noéma, noézis, empirizmus, racionalizmus, absztrakció, illumináció, transzcendentális, ...

Az ismeretelméletben (leegyszerűsítve) három alapvető irányzat alakult ki:

- Racionalizmus (ratio = ész), mely szerint alapvetően az ész tevékenysége által teszünk szert tudásra, „minta” tudománya a matematika és a logika, az igaz ismeretekhez racionális következtetések során jutunk el.
- Empirizmus (empiria = észlelet, tapasztalat), mely szerint alapvetően az érzékeléssel szerzünk tudást, „minta” tudománya a természettudományok azon köre ahol a megfigyelés, a kísérlet a fontos. Az igaz ismeretekhez a tapasztalás (érezkelés) során jutunk el.
- Az alanyi szemlélet. Kant ún. kopernikuszi fordulata, mely a megismert tárgyról a megismerő alanyra helyezi a hangsúlyt. A megismerő alany a priori (tapasztalás előtti) szemlélete határozza meg az ismeretet.

Az ismerethez való viszony alapján az alábbi megközelítésekről beszélhetünk:

- Az ismeretelméleti realizmus szerint ismereteink megfelelnek a valóságnak.
- A szkepticizmus a megismerés lehetőségeit korlátozotttnak tartja és ezért tartózkodik (vagyis lemond) bármiféle ítélettől (a görög „szkeptikosz ~ körültekintően vizsgálódó, kételkedő” kifejezésből).

- A szolipszizmus szerint egyedül a saját tudatom ismerhető meg, így megkérdőjelezi a külvilág létét is (a latin „solus ipse ~ egyedül ő maga” kifejezésből).

Az ismeretelmélet kérdései más tudományoknak is alapvető témái pl. pszichológia, biológia, pedagógia, informatika, ...

Metafizika

Az elnevezés jelentése: A metafizika elnevezése a görög *meta* és a *phúszika* szavakból származik (görögül: μετά = után, valamint túl; φύσις = természet). Arra utal, hogy ez a tudomány a természet létezőin túl lévő dolgokkal foglalkozik. Vagyis általános, elméleti, elvi kérdésekkel. A természetben megtapasztalt dolgok elméleti, elvi alapjaival. A létezők, a létezés vagy más szóval mondva a lét általános kérdéseivel.

Metafizika meghatározások:

- A metafizika a dolgokat a legáltalánosabb szinten elemzi, az empirikus (tapasztalati) dolgokon túllévő összefüggéseket, a legvégső okokat vizsgálja.
- A metafizika filozófia legalapvetőbb tudománya (Arisztotelésznél „első filozófia”), mivel a filozófia minden részterületének a végső alapjait kutatja.
- A metafizika a létezővel, mint létezővel s magával a léttel foglalkozik.
- A metafizika a legnagyobb teljességre törekvő tudomány (hiszen tárgya a teljes valóság), a legelvontabb tudomány (a tapasztalatból indul ki, de leginkább el is távolodik tőle).
- A fizikán (régii tág értelmében a természetben, a tapasztalaton) túl lévő kérdésekkel foglalkozó, elméleti filozófiai tudomány.
- A valóságnak empirikusan nem ellenőrizhető mozzanatairól fogalmaz meg érvényes kijelentéseket. „A

metafizika a lét, a létezés, a valóság végső szerkezetére és a megismerés végső elveire vonatkozó filozófia. ... A metafizika a tapasztalati világ »mögöttire, túlira« kérdezi rá.”³⁵

- A lét első elveivel, okaival foglalkozó tudomány.
- A valóság végső természetével foglalkozik. „A filozófiának az a része, amelyik túlmegy a tapasztalhatóság/tapasztalható dolgok határán és a lét végső alapjaival és okaival foglalkozik.”³⁶
- A létezőket egyetemes szempontok szerint vizsgálja.
- A lét lényegéről és értelméről szóló tan.
- „A metafizika a filozófiának az a része, amely a létezés (vagy lét) fogalmát valamint a vele kapcsolatos fogalmakat tárgyalja.”³⁷

A metafizika alapvető témakörei:

- A létezők (a létezés, a lét) meghatározása
- A létezők eredete, oka
- A létezők célja
- A létezők szabadsága és meghatározottsága
- A létezők lényege
- A létezők felosztása, kategorizálása
- A létezők alapvető törvényszerűségei
- A létezők összefüggései, kapcsolódásai

A metafizikai vizsgálódás fontos alapfogalmai: Anyag, forma, lét, lényeg, ok, cél, szabadság, szükségszerűség, tér, idő, egység,

³⁵ Dörömbözi János 2009. *A filozófia alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 24, 26.

³⁶ „Denjenigen Teil der Philosophie, der über die Grenzen des Erfahrbaren hinausgeht und es mit den letzten Gründen und Ursachen des Seins zu tun hat.” Waibl, Elmar – Rainer Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 356.

³⁷ „Metaphysics is the part of philosophy that treats the concept of existence (or being) along with a host of related concepts.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 36.

sokféleség, egyedi, egyetemes, mozgás, változás, azonosság, különbözőség, analógia, ...

Metafizikai alapálláspontok:

- Materialista felfogás: a létet az anyaggal azonosítja, minden, ami van, anyagi jellegű, csak a tapasztalatit (a természettudományos módon megközelíthetőt) tartja fontosnak
- Idealista felfogás: a valóságot a tudattal azonosítja; mindent a tudat immanens (belső) tartalmának tart; a tudatra, az Én-re, vagy valamilyen tudati élményre vezeti vissza a valóságot.
- Dualisztikus felfogás: a tudat és a külvilág kettőségét vallja; a kétféle lét megkülönböztetése olyan erős, hogy köztük semmiféle kapcsolatot nem tart lehetségesnek.
- Teisztikus felfogás: az ember és a világ (tudat és külvilág) egymásra utaltságát, kapcsolatát vallja, úgy, hogy feltételezi, hogy ennek az egymásra utaltságnak, kapcsolatnak valami alapja kell, hogy legyen; a lét végső okát tapasztalaton túli, transzcendens valóságból vezeti le.

A metafizika módszertana: A metafizika a tapasztalásból indul ki, de elvonatkoztat és általánosít, elméleti jellegű és logikai módszereket használ.

Általános és speciális metafizika:

- Az „Általános metafizika” a léttel kapcsolatban vizsgálja a metafizikai kérdéseket (ok, cél, lényeg, összefüggések, kategóriák, ...), ezért Ontológiának (Lételméletnek) is nevezik. A 18. századtól „metafizika generálisnak”, ontológiának nevezték a létezők létével általánosságban foglalkozó tudományt. Az ontológia egy filozófiai nézet, irányzat alapja, fundamentuma. Egy filozófiai rendszer lételmélete alapvetően meghatározza az egész rendszert. Még ha az adott irányzat nem fogadja el a metafizikát abban az esetben is, mivel a metafizika

elvetése már önmagában egy „metafizikai” alapvetést jelent.

- A „Speciális metafizika” a léttel rendelkező létezők egy-egy csoportjának a metafizikai kérdéseit vizsgálja. Hagyományosan ilyen speciális terület volt a Teodicea, az istenről szóló tudomány, vagy a Kozmológia, a kozmoszról, a világegyetemről szóló tudomány. Mára már sokféle speciális területe alakult ki a metafizikának. Ma inkább „szakmetafizikákról”, „szakfilozófiákról” beszélhetünk, amelyek egy-egy szakterület esetén vizsgálják a metafizikai kérdéseket (tudományfilozófia, jogfilozófia, nyelvfilozófia, társadalomfilozófia, ...). A szakmetafizikák, szakfilozófiák mindig az adott terület alaptudományaként vehetők figyelembe (pl. a nyelvfilozófia a nyelvtudományok alaptudománya, a vallásfilozófia a vallástudományok alaptudománya, ...).

Etika

Az elnevezés jelentése:

- A görög „ethosz” a közös lakóhellyel összefüggő dolgokat szokást, hagyományt, illemet jelentett.
- Az „éthosz” már erkölcsi magatartást, karaktert, jellemzőségeket jelentett.
- A latin „mos” szóból ered a morál, alapjelentése akarat, az az akarat, ami a szokásban, erkölcsben nyilvánul meg.
- A magyar erkölcs szó eredete ismeretlen, először a XIV-XV. századba fordul elő.

Az etika és erkölcs szó általában felcserélhető, de pontosabb értelemben az etika a cselekedetek filozófiai vizsgálódására, reflexiójára vonatkozik, az erkölcs pedig a konkrét cselekvésekre.

Az etika meghatározása:

Az etika a filozófiának az a tudománya, amely filozófiai módszerekkel vizsgálja az emberi cselekvést és arra törekszik,

hogy megállapítsa mely cselekedetek értékesek, értéktelenek, helyesek, helytelenek, jók vagy rosszak.³⁸

Esztétika

Az elnevezés eredete: A görög aiszthészisz = érzékelés szóból származik. Először Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762) használta filozófiai tudomány nevéként. Evvel jelezte, hogy ez a tudomány az érzékszervekkel érzékelhető dolgokban megjelenő elvekkkel, eszmékkel foglalkozik. A látható, hallható, tapintható, ... dolgokban, vagyis kiemelten a művészet alkotásaiban megjelenő elvekkkel, eszmékkel.

Az esztétika néhány meghatározása:

- „A filozófiai esztétika az ember esztétikai dimenzióinak egyetemes és általános elmélete, amely az alábbi fogalmakról és struktúrákról elmélkedik esztétikai ismeretek és alkotások; esztétikai állítások, értékek és értékítéletek; esztétikai tárgyak és jelenségek a művészetben, a természetben és a gyakorlati életben.”³⁹
- Az érzékszervekkel tapasztalható dolgokkal foglalkozó tudomány.
- Az esztétika a szépről szóló tudomány. „Az esztétika mint tudomány a szépségről szóló tanként értelmezhető.”⁴⁰ Az esztétika tárgya a természetben, társadalomban és

³⁸ Az etika témája a következő fejezetben lesz részletesen tárgyalva.

³⁹ „*Philosophische Ästhetik ist die universale und übergreifende Theorie der ästhetischen Dimension des Menschen, d. h. sie reflektiert über Begriff und Strukturen ästhetischen Erkennens und Hervorbringens, ästhetischer Prädikate, Werte und Werturteile sowie ästhetischer Gegenstände und Phänomene in Kunst, Natur und Lebenpraxis.*” Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler, 381.

⁴⁰ „*Ästhetik als Wissenschaft gilt als die Lehre vom Schönen.*” Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller, 137.

kiemelten a művészetben megjelenő esztétikum, szépség.

- A művészettel, a műalkotással, a művészi tevékenységgel foglalkozó elméleti tudomány. *„Az a filozófiai tudomány, amely a művészetnek általában, valamint az egyes művészeteknek és műalkotásoknak filozófiaiilag megalapozott vizsgálatával és magyarázatával foglalkozik.”*⁴¹Az esztétika feltárja az esztétikai élmény és ítélet természetét, összetevőit, elveit
- Az esztétika filozófiai tudomány és egyben művészettudomány is. *„Az esztétika kétszeresen is arisztokratikus tudomány; egyszerre feltételez két ritka adományt: a filozófiai elmélyedésre és a művészi odaadásra való hajlamot.”*⁴²

Az esztétikai vizsgálódás fontos alapfogalmai: Szépség, esztétikum, tartalom, forma, stílus, kifejezés, műalkotás, művészet, művész, ábrázolás, reprezentáció, metafora, szimbólum, mimézis, katarzis, ...

A művészet. Az esztétika legfőbb témája a művészet. Megpróbálja meghatározni, hogy mi a művészet (kifejezés, ábrázolás, alkotás, érték, nevelési eszköz, terápia, játék, szórakozás, kikapcsolódás, mágia – varázslás, katarzis – megtisztulás, mimézis – utánzás, ...). Foglalkozik a műalkotás jegyeivel, jellemzőivel (arány, harmónia, kompozíció, technikai kivitel, stílus, tartalom, forma, ...). A művészt meghatározó tulajdonságokkal (ösztön, zsenialitás, szenzibilitás, technikai tudás, ...). A műalkotás befogadásának folyamatával (újraalkotás, feldolgozás, értelmezés, átélés, élvezet, véleményalkotás, ...).

A szép. Az esztétikai kategóriák (szép, rút, fenséges, tragikus, komikus, ...) közül kiemelt szerepe van a szépnek. Bizonyos

⁴¹ Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta – Saxum, 53.

⁴² Sík Sándor 1942. *Esztétika*. Budapest, Szent István Társulat, 17.

értelemben minden más esztétikai kategória hozzá kapcsolódik, vele van valamilyen viszonyban. A szép, a szépség sokértelmű, összetett fogalom. Leggyakoribb megfogalmazása: szép az, ami esztétikai értelemben tetszést vált ki. Persze itt további kérdést vet fel, hogy mi maga a tetszés (élmény, megnyugvás, extázis, ...), és mik azok a jegyei a szépnek amelyek tetszést váltanak ki a befogadóból (összhang, arányosság, érdek, érdeknélküliség, érték, morálitás, transzcendencia, ...).

Az esztétika az általános értelemben vett esztétikai élménnyel és ítélettel foglalkozik. Fontos kérdés továbbá, hogy az esztétikumnak, a művészetnek van-e etikai dimenziója, funkciója. Ez gyakran felmerül a neveléssel kapcsolatban is (irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotások erkölcsi nevelésben betöltött szerepe). A kortárs esztétikákban fontos szerepet kap az információelmélet (média, számítógép, ...) és a nyelvanalízis. Az esztétika kérdései ma szinte minden területen megjelennek (divat, szórakozás, építészet, ipari formatervezés, ...). A pedagógiában általában is, de kiemelten az esztétikai nevelés esetén fontos a kapcsolódás.

II/3. Az etika, mint tudomány

Az elnevezés jelentése:

- A görög „ethosz” a közös lakóhellyel összefüggő dolgokat szokást, hagyományt, illetve jelentett.
- Az „éthosz” már erkölcsi magatartást, karaktert, jellemzőségeket jelentett.
- A latin „mos” szóból ered a morál, alapjelentése akarat, az az akarat, ami a szokásban, erkölcsben nyilvánul meg.
- A magyar erkölcs szó eredete ismeretlen, először a XIV-XV. századba fordul elő.

Az etika és erkölcs szó általában felcserélhető, de pontosabb értelemben az etika a cselekedetek filozófiai vizsgálódására, reflexiójára vonatkozik, az erkölcs pedig a konkrét cselekvésekre. Az etika az emberi cselekedeteket befolyásoló általános elveket, értékeket, összefüggéseket vizsgálja. Az erkölcs ehhez viszonyítva egy szűkebb kategória, mert az erkölcs az mindig közvetlenül adott szabályok szerinti cselekvésre vonatkozik. Talán a tudományfilozófia és a tudomány viszonya hasonlítható az etika és az erkölcs viszonyához. Az „... etika tehát úgy viszonyul az erkölcshez, mint a tudományfilozófia a tudományhoz.”⁴³

Az etika meghatározása:

Az etika a filozófiának az a tudománya, amely filozófiai módszerekkel vizsgálja az emberi cselekvést és arra törekszik, hogy megállapítsa mely cselekedetek értékesek, értéktelenek, helyesek, helytelenek, jók vagy rosszak.

⁴³ Réé, Jonathan-Urmson, J.O. (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugati filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 103.

„Ha a filozófia valamely ágára azt mondhatjuk, hogy gyakorlatias, az etika az. Életünk érzelmi aspektusaival és legvitatottabb kérdéseivel foglalkozik. De míg a filozófusok azt keresték, hogyan kellene élnünk, az etikát inkább úgy tekinthetjük, mint annak megkísérlését, hogy vizsgálódva, elmélkedve gondolkodunk a helyesről és a helytelenről, a jóról és a rosszról.”⁴⁴ Az etika az emberi cselekvés elveit, okait kutatja. Elméletileg, elvileg reflektál az ember erkölcsi cselekedeteire.

Az etika tárgya az emberi cselekvés és maga a cselekvő ember. Az etika azt vizsgálja, hogy mely cselekvési formák vannak összhangban az ember értelmes természetével. „Mitől lesz helyes vagy helytelen egy cselekedetünk? Mit értünk azon, hogy valakinek meg kell tennie valamit, illetve azon, hogy valamit nem lenne szabad megtennie? Hogyan éljünk? Hogyan bánjunk más emberekkel? ... Vajon az erkölcs pusztán az előítéletek felségterülete vagy erkölcsi hiteink mellett jó okokat is feltudunk hozni? A filozófiának azt a területét, amely ilyen kérdésekkel foglalkozik, etikának vagy morálfilozófiának szokás nevezni.”⁴⁵ Az etika az ember erkölcsi cselekedetét érintő értékek filozófiai vizsgálata. „Az etika, az erkölcsfilozófia a filozófiának az az ágazata, amelyik az erkölcsi jelenségekkel és értékekkel foglalkozik.”⁴⁶ Az etika az erkölcsi kifejezések (kell, helyes, kötelesség, ...) jelentésével, érvényességével foglalkozik. „Etikának azt a filozófiai tudományt nevezzük, amely az erkölcsi parancsok érvényességének filozófiai megalapozásával foglalkozik.”⁴⁷

Az etika (erkölcsfilozófia, philosophia moralis) a természetes észre és a logikus következtetésekre hivatkozhat. Az erkölcssteológia (theologia moralis) a kinyilatkoztatás által megszabott normákra hivatkozhat. Pl. a lopás esetén az etika

⁴⁴ Law, Stephen 2008. *Filozófia*. Budapest, M-ÉRTÉK Kiadó Kft., 101.

⁴⁵ Warburton, Nigel 2000. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Kossuth Kiadó, 49.

⁴⁶ „Ethik, Moralphilosophie, Zweig der Philosophie, der sich mit moralischen Phänomenen und Werten beschäftigt.” Hügli Anton – Lübcke Poul (Hg.) 1997. *Philosophielexikon*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 189.

⁴⁷ Steiger Kornél 1997. *Filozófia*. Budapest, Holnap Kiadó, 105.

hivatkozhat arra, hogy a lopás ellenkezik az ember társas lény mivoltával, az erkölcssteológia hivatkozhat a Szentírásban lévő Tízparancsolatra.

Érdemes megnézni más meghatározásokat is:

„Az etika gyakorlati filozófia. Tárgya az emberi cselekvés (gyakorlat).”⁴⁸

„Az etika az erkölcsi értékek elméleteit tanulmányozza, és azokat a fogalmakat, amelyekkel meghatározzuk és megfogalmazzuk ezeket.”⁴⁹

„Az etikától visszhangzik ma minden. Tárcákat, talk show-kat és tudós értekezéseket tölt meg, etikai bizottságokat és tanácsokat hív életre. Korunk égető problémái – a jogos vagy legalábbis igazolt háborúk kérdései, az orvostudomány és a biotechnológiák sokrétű problémái – az etikai orientálódás mélyreható igényét hozza magával. Úgy tűnik, az etika szakértők dolga, nehéz tudományág, és féltő, hogy bonyolultsága ellenére sem képes a fennálló problémákkal megbirkózni. Úgy tűnik, az etika nehéz esetekkel vagy szélsőséges problémákkal foglalkozik. Úgy látszik, mind tárgya, mind módszertana felől tekintve olyan speciális tudományág, amely többé-kevésbé ugyan mindannyiunkat közvetlenül érint, mégis szakértőkre bízuk művelését. Mindazonáltal az etika mindennapjaink része is.”⁵⁰

„Az etika filozófiai tudomány, amely az értelem fényénél végzi vizsgálódását, és nem használja fel a vallási ismereteket.”⁵¹

⁴⁸ Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft, 309.

⁴⁹ Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 14.

⁵⁰ Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 9.

⁵¹ Hársfai Katalin 2012. *Etika*. Budapest, Szent István Társulat, 13.

„ ... az etika mai értelmezése ... Magában foglal egy a tapasztalatból kiinduló és az emberi értelemmel elfogadott hagyományt (vagyis egy értékrendet), ugyanakkor buzdít arra is, hogy ennek az értékrendnek megfelelően éljünk. Adott esetekben pedig a hagyomány (értékrend) ismeretében értékeli az egyes cselekedeteket. Az etikának azonban soha nem szabad elfeledkeznie arról, hogy a hagyományban kapott értékrend nem egy merev séma, amely szerint élni kell, hanem értékeket tartalmaz, amelyek az ember kiteljesedését szolgálják. Hiszen az érték elsősorban azért érték, mert az ember javát szolgálja.”⁵²

„A filozófiai etika alatt az erkölcs elméletét értjük, amely a kötelesség szempontjából reflektál az emberi cselekedetekre.”⁵³

„Az etika az emberi cselekvés előfeltételeit és következményeit vizsgálja.”⁵⁴

„Az etika filozófiai diszciplína, a filozófián belül egy különálló és jól definiálható terület, melynek hosszú története van. ... Az etikának, mint tudománynak tárgya az erkölcs. Az erkölcs relációkat vizsgál, azt kutatja, hogy milyen a cselekvőnek a szándéka a cselekedet közbeni magatartása, a cselekedet következményei és mindezek milyen viszonyban vannak a korszak által elfogadott jóval, illetve rosszal.”⁵⁵

„ ... az etika a filozófiának az az ága, amely az ész természetes fényében az erkölcsi jelenség végső alapjait kutatva azt igyekszik

⁵² Berán Ferenc 2007. *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat Kiadó, 14.

⁵³ *Unter philosophischer Ethik versteht man eine Theorie der Moral, die menschliche Handlungen hinsichtlich ihrer Verbindlichkeit reflektiert.* Pieper, Annemarie 1998. *Ethik*. In Pieper Annemarie (Hg.) 1998. *Philosophische Disziplinen*. Leipzig, Reclam Verlag, 72.

⁵⁴ Delius, Christoph-Gatzemeier, Matthias-Sertcan, Deniz-Wünscher, Kathleen 2008. *A filozófia története az ókortól napjainkig*. Budapest, Vince Kiadó, 113.

⁵⁵ Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület, 8.

*megállapítani, hogy az emberi cselekvés, illetve az emberi személy milyen belső és külső tényezők alapján válik jóvá vagy rosszá, értékessé vagy értéktelenné.*⁵⁶

*„Az etika a viselkedés normatív tudományának nevezhető, a viselkedés pedig az akaratú tevékenységek közös neve.”*⁵⁷

*„Az etika tudományként a normákat és értékeket vizsgálja, az erkölcs megalapozásának a megértése céljából.”*⁵⁸

*„Etika. Az értékekkel foglalkozik ... az emberi cselekedetek szempontjából.”*⁵⁹

Az etika mint tudomány jellemzői

Az etikának mint filozófiai tudománynak ugyanazok a jellemzői mint a filozófiának (külön kiemelt jelentősége van az objektivitásnak, a tárgyilagosságnak, a kritikus jellegnek és a nyitottságnak):

- Strukturáltság, rendszerezettség. Tudományos eredményeit valamilyen séma szerint kapcsolja, illeszti egymáshoz. Ismereteit egy egészben, egy rendszerben próbálja összerakni.
- Logikusság. Ismereteit következetesen, koherensen, konzisztensen rendszerezi.

⁵⁶ Turay Alfréd 2000. *Az ember és az erkölcs*. Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 6.

⁵⁷ „Ethics has been defined as the normative science of conduct, and conduct is a collective name for voluntary actions.” Lillie, William 2003. *An Introduction to Ethics*. London, Methuen & CO. LTD, 3.

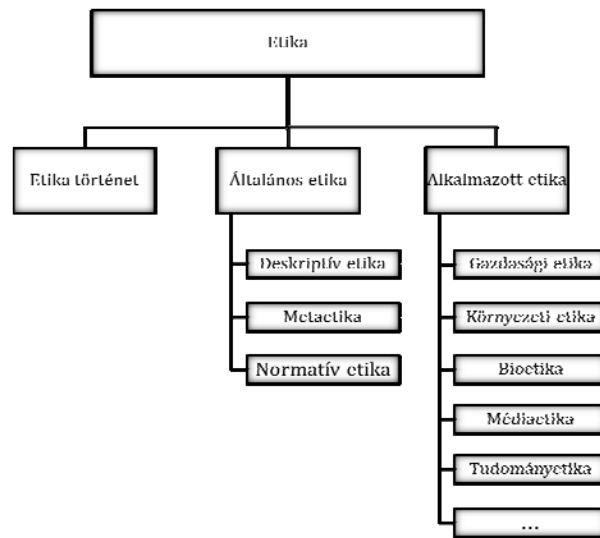
⁵⁸ „Die Ethik als Wissenschaft überprüft Normen und Werte auf das diese begründende Verständnis von Moralität/Sittlichkeit.” Wiater, Werner 2011. *Ethik unterrichten*. Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 17.

⁵⁹ “Ethics. This is concerned with values ... with respect to human actions.” Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 8.

- Dialektikus szemlélet. A dolgokat, jelenségeket, vagyis a létezőket nem egyoldalúan, hanem ellentéteik egységében látja.
- Történetiség. Az etika is fontosnak tartja saját történetét, hagyományát. Az etika eredményeinél nem annyira az újdonság, a fejlődés a fontos, hanem az egyes ismeretek összekapcsolódása, egymásra épülése.
- Igazolhatóság. Eredményeit, állításait tapasztalati tényekkel vagy elégséges argumentummal tudja alátámasztani.
- Objektivitás, tárgyilagosság. Eredményei ne személyes, kutatói elfogultság vagy előítélet, előfeltevés alapján szülessenek, hanem általánosan legyenek érvényesek.
- Egyetemesség. Az etika az ismereteit nem az egyedi esetekre, az egyes emberre vonatkoztatja, hanem általános, egyetemes megállapításokra törekszik.
- Realizmus. Megállapításait – a lehetséges hiányosságok, hibák ellenére – alapvetően a valósággal megegyezőnek fogadja el.
- Filozófiai látásmód. Nem csak a tapasztalati dolgot „látja”, hanem azt is ami, mögötte van. Platónnál figyelhető meg kifejezetten ez a fajta látásmód, aki nem csak a dolgot, hanem a mögötte lévő ideát, eszmét is „látta”.
- Kritikus jelleg. Eredményeit mindig kritikának veti alá. Az újabb módszerek, vagy eredmények alapján saját elméleteit felülvizsgálja.
- Nyitottság. Megfelelő érvek alapján az újnak, a másnak, a meglévő eredménytől eltérőnek az elfogadása.

Az etika tudományai

Az etika mint filozófiai tudomány három fő részre osztható az etikátörténetre, az általános etikára és az alkalmazott etikára. Az általános etika egyrészt olyan megalapozást kíván adni, amely minden más etikai terület esetén felhasználható, másrészt fel akarja tárni a különböző etikai területek közti összefüggést, kapcsolódást. Az alkalmazott etika az általános etikai elvek alkalmazását végzi el valamilyen speciális szakterületen, ezért nevezik szaketikának is (pl. médiaetika, bioetika, orvosi etika, környezeti etika, tudományetika, nevelésetika, gazdasági etika, közszolgálati etika, ...).

Az etika tudományai

Etikatörténet

Az etikának, mint filozófiai tudománynak szintén az egyik első és alapvető ága a saját története, vagyis az etikatörténet. Az etika esetében a történetnek jelentős szerepe van, mivel az etikai gondolkodók, ill. az etikai irányzatok egymáshoz kapcsolódnak, cáfolják, igazolják, kiegészítik egymást. Az etikában sem annyira a fejlődésen, a haladáson van a hangsúly, hanem sokkal inkább a különböző korokban felmerülő kérdéseken és az azokra adott válaszokon. Ezek a kérdések és válaszok pedig sokszor nagyon hasonló jellegűek. Az etikában sem gyakoriak a teljesen új elméletek, mindig fontos az etikatörténeti kapcsolódás. Így egy adott filozófiai téma jobb megismerését pont annak filozófiatörténeti analízise teszi érthetővé.

Az etikatörténet összefügg a tudomány, a művészet, a vallás történetével is, és segíti ezen területek jobb megismerését, megértését.

Az etikatörténet az adott kor életmódjának bemutatására is alkalmas.

„Az etika történetében szépen megmutatkozik ennek a két területnek az összekapcsolódása, helyenként részleges elválása, vagy egyes esetekben ezek teljes ellentéte.”⁶⁰

Az etikatörténetének korszakolásánál – mivel az etika filozófiai tudomány – célszerű a filozófiatörténet felosztását követni.⁶¹ Az alábbiakban csak az egyes korszakoknál fontos szerzők, illetve gondolatok kerülnek felsorolásra:

Keleti filozófia/etika

Indiai filozófia: karma, újjászületés, lélekvándorlás; a lélek örökké valósága, a lélek végső megszabadulása; meditáció, az aszkézis, ...

⁶⁰ Bertók Rózsa (szerk.) 2013. *Bevezetés az etika történetének tanulmányozásába. Elméletek, értékek, iskolák, irányzatok.* Pécs, Virágmandula Kft., Ethosz Tudományos Egyesület, 8.

⁶¹ lásd A filozófia mint tudomány fejezetnél

Kínai filozófia: etikai, államfilozófiai jelleg; a harmóniára, az összhangra törekvés; a mértéktartás; a hagyománytisztelet, a tekintélytisztelet;

A görög (antik) etika

A görög etika alapvetően meghatározó az európai etikai gondolkodás számára. *„nagyon korán keresni kezdték a választ arra a kérdésre, mikor nevezhető az olyan viselkedés jónak vagy rossznak, amelyért az ember felelősséggel tartozik. Később a boldog élet elérésének útjait kezdték keresni. E végső cél elérését az emberi élet értelmének, az ember rendeltetésének tekintették. E kérdésre adható lehetséges válaszokat már a görög filozófusok megfogalmazták és szembesítették egymással. A későbbi korok gondolkodói gyakran bennük szellemi elődeiket ismerték fel.”*⁶²

A görög etika korszakai:

Preszókratikus (Szókratész előtti) korszak: (~ Kr. e. VI-V.század).

- Püthagorasz (Kr.e. 580-500) – lélekvándorlás, a lélek megtisztulása;
- Hérakleitosz (Kr.e. 540-480) – társadalmi állapotok kritikája, az önzés, a csak a testi örömek keresésének elítélése;
- Empedoklész (Kr.e. 496-435) szeretet és gyűlölet mint kozmikus és erkölcsi erő;
- a szofisták – nincsenek örök, állandó értékek, szabályok, ezek csak az emberi megegyezés eredményei; homo-mensura tétel;

A klasszikus korszak: (~ Kr. e. IV. század)

- Szókratész (Kr. e. ~ 470-399) – erkölcsi intellektualizmus, az értelem szerepe az erkölcsi döntésben; az erény ismerete erényessé teszi az embert; a szókratészi módszer; a szókratészi dilemma;

⁶² Hársing László 2010. *Az etikai gondolkodás rövid története*. Budapest, Áron Kiadó, 13.

- Platón (Kr.e. 427-347) az „idealista” filozófus. a lélek „részei”; az erények, a tökéletes állam, a jó ideája; a lélek halhatatlansága; a testiségtől való megtisztulás (katharszisz); a nevelés szerepe; ...
- Arisztotelész: (Kr. e. 384-324) a „realista” filozófus – a praktikus tudomány; boldogság (eudaimónia) mint cél; az erények, a „közép” (mezotész); az igazságosság; a barátságról; a család, a magántulajdon; a közérdek; a gyakorlatias okosság (a frónézisz); ...

A hellenisztikus korszak: (~ Kr. e. III. – Kr. u. IV.század).

- sztoikusok – az erény erkölcsi önérték; a kozmikus harmónia, sors elfogadása (Khrüszipposz hasonlata a szekér után kötött kutyáról), sztoikus nyugalom, az érzelmek teljes kiirtása (apátia), a természetjog fogalmának megjelenése, (Zénon Kr.e. 336-264, Seneca Kr.e. 4-K.u. 65., Marcus Aurelius 121-180, ...)
- Epikurosz Kr. e. 342-271) a lélek rendíthetetlen békéje (ataraxia), a tartós élvezet a szellemi gyönyör, megszabadulás a félelmektől, az emberi együttélést szabályozó normák a kár elkerülését és a haszonelérését célzó emberi megegyezésen alapulnak; a szkeptikusok – radikális kételkedés, a véleménytől való tartózkodás;
- Plótinosz (~204-270) az istenséggel való kapcsolattartás és a vele való misztikus egyesülés,

A középkori etika ~ I-XV. század:

A középkori etika szoros kapcsolatban áll a kereszténység teológiájával. Az alapvető témákban a keresztény vallás hatása figyelhető meg (Isten, ember, világ, történelem, ...). Fontos kérdés az üdvözülés és ezzel kapcsolatban a bűnnel kapcsolatos témák.

Patrisztika, az egyházatyák (patres) kora (~ VIII. századig). Ekkor történik meg a keresztény tanok kiépítése, megszilárdítása és védelmezése az antik filozófia felhasználásával.

- Tertullianus (~160-230) az embernek az üdvösséget ki kell érdemelnie;
- Alexandriai Szt. Kelemen (~150-219) a szeretetben gyökerezik a többi erény;
- Órigenész (185-254) a megvilágosító tudás, az engesztelés, a megtisztulás szerepe az Istenhez való visszatérésben;
- Szt. Ágoston (354-430) „Szeress és tégy , amit akarsz” a szeretet etika, az eredendő bűn, a szabad akarat,

A skolasztika kora (~XV. századig). A scholasticus ~ iskolai latin szóból, mivel a filozófiával való foglalkozás az iskolában (az egyetemeken) történt.

- Eriugena (800-877) az ember a teremtés központja, Isten közvetlen képmása;
- Szt. Anzelm (1033-1109) a szabad akarat, a bűn miatt a megváltás szükségessége;
- Abelard (1079-1142), alanyi szemlélet; erkölcsi jó nem a tettben (opus), hanem a szándékban van (intentio); a bűn a beleegyezés (consensus) a hajlamba, a kísértésbe; a bűn folyamata: kísértés (suggestio), gyönyör, gyönyörködés (delectatio), beleegyezés (consensus);
- Albertus Magnus: (1193-1280) syntheresis az erkölcsi életünket irányító természetes értelmi készség;
- Szt. Bonaventura (1222-1274) az akarat, a szeretet elsőbbsége; a lélek hárma útja a boldogsághoz;
- Aquinói Szt. Tamás (1225-1274) cél a boldogság; az ember a jóra az abszolút jóra törekszik; az erények: az erkölcsi cselekedetet belső, az emberben lévő közvetlen forrásai, szellemi képességek, az akaratnak a jóra irányuló készségei; „virtus stat in medio”, „virtus in medio consistit”; az erényes cselekvés alapja az értelem törvényével való megegyezés; a törvények; az erkölcsi cselekedetek külső irányítói (lex aeterna, lex naturalis (tedd a jót, kerülj a rosszat), lex humanis); az ember társadalmi és politikai lény, társas lény „animal sociale”; az együttműködés szükséges; a józan ész a „recta ratio” a közjót előbbre valónak tekinti;

- Duns Scotus (1265-1308), az akarat fontosabb, mint az értelem;
- Eckhart mester (1260-1327), az akarat a szándék (a szeretet) adja a tett értékét;
- William Ockham (1285?-1349) voluntarizmus, az akarat elsőbbsége;

Az arab és a zsidó filozófia. Ezen irányzatok nem álltak kapcsolatban a keresztény teológiával, de jelentős hatást fejtettek ki a skolasztika filozófusaira. Mindkét irányzat szintén erőteljesen kötődött a saját vallásának gondolataihoz.

Arab filozófusok:

- Al-Farabi (875-950) a boldogság elérése az intellektuális tökéletesedés által;
- Avicenna (980-1037) a boldogsághoz az értelem kiművelése vezet el;
- Averroes (1126-1198) nincsen egyedi lélek, egyetemes értelem, determinizmus az ember szempontjából, Arisztotelész Nikomakhoszi etikájához is írt kommentárt,

Zsidó filozófusok:

- Avicebron (1020-1058) az ember öntökéletesítése jelenti az erkölcsi jó megvalósulását;
- Al-Ghazzali (Judah Halevi) (1080-1140) az erkölcsi előírások forrása csak Isten lehet, nem elég a jó szándék a tett következményének is jónak kell lennie;
- Maimonidesz (1135-1203) a szabad akarat; a helyes cselekedethez fontos a tanulás, a tapasztalás, a helyes szemlélet;

Az újkori etika (XV-XIX. század első fele):

Az újkori filozófia kialakulását és jellegét befolyásoló tényezők: a humanizmus, a társadalom és a gazdaság átalakulása (a feudalizmus felbomlása), a polgárosodás, a földrajzi felfedezések, a könyvnyomtatás, a természettudományok fejlődése, a reformáció, a vallás kritikája majd háttérbe szorulása, az individualizmus, az ember felé fordulás,

A reneszánsz.

- Pico della Mirandola (1463-1494) az ember méltóságát az adja, hogy szabad, hogy önmagát alakítja;
- Rotterdami Erasmus (1469-1536) keresztény filozófia és az ókori humanizmus összekapcsolása, a tolerancia, az akarat szabadsága;
- Marsilio Ficino (1432-1499) a reneszánsz platonizmus, az ember mint szellemi lény hangsúlyozása;
- Pietro Pomponazzi (1462-1524) a reneszánsz arisztotelianizmus, a gyakorlati ész, tevékenység hangsúlyozása;
- Michel de Montaigne (1533-1592) a függetlenség hangsúlyozása;
- Morus Tamás (1478-1535) a magántulajdon megszüntetése, tolerancia;
- Niccolò Machiavelli (1469-1527) a politika és az etika szétválasztása, a hatalom megtartása,
- Luther (1483-1546) nem fogadta el Arisztotelész és az őt követők etikáját, bírálta kora egyházának az erkölcstelenségeit, nem a jó cselekedetek, hanem egyedül a hit üdvözít;
- Kálvin (1509-1564), a predestináció tana, „a kapitalizmus etikája”; ...

A racionalizmus.

- René Descartes (1569-1650) az ember elsősorban gondolkodó lény (cogito ergo sum); a lélek alapszenvédélyei; etikai felfogásának intellektuális jellege;
- Baruch Spinoza (1632-1677) az ember célja a tökéletes és állhatatos élet; az igazi szabadság nem más, mint a megváltoztathatatlan szükségszerűség belátása; a három alapaffektus (szenvédély, érzelem): a vágy az öröm, a szomorúság; ...

Az empirizmus.

- Thomas Hobbes (1588-1679), a lelki jelenségekre is érvényes a mechanika egyetemes törvénye; akaratszabadság nincs; az ember alapösztöne az önfenntartás vágya; az erkölcsi mértéket az államhatalom állapítja meg; az ősi állapot „bellum omnium contra omnes”, „homo homini lupus”;
- Anthony A.C. Shaftesbury (1671-1713) etikailag helyes az, ami nemes érzelmeket vált ki,
- John Locke (1632-1704) a vallási tolerancia; az állam feladata a szabadság védelme; a nevelés legfontosabb feladata az erkölcsi egyéniség kialakítása;
- David Hume (1711-1776) a cselekvés elsőbbsége az elmélkedéssel szemben; az etika az érzelmek természetrajza; az elemi érzelmek a gyönyör és a fájdalom; a vallásnak kizárólag erkölcsi haszna van; ...

A felvilágosodás. A hagyományoktól való eltávolodás, a haladás, az ésszerűség, a szabadság hangsúlyozása jellemzi.

- Voltaire (1694-1778) az általa sötét középkori babonáságnak tartott dolgoktól akarta megszabadítani az emberiséget, az erkölcs esetében mindent viszonylagosnak lát;
- Charles de Montesquieu (1689-1755), nincsenek abszolút érvényű erkölcsi parancsok, az emberek viselkedését sok tényező befolyásolja (vallás, szokás, éghajlat, a kormányzás);
- Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Isten létét bizonyítja a lelkiismeret is, melynek ösztönös sugallata erkölcsi életünk legbiztosabb irányítója; a nevelés szerepe; társadalmi szerződés a szabadságért;

A német idealizmus. A német – és egyben az európai – filozófia kiemelkedő korszaka, hatása ma is jelentős.

- Immanuel Kant (1724-1804) a kategorikus imperatívusz; az erkölcsi kötelezettség (tulajdonképpen a kategorikus imperatívusz) posztulálja Isten létét; a cselekedet erkölcsös voltának alapja a kötelesség; két sokat idézet formális erkölcsi felszólítása: „*Cselekedj úgy,*

hogy akaratod maximája egyúttal mindenkor az egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson”; az ember, mint eszes lény „Sohasem használható pusztá eszközként, mindig célnak is kell tekinteni.”⁶³

- Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) minden cselekedettel közelebb kell jutnunk az erkölcsi végcélhoz, a tökéletes észlény eszményéhez;
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) a jog, a moralitás és az erkölcsiség elemzése a Szellem hármas fejlődésének során;

A modernkori filozófia (XIX. század második fele és a XX. század) és a kortárs filozófia:

- Sören Kierkegaard (1813-1855), az egyéni egzisztencia (szükségletek, problémák, aggodalmak, ...) meghatározó volta; a szorongás fogalma; az életstádiumok (esztétikai, etikai, vallási); a hit szerepe; ...
- Arthur Schopenhauer (1788-1860), az akarat, a nemiség hangsúlyozása; pesszimizmus;
- Karl Marx (1818-1883) elidegenedés, osztályharc, kommunizmus;
- Friedrich Nietzsche (1844-1900) Übermensch; a hatalom akarása; az értékek átértékelése, túl jón és rosszon; a kereszténység kritikája;
- William James (1842-1910) a hasznosság és a siker mint az igazság fogalom alapja; nem az elméletek, hanem a hasznosság a működőképesség a fontos;
- Max Scheler (1874-1928) intencionalitás; etikai értékek;
- Moritz Schlick (1882-1936) az etikai értékeknek nincs objektív jellege; az etikai normák nem igazolhatóak;
- Emmanuel Mounier (1905-1950) az emberi személy elsőbbsége; az emberi szabadság és a szeretet hangsúlyozása;

⁶³ A gyakorlati ész kritikája I.7. és I. 1. Kant, Immanuel 1991. *A gyakorlati ész kritikája*. Budapest, Gondolat.

- Ludwig Wittgenstein (1889-1951) az etikum kimondhatatlansága; az etika természetfelettsége;
- Albert Camus (1913-1960) a pesszimizmus ethosza;
- Martin Buber (1878-1965) Én-Te viszony, a dialógus jellemzői;
- Karl Jaspers (1883-1969) határhelyzetek, a rejtjelek megfejtése, az „átfogó tartalom”;
- Theodor Adorno (1902-1969) az európai racionalista hagyomány egyesítése a marxizmussal;
- Rudolf Carnap (1891-1971) az etika tapasztalati tudomány, feladata a cselekedetek pszichológiai és szociológiai vizsgálata, nem pedig az erkölcsi értékek és normák filozófiai vizsgálata;
- Martin Heidegger (1889-1976) az emberi lét a „jelenvalólét”, melynek jellemzői az egzisztenciálék (világban-benne-lét = in-der-Welt-Sein, feltárultság = Erschlossenheit, gond = Sorge, halálhoz viszonyuló lét = Sein zum Tode, bűnös lét = Schuldigsein, időbeli lét, időbeliség = Zeitlichkeit, ... ;
- Herbert Marcuse (1898-1979) a fennálló adottságok radikális tagadása, az ember egydimenziós, fogyasztói lény, ezért lázadásra, anarchizmusra van szükség;
- Jean Paul Sartre (1905-1980) magánvaló lét, magáért való lét; az ember szabadságra ítéltetett (és teljes felelősségre); a Másikhoz való viszony kérdése;
- Emmanuel Levinas (1906-1995) a tudati élmény, mint a Másik magragadhatatlanságának élménye; az etikai viszony;
- John Rawls (1921-2002) az igazságosságelmélet; az utilitarizmus (haszon), az intuicionizmus (belső élmény) kritikája; igazságosság a legfontosabb;
- Jürgen Habermas (1929-) a kommunikatív etika/diskurzusetika; az ésszerű megismerésre és érvelésre alapozódó kognitív etika szükségessége; a filozófiai etikának egy speciális érvelélméletet kell kidolgoznia;
- Alasdair MacIntyre (1929-) a komunitárius etika; modernitáskritika; a teoretikus megújítás

szükségessége; a célszemlélet; a közösség, a történelmi szemlélet, a hagyomány fontossága;

- Annemarie Pieper (1941-) feminista etika
- ...

A kortárs etikában inkább az alkalmazott etika (szaketika) kérdései kerülnek előtérbe (erről lásd később). Néhány jelentős hatást kifejtő szerző: Emmanuel Lévinas (1906-1995), Bernard Williams (1929-2003), Annemarie Pieper(1941-), Butler Judith (1956-), ...

Az általános etika (normatív etika) témakörei:

Az általános etika

Az általános etika egyrészt olyan megalapozást kíván adni, amely minden más etikai terület esetén felhasználható, másrészt fel akarja tárni a különböző etikai területek közti összefüggést, kapcsolódást.

Az általános etika három területe:

- Deskriptív etika
- Metaetika
- Normatív etika

Deskriptív etika

A deskriptív (leíró) etika az etikával kapcsolatos vizsgálódások, kutatások leírását jelenti. Inkább történeti és tapasztalati jellegű tudomány.

Nem ír elő szabályokat, nem határoz meg értékeket, hanem tárgyilagosan leírja azok előfordulását, „használatát”. Egy adott történeti kor embereinek magatartását, szokásait, életmódját írja le (pl. a középkor emberének az erkölcsi cselekedeteit, szokásait mutatja be). Vagy pedig egy ma tapasztalható magatartásformát, szokást ismertet értékítélet nélkül (pl. egy szubkultúra tagjainak erkölcsi cselekedeteit, szokásait mutatja be).

A deskriptív etikának - a művelődéstörténeti, a szociológiai, pszichológiai kutatásokban való szerepén túl - azért is kiemelt helye van az etika tudományai közt, mert a kutatási eredményei, leírásai alapján lehet feltárni az általános etikai normákat, értékeket.

Metaetika

A metaetika az etikai kijelentéseket vizsgálja logikai, nyelvfilozófiai szempontból (az etika elméletének „elmélete”).

Azt vizsgálja, hogy az etikai kijelentések mennyiben tartalmaznak tényeket, igazságokat.

Az etika alapfogalmairól, megalapozási módjairól fogalmaz meg állításokat. A metaetika állításai nem írnak elő szabályokat, nem értékelnek, hanem az etikai kijelentések igaz vagy hamis voltát vizsgálják logikai, nyelvfilozófiai szempontból (ezért kapcsolódik módszertani szempontból leginkább a metaetikai kutatás az analitikus filozófiához.).

A metaetika kijelentései „... egyrészt nem fogalmazzak meg normatív követeléseket, másrészt nem írnak le tényleges normarendszereket. E kijelentések kapcsán olyan nyelvfilozófiai és módszertani kijelentésekről van szó, melyek a filozófia többi ágának messze vezető feltevéseivel állnak kapcsolatban ...”⁶⁴

A metaetikával kapcsolatban mindenesetre felmerülhet az a kérdés, hogy valóban lehet-e értéksemlegesén vizsgálni az etikai kijelentéseket. Az etikai kijelentések értéksemlegesnek tekintése is egyfajta értékítélet. „Az etika végül is nem pusztán metaetika.”⁶⁵ Mindazonáltal a metaetika értéksemlegességre törekvő vizsgálódásai sokat segítenek az etikai elemzések tárgyilagosabb, toleránsabb elemzéseiben.

Normatív etika

A normatív (előíró) etika az etikai szempontból helyes elveket, értékeket, szabályokat (normákat) fogalmazza meg. Ezeket minősíti, rangsorolja, rendszerezi. A filozófiai etikák nagyrészt normatív etikák.⁶⁶ A következő általános etikai témák, az általános, normatív etika témáiként értendők.

Az etika megalapozásáról

⁶⁴ Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 20.

⁶⁵ Williams, Bernard 1997. Etika. In Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 590.

⁶⁶ A továbbiakban az etika mindig, mint normatív etikaként értendő.

Az etika megalapozása mellett és ellene még a köznapi viták során is sok érvet hoznak fel az emberek. Szakmai oldalról is felmerülnek különböző vélemények.

Miért szükséges a megalapozás:

- Mert akkor van egy alap az etikai tájékozódáshoz.
- Ahogy más követelményeknél (pl. szaktudományoknál), úgy az etikai követelményeknél is szükséges a megalapozás.
- Az etikai szkepticizmus kiküszöbölése miatt.
- Az etikai meggyőződések kritikája, elemzése miatt.

Miért nem szükséges a megalapozás (az etikai relativizmus):

- Minden mértéke az ember (Prótagorász), az etikai elveknek is.
- Minden kultúra és minden ember más értékeket tart fontosnak (etnológia, pszichológia).
- Fontos etikai elv a tolerancia, vagyis más-más megalapozások (akár egyenrangú) elfogadása.

Az etikai relativizmus képviselői nem érvelhetnek semmilyen cselekvés mellett, mindent el kell fogadniuk. Pedig a különböző etikai értékek nem azt jelentik, hogy nincs alapja az etikának, hanem legfeljebb azt, hogy más az alapja (pl. a holtak bebalzsamozása vagy elégetése lehet ugyanazon etikai elv szerinti cselekedet – a túlvilági élet elősegítése). Vagyis szükséges a megalapozás.

Megalapozási modellek:

- Deduktívizmus: Az általános etikai elvekből vezet le az egyes cselekvési módokat.
- Induktívizmus: Az egyes etikai esetekből következtet az általános elvekre.
- Koherenzizmus: Az általános és az egyes együttes figyelembe vételére törekszik (pl. emberölés, eutanázia, abortusz, ...).

Szabadság, felelősség, determinizmus

Vita tárgya lehet a három fogalom összeegyeztethetősége.

- A felelősség „igényli” a szabadságot.
- Ugyanakkor beszélhetünk determinizmusról is (fizikai, ökonómiai, biológiai, pszichikai, ...).
- Más jelent a cselekvésszabadság és az akaratszabadság.
- Inkompatibilista álláspont: A szabadság és a determinizmus nem egyeztethető össze.
- Kompatibilista álláspont: A szabadság és a determinizmus összeegyeztethető.

Nonkognitivismus – kognitivismus

A mai etika alapvető elméleti kérdése a „nonkognitivisták kihívás”.⁶⁷ Az etikai elméletek általában kognitivisták elméletek. Vagyis az etikai kijelentésnek van valamiféle alapjuk, meg lehet indokolni őket és igazságértékkel rendelkeznek. A nonkognitivismus ezt kérdőjelezi meg.

A nonkognitivismus alapvetése:

- Az etikai kijelentések nem alapozhatóak meg, illetve nem rendelkeznek igazságértékkel.
- Az etikai kijelentések vágyakat, óhajokat, akaratokat, befolyásolási szándékokat fejeznek ki.
- Az etikai kijelentések felszólítások, parancsok nem szükséges, hogy tényeket vagy igazságokat fejezzenek ki.
- Az etikai kijelentések „magja” irracionális.

⁶⁷ lásd Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 51-72.

Egy valóság közeli példa a nonkognitívizmus mellett⁶⁸:

Andrea szakított párjával, de terhes lett. A továbbiakban a karrierjére szeretne összpontosítani. Megkérdezi Barbarát és Krisztinát „Mit tegyek?” Barbara – aki egyedül él és épp sikeres karrierje elején tart – javaslata az, hogy vetesse el. Nem lehet felelőtlen a gyerek vállalásával. Krisztina – aki párjával él, és nem sikerül teherbe esnie – javaslata az, hogy meg kell tartani a gyermeket. Szerinte nem lehet megszakítani a terhességet. Andrea melyik tanácsot fogadja el, melyiket tartsa igaznak? Barbarának van igaza? Krisztinának van igaza? A barátnők a tanácsukban, nem inkább csak az adott élethelyzetben meglévő vágyukat, akaratukat fogalmazzák meg és eszerint akarják befolyásolni Andreát?

A nonkognitívizmus melletti érvek:

- A hétköznapi esetek. Lásd pl. a fenti esetet.
- Morált lehet hirdetni, felszólítani valakit, de nem lehet mellette érvelni, nem lehet megindokolni. Morált prédikálni könnyű, de magalapozni nehéz. (Arthur Schopenhauer 1788-1860).
- David Hume (1711-1776) szerint az embert a szellemi ész és az akarat jellemzi. Az ész az igazságra irányul és ösztönző erő nélküli. Az akarat a cselekvésre ösztönöz és nem az igazságra irányul.
- Az etikai kijelentések mindig egy nyelvjáték részét képezik (Ludwig Wittgenstein alapján 1889-1951).
- Az etikai kijelentések beszédaktusok (John Austin alapján 1911-1960)
- Az etikai kijelentések nem empirikus vagy analitikus kijelentések (Alfred J. Ayer 1910-1989).
- Az etikai kijelentések retorikus manipulatív szerepet töltenek be (Charles L. Stevenson alapján 1908-1979).
- Az etikai kijelentések imperatívusként szerepelnek (Richard M. Hare alapján (1919-2002).

⁶⁸ lásd Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 53-54.

Összegzésként elmondható, hogy az etikai kijelentések valóban tartalmaznak nonkognitivistá elemeket, jegyeket, de amennyiben elvetjük a kognitivistá értelmezést az súlyos etikai következményekkel járna:

- fanatizmus,
- irracionálizmus,
- manipuláció,
- a racionális konszenzus hiánya,
- a kompromisszumok keresésének az elvetése,
- a racionálisan elfogadható közösségi magatartások megkeresésének az elvetése,
- ...

A kognitívizmus

A kognitívizmus szerint az etikai jellegű kijelentések megalapozhatóak és igazságértékük van.

Érvek a kognitívizmus mellett:

- Az etika alapja, „magja” nem lehet irracionális.
- Az etikai „ügyekben” tanácsot kérünk.
- Az etikai „ügyekben” indoklást várunk el.
- Az együttélés gyakorlata lehetetlené válna nélküle.

A kognitívizmusnak két alapvető formája a szubjektív és az objektív kognitívizmus

A szubjektív kognitívizmus:

Alapgondolata: az ember az érdekei szerint ésszerűen cselekvő szubjektum.

Érdek: amit a szubjektum akar, szándékozik, értékel, becsül, előnyben részesít, Ezek közös jellemzője, hogy a szubjektum értékelését tartalmazzák.

Fontos, hogy a szubjektum tisztában legyen a saját érdekeivel. Ezért helyes a racionális szubjektum (személy) tájékozott önérdékéről beszélni.

A tájékozott önérdék jellemzői

- Racionalitás. Megindokolható és tartalmában, céljaiban, okaiban tárgyilagosan érthető valamint logikailag érvényes kapcsolatok vannak.

- Együtműködés. A racionális személy belátja, hogy az ember társas lényként együtműködésre, kooperációra utalt létező.
- Igazságosság. Lehet formális (megfelel a formális előírásoknak) és lehet materiális (ha megfelel valamilyen etikai értékrendnek). A materiális igazságosság vonatkozhat (Arisztotelész szerint) a felosztásra, szétoztásra (disztributív), az egymásközi cserére (kommutatív), és a helyreállításra, jóvátételre (retributív). Az igazságosságnál nehézség lehet az egyenlőség és a méltányosság kérdése. Az igazságosság ezek alapján jelentheti: az összes résztvevő, egyenlő módon történő kezelését a jogos igényeik mértéke szerint.

A szubjektív etikai kognitívizmus nehézségei:

- A tájékozottság kérdése. A szubjektum nem minden esetben tájékozott a saját érdekeit illetően.
- Az intuíciókkal, nonkognitívizmussal szemben való eljárások. A szubjektív kognitívizmus érvelése könnyen „átcsúszhat” nonkognitívista érvelésbe.
- Az együtműködés meghatározása (kik, miben, hogy, ...).
- Milyen érdekek engedhetők meg.

Az objektív kognitívizmus

Az etikai kijelentések nem lehetnek az egyes szubjektumok érdekeinek a kifejeződései. Az etikai igényeknek és normáknak általános és egyetemes alapja kell, hogy legyen. Az etikai objektívizmus a racionális szubjektivitásra alapozza tételeit. *„Az etikai igények és az etikai érvényesség teljes egészében elemezhetők anélkül, hogy hivatkozni kellene az empirikus szubjektumok érdekeire vagy tulajdonságaira, illetve képességeire. Kizárólag az általában vett racionális szubjektivitás szerkezetére szükséges hivatkozni.”*⁶⁹

⁶⁹ Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 108.

Példák az etikai objektivizmusra:

Immanuel Kant: a végső megalapozást nyújtó észetika

- Kant célja a szkepticizmus (szubjektivizmus, relativizmus) meghaladása.
- Általános, egyetemes etikai elv szükséges, amely formális és minden szubjektumra érvényes, vagy elvárható, hogy minden szubjektum eszerint cselekedjen.
- Két általános, formális etikai elve: „*Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája egyúttal mindenkor az egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson*”; az ember, mint eszes lény „*Sohasem használható pusztán eszközként, mindig célnak is kell tekinteni.*”⁷⁰
- A formális elv is tartalmaz nehézségeket: a saját elv. És a másik elve összemérhető-e; a formális elv megnehezíti a bonyolult sajátos helyzetek megoldását.

Karl-Otto Apel: a végső megalapozást nyújtó diskurzusetika

- Az etika alapja a racionális kommunikációs szerkezetében, azaz az érvelő diskurzusban található.
- A diskurzus feltételei: a résztvevő felek érdekeltek a kérdések megoldásában; a résztvevők megosztják egymással az elgondolható problémákat; a felek egyenjogúnak tekintik egymást; a felek kommunikáció és megokolás révén racionálisan és erőszak nélkül akarják megoldani a konfliktust.

Nehézségek:

- A diskurzusok általában nem eszményi diskurzusok.
- A diskurzus megegyezésre törekszik, de a megegyezéstől nem lesz valami az igazság.
- A diskurzushelyzet valójában talán nem is etikai helyzet (pl. inkább üzleti jellegű haszonmaximalizálás).

⁷⁰ A gyakorlati ész kritikája I.7. és I. 1. Kant, Immanuel 1991. *A gyakorlati ész kritikája*. Budapest, Gondolat.

A realista kognitívizmus

Az etikát megalapozása mögött reális létezőt kell feltételezni (ontológiai megalapozást). Az etikai értékeket, elveket, normákat reális létezőre lehet visszavezetni (megalapozni). *„Vannak olyan értékjellegű entitások, amelyek megalapozzák az etikai igényeket és amelyek a szubjektív egzisztenciájától függetlenül léteznek.”*⁷¹

A realista kognitívizmus pozitívuma, hogy egyetemes érvényességre tart igényt és a résztvevők elfogadják.

Példák az etikai realizmusra

- Franz Brentano: az értelem intencionalitása mellett érzelmeink is intencionálisak.
- Max Scheler: vannak olyan igazi és valódi értékminőségek, amelyek a tárgyak egy sajátos tartományát jelentik.
- Nicolai Hartmann: az értékek létmódjuk szerint platóni ideák.
- Általában a vallási etikák is realista jellegűek (mivel Istent reális, valóságos létezőnek tartják).

Nehézségek:

- Negatívuma, hogy nincs nagy szerepe az egyéni mérlegelésnek, döntésnek.
- A egyéni motiváció és a konstitutív szerep háttérbe szorul.

Etikai naturalizmus

Az etikai naturalizmus az etikai fogalmakat és kijelentéseket természettudományos szempontból elfogadható fogalmakra és indoklásra vezeti vissza. A naturalista etika célja, hogy „az etikát egy adott természettudománnyal helyettesítse” (E. Moore, ő a pszichológiát is a természettudományokhoz sorolta). A „jó” mindig valamilyen tárgyra vonatkozik (fizikai, természettudományos értelemben vett tárgyra). Az etikai

⁷¹ Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 109.

naturalizmus „vonzereje”, hogy elfogadja a mai természettudományos valóságértelmezést, nincs szükség ismeretelméleti alapvetésre, nincs szükség etikai alapelméletre sem.

Naturalista etika pl. a materialista marxizmus, a pszichoanalízis, az evolúciós etika.

Az evolúciós etika, mint naturalista etika.

A evolúciós etika elfogadottságát erősíti, hogy:

- Az evolúciós elmélet természettudományos elmélet.
- Az evolúciós elmélet tulajdonképpen az élőlények viselkedésének szabályáról szól.
- Az evolúciós szemlélet más tudományokban is tért hódít.
- Az élőlényeket a természetes kiválasztódás ok-okozati láncolata határozza meg.
- A fontos alapelvek evolúciós okokra vezethetők vissza (áldozathozatal a faj érdekében, a fajtársakkal való szolidaritás, ...).
- Az evolúciós etika a teljesség igényével lép fel (mindent meg tud magyarázni).

A naturalista etikák nehézségei:

- Az ember önállósága, önálló döntése nem lehetséges.
- Bizonyos értelemben a felelősség elhárítását is jelenti.
- Egyfajta determinizmus (fatalizmus).
- Hiába próbál teljes magyarázatot adni, determinizmusa miatt elveti a mindennapokban is tapasztalható szabad akaratot.

A filozófiai etika, amennyiben normatív etika akar lenni és elfogadja a szabad akaratot, akkor a kognitívizmus álláspontját fogadja el (hogy azok közül melyiket az már a különböző igényektől és módszerektől is függ).

Az etikai elméletek alapvető típusai

Ezek nem „tisztá” típusok, átfedések is előfordulhatnak:

- Következmény etika (konzekvencialista etika).
- Kötelesség etika (deontologikus etika) (szerződés etika).
- Erény etika.

Az alapvető értékek az egyes típusoknál:

- Következmény etika – a jó tényállás.
- Kötelesség etika – a helyes cselekvés.
- Erény etika – a jó személyiség.

A következmény etika

- A cselekvés értékességét az adja, hogy mennyiben idéz jó tényállást.
- Pl. az utilitarista szemlélet szerint, amely cselekedet a jólétet, a hasznosságot idézi elő, mint tényállást, az jó.
- Kevésbé veszi figyelembe a személy belső elhatározásait, indítékait.
- Nem elvont értékeket (igazság, jóság, ...), vagy személyes értékeket, erényeket (önfeláldozás, szeretet, ...) tart fontosnak, hanem a következményt.
- A következmény hangsúlyozása a közösség, a társadalom szempontjából rendkívül fontos.

A kötelesség etika

- A cselekvés értékességét az adja, hogy mennyire helyes a cselekedet.
- Ebben a szemléletben a jogok és a „szerződések” (írott, vagy íratlan) a meghatározóak.
- A szemlélet egyfajta „farizeussághoz”, egyfajta felelőtlenséghez vezethet, formálissá válhat.
- A kötelesség elv esetén is érvényesülhet a következmény elv.
- Szaketikáknál lehet fontos (orvos, köztisztviselő, újságíró, ...).

Az erényetika

- A cselekvés értékességét az adja, hogy mennyire jó a személyiség.

- Az erény lelki alkat, amely gyakorlással nevelhető, növelhető.
- Az erények nem merev szokások, hanem a gyakorlati ész/okosság követelményei szerint változhatnak.
- A sarkalatos, „kardinális” erények: okosság, bátorság (lelki erősség), mértékletesség, igazságosság.
- A személy belső indítéka, választása, döntése a fontos.

Etikai érvelésmódok

Az etikai cselekvések mellett, akár a következmény, akár a kötelesség, akár az erény szempontjából különböző érvek hozhatóak fel (miért így vagy úgy cselekszik az ember):

- Tekintélyelvű érvelésmódok: A normákat felsőbb tekintélyre vezetik vissza. Ez lehet személyes tekintély (vezetők, karizmatikus személyek, ...), vagy szövegek (előírások, szent szövegek, ...), esetleg hagyomány (helyi sajátosságok, közösségek szokásai, ...). Ilyen pl. a keresztény erkölcs, amely Isten kinyilatkoztató tekintélyén alapul.
- Természetjogi érvelés (pl. Aquinói Szt. Tamás 1225-1274): az ember természetére (lényegére, fogalmára) hivatkozik, ami az ember biológiai, pszichológiai (testi, lelki) természetének megfelelő az helyes cselekedet.
- Észjogi érvelés (pl. Immanuel Kant 1724-1804): helyes az, ami az észnek megfelelő. Sok szempontból azonos a természetjogival, de a természetjogi teljesebb és „természetesebb”, pl. ésszerű lehet egy személy kínzása, hogy megtudjanak tőle valamit, de az ember természetével ellentétes a megalázása és kínzása.
- Utilitarista érvelés (pl. John Stuart Mill 1806-1873): helyes az a cselekedet, amelyik hasznos, amelyik hozzájárul az emberi szükségletek és érdekek megvalósításához. A hasznossági elv (a lehető legnagyobb boldogság a lehető legtöbb embernek) fontos, de igazságtalan is lehet, mert csak a többséget veszi figyelembe.

- Értéketikai érvelés (pl. Max Scheler 1874-1928): etikai szempontból elfogadható az cselekvés amely értéket valósít meg, ilyen érték: kellemes, jogos, igaz, szép, szent, ...
- Teleológiai érvelés (pl. Arisztotelész Kr.e. 384-322): a cselekedetek helyességét a cselekedet célja (következménye) határozza meg.
- Deontológiai érvelés: cselekedetek helyességét a kötelesség teljesítése határozza meg (szakmai etikáknál jellemző). Ehhez hasonló a felelősségetikai érvelés is.
- Emocionális érvelés (pl. Anthony Ashley Cooper Shaftesbury 1671-1713): helyes az a cselekedet, amely jó, kellemes érzést vált ki.
- Hedonista érvelés (pl. Arisztipposz ~ Kr. e. 435-355): az ember számára legfontosabb az élvezet, a gyönyör, ezért az a cselekedet a helyes, amely ennek elérését szolgálja.
- Eudaimonista érvelés (pl. Démokritosz Kr. e. 460-370): az ember tágan értelmezett célja a boldogság, ezért az a cselekedet helyes, amelyik ennek megvalósulását segíti elő.
- Evolúciós érvelés: az etika a biológiai evolúció „terméke”, amely a faj fennmaradásáért jött létre; etikus az a cselekedet, amely a faj fennmaradását biztosítja.

Az etikai értékek

Az ember számára léteznek értékek, melyek elérését, megvalósítását fontosnak tartja. A különböző értékek közt az ember rangsort (hierarchiát) állít fel. Az értékek fajtái:

- a hasznos jó (bonum utile),
- a gyönyört keltő jó (bonum delectabile),
- tisztos jó (bonum honestum) az erkölcsi érték az utóbbiba tartozik, önmagáért lévő jó, nem a haszonért vagy gyönyörért.

Az etikai értékeknek kiemelt szerepe van az ember életében. *„Az erkölcsi értékek ugyanis az emberi természet egészét érintik, az*

*emberi személy legbelsőbb világához tartoznak. ... Az erkölcsi értékek kiemelkedő szerepét az adja, hogy az ember szellemi-lelki nemesítését segítik, és így az ember kiteljesedésének a legfontosabb feltételei.*⁷²

Értékek, amelyekre a személy irányul:

- Az emberi élet értéke: Ez alapérték mely általános meggyőződése az embereknek minden korban.
- Szellemi és lelki értékek: A tudás, mint érték (okosság, bölcsesség, szaktudás, ...). Lelki (erkölcsi) értékek, ezek tartoznak leginkább az emberi személyhez, az erkölcsi értékek belső értékek, önmagukért becsülendők és egyetemes jellegűek (minden korban, minden emberre érvényesek).
- Közösségi és társadalmi értékek: Család, kisközösségek, állam, társadalom értékei (szolidaritás, közös felelősség, értékek átadása, őrzése, ...).
- A természeti (anyagi) világ értéke: A környezet (élő és élettelen) és a tárgyak, eszközök, mint értékek.⁷³

Az etikai értékek jellemzői:

- Az etikai értéket az ember önmagában is jónak tartja, nem pedig másért.
- Az etikai érték minden más érték közül a legkiválóbb.
- Az etikai értéknek alapvetően abszolút jellege van, hiszen kultúrától, kortól, egyéni meglátástól függetlenül minden emberre vonatkozik.
- Az etikai érték a tevékenységgel és a tevékenységet végző emberrel is kapcsolatos (pl. Jó, értékes tevékenység a rászorultak segítése, és jó, értékes az a tevékenységet végző ember is).
- Az érték az akarat tárgyával, az akarat tevékenységével és az akarat tevékenység alanyával is kapcsolatos pl.

⁷² Berán Ferenc 2007. *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat, 61-62.

⁷³ lásd bővebben Berán Ferenc 2007. *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat, 53-73.

mások segítése tárgyában jó, mások megsegítése mint tevékenység jó, a másokat megsegítő ember is jó.

- Az etikai érték feltétel nélkül kötelezi az embert.

Az etikai norma

Az etikai norma az etika mércéje, amihez viszonyítunk; az etikai norma az értelmes emberi természetben van, mivel az ember rendelkezik az alábbi három dologgal:

- Helyes értelem (recta ratio) az etikailag jó cselekedet megfelel az értelemnek pl. lopni etikátlan és nem felel meg az értelemnek sem (ha mindenki lopna az értelmetlen lenne).
- Synderesis a legfőbb etikai alapelvek készség szerinti birtoklása, a készség a jóra, ezt a készséget minden értelmes ember birtokolja.
- Lelkiismeret (conscientia) a konkrét cselekedet erkölcsiségéről alkotott gyakorlati ítélet, csak a helyes lelkiismeretet kell követni (pl. az aggályos vagy laza lelkiismeretet nem).

Az etikai cselekedetek értékelése. A cselekedeteket az értelem alapján értékeljük. Az értelem alapján a tettek, cselekedetek értékelésénél három szempont vehető figyelembe:

Az erkölcsi tett a norma viszonylatában:

Az értelem a tetteket a norma szempontjából minősíti, értékeli. A minősítésnél, értékelésnél három szempontot vesz figyelembe:

- Maga a cselekvés (opus), vagyis a cselekvés tárgya. Vannak cselekedetek, melyek már tárgyukat tekintve értékesek. Pl. A segítségnyújtás, ételt adni az éhezőknek.
- A cselekvő szándéka (intentio). A rossz szándék a tárgyilag jó tettet is értéktelenné, rosszá teheti. Pl. Ételt adni az éhezőknek, hogy tovább lehessen kínozni. De a jó szándék nem teszi értékkessé a tárgyilag rossz

cselekedetet. Pl. Kínozni valakit azzal a szándékkal, hogy jó legyen.

- A körülmények (circumstantiae). A körülmények értékesebbé vagy értéktelenné tehetik a cselekedetet. Pl. A segítségnyújtás értékét növelheti a segítségnyújtás módja és mértéke.

Általános elvként tekinthető, hogy a tett jóságához mindhárom szempontnak (tárgy, szándék, körülmények) jónak kell lennie, de a tett rosszságához elegendő, ha az egyik meghatározó rossz. Aquinói Szt. Tamás szerint *„Egyszerűen nem mondható jónak a cselekedet, csak akkor, ha minden jó megvan benne: ahogy »bármelyik egyedi ok rosszat okoz, úgy a jóságot pedig hibátlan okok okozzák«, amint Dionysius is mondja Az isteni nevekről című művében a 4. fejezetben.”*⁷⁴

Az erények

Általánosan az mondható, hogy az erény gyakorlással szerzett lelki alkat, jóra irányuló készség. Az, hogy az erény gyakorlással „növelhető”, fejleszthető fontos a nevelés szempontjából is, hiszen a nevelés során a közösségi lét szempontjából kiemelt erények begyakorlása is megtörténik.

Aquinói Szt. Tamás szerint az erény a jóra irányuló cselekvési készség (habitus operativus bonus) „... az emberi erény bizonyos készség, amely képessé teszi az embert a jó cselekedetre.”⁷⁵

Arisztotelész szerint az erény egyfajta lelki alkat, amely a szélsőséges cselekedetek helyett az értelem által a kiegyensúlyozott, harmonikus „közepet” választja. *„Az erény lelki*

⁷⁴ *„Non tamen est actio bona simpliciter, nisi omnes bonitates concurrant: quis »quilibet singularis defectus causat malum, bonum autem causatur ex integra causa,« út Dionysius dicit, 4 cap. de Div. Nom.”* ST. II/I. 18.4. Thomae, Aquinatis S. 1952. *Summa Theologiae*. Romae, Merietti, 90.

⁷⁵ *„... virtus humana est quidem habitus perficiens hominem ad bene operandum.”* S. T. II/I. 58.3. Thomae, Aquinatis S. 1952. *Summa Theologiae*. Romae, Merietti, 256.

alkat Középhatár két rossz között, melyek közül az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered; s középhatár azért is, mert míg az egyik rossz a kellő mértéket túllépi, a másik pedig azon alul marad, az érzelmekben éppúgy, mint a cselekvésben – az erény a közepet találja meg, és azt is választja.”⁷⁶

MacIntyre azt hangsúlyozza, hogy az erény olyan tulajdonság, amely képessé teszi az embert a jó elérésére. „Az erény olyan szerzett emberi tulajdonság, melynek birtoklása és gyakorlása általában képessé tesz bennünket a gyakorlathoz tartozó belső jók elérésére, hiányuk pedig ténylegesen meggátol bennünket e javak bármelyikének az elérésében.”⁷⁷

A filozófiában sokszor hangsúlyozottan szerepel a négy fő erény, az úgynevezett sarkalatos erények (virtutes cardinales):

- okosság (prudentia),
- igazságosság (iustitia),
- mértékletesség (temperantia),
- bátorság, lelki erősség (fortitudo).

A keresztény tanítás kiemeli az isteni erényeket: a hitet, reményt és szeretetet. Ezeket a teológiai erényeket ma egzisztenciális erényeknek is nevezik, mivel a keresztény létezés (egzisztencia) alapvető és legfontosabb erényei. A legkiválóbb ezek közül a szeretet, ahogy Szt. Pál is hangsúlyozza a Szeretethimnuszban. „Addig megmarad a hit, a remény és a szeretet, ez a három, de közülük a legnagyobb a szeretet.” (1 Kor 13.13.)⁷⁸

Az akarat szabadsága

Az akarat szabadságával kapcsolatban a tudományok oksági magyarázatai vetik fel azt a kérdést, hogy létezik-e egyáltalán. A

⁷⁶ Arisztotelész 1987. *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 44.

⁷⁷ MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest, Osiris Kiadó, 257.

⁷⁸ *Biblia*. 2008. Budapest, Szent István Társulat, 1288.

természettudományok (biológia, kémia, ...) és a társadalomtudományok (pszichológia, szociológia, ...) részéről is olyan oksági magyarázatok adódnak, amelyek a determinizmust is alátámaszthatják (pl. agyunk állapota az előző agyi állapotoktól függ; vagy cselekvéseinket a szocializációnk milyensége határozza meg). „A jelenkori filozófiában a kérdés inkább a szabadság és a determinizmus viszonyát érinti, mely utóbbi (nagyjából) azt állítja, hogy minden világállapot, beleértve saját cselekedeteinket is, korábbi világállapotok szigorúan oksági következménye. ... Valójában nem kell magunkévá tennünk a determinizmus homályos és túlzottan nagy igényű tanítását, amelyről ma már kevesen hiszik, hogy meghatározó a kérdés szempontjából.”⁷⁹

Általában véve a szabadság nem más, mint a kényszer hiánya. Lehet fizikai kényszer és lehet belső vagy pszichológiai kényszer. A belső kényszer hiányát nevezzük szabad akaratnak. Egy tett végrehajtására vagy elutasítására való képességet cselekvési szabadságnak nevezzük, ehhez szabad akarat szükséges.

A szabad akaratból következik a felelősség, csak a szabad akaratval választott tettért felelős az ember.

A szabad akarat gondolatának elfogadása nem jelenti azt, hogy minden értelemben szabadok vagyunk (környezet hatása, öröklött tulajdonságok, idegrendszer fiziológiai-funkcionális hibái, ... befolyásolhatják az akarat szabadságát).

A szabad akarat melletti érvek:

- A szabadság közvetlen tudata, tudjuk, hogy képesek vagyunk választani.
- Mérlegelünk tetteink előtt.
- Elfogadjuk a személyes felelősséget a tettekért.
- A társadalomban közmegegyezés van a szabadság létéről.
- Az igazságszolgáltatás a társadalomban azon alapul, hogy az emberek felelősek a tetteikért, mivel szabad akaratuk van.

⁷⁹ Williams, Bernard 1997. Etika. In Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 618.

- Az ember erős belső készlettel, indíték ellenére is választhat más megoldást.

Az akarat szabadságának és így a felelősségnek különböző fokozatai lehetnek.

- Az értelmet befolyásoló tényezők: figyelem, szórakozottság, tudatlanság (lehet elhárítható és elháríthatatlan, van amiről tudomást szerezhünk és van amiről nem tudhatunk), előítélet, félelem (itt az értelemre ható félelemről van szó pl. a diák félelme a bukástól, ha nem írja meg a dolgozatát).
- Az akaratot befolyásoló tényezők: szenvedély, a kínzás, az erőszak, a félelem (amely az ember akaratát „blokkolja le”), a szokás (a nem szándékosan kialakított szokásért nem felelős az ember pl. egy gyerek azt szokja meg otthon a szüleitől, hogy mindig káromkodik, akkor ezért nem felelős).

A lelkiismeret

A lelkiismeret (conscientia) a konkrét cselekedet erkölcsiségéről alkotott gyakorlati ítélet, ezt az ítéletet az értelem hozza. Az erkölcsi ítéletet hozó értelmet lelkiismeretnek nevezzük. A lelkiismeret nem valami titokzatos, belső dolog, isteni hang bennünk, hanem az elsajátított és elfogadott etikai elvek alkalmazása konkrét esetekre. Az egyén számára a lelkiismeret ítélete az útmutató az erkölcsi döntésben. Így tehát a lelkiismeretet az erkölcs szubjektív normájának nevezhetjük.

A lelkiismeret formálható, nevelhető, növelhető.

Az államnak biztosítani kell a polgárok számára a lelkiismereti szabadságot. Ez egyes esetekben nehézséget is jelenthet. Ilyen esetekben a jogszabályok hierarchiáját, a közérdeket kell figyelembe venni (pl. terrorista lelkiismereti döntésénél, hogy felrobbantson valamit, fontosabb a mások életének a védelme és közérdekből az épület védelme). Fontos az is, hogy az egyén

értelmileg teljesen beszámítható legyen, hogy követhesse lelkiismeretét (pl. beteg ember visszautasítja a gyógykezelést).

A lelkiismeret ítélete lehet:

- Helyes a lelkiismeret ítélete, ha az erkölcsiség objektív normájának alkalmazásában szereplő összes érvelést logikusan és hiba nélkül vezetjük le.
- Téves a lelkiismeret ítélete, ha hamis elveken alapul, vagy a helyes elveket hibásan alkalmazza. Téves lelkiismeret fajtái: kételkedő (bizonytalan) lelkiismeret, aggályos (a döntéstől és következményeitől való beteges félelem) lelkiismeret, laza (nem érzi a cselekedetek fontosságát) lelkiismeret.

A helyes és a biztos lelkiismeretre mindig hallgatni kell.

Az elháríthatatlanul téves és biztos lelkiismeretet is követni kell, ha az ember megtett minden tőle telhetőt az igazság megtalálására, és nem saját hibájából von le téves következtetést.

A szeretet

A szeretet különleges helyet foglal el az erények közt, mivel valamilyen módon minden erény alapja is lehet, mert minden erény tartalmazza a szeretet mozzanatát. Ugyanakkor mintegy az erények maximuma is, a végtelenre, a tökéletesre irányul. „... a szeretethez hozzátartozik a határtalan jövő, nem tűr sem térbeli, sem időbeli korlátokat, nem lehet véges keretek közé szorítani.”⁸⁰

A szeretet és az erkölcs összefügg egymással (az erkölcsileg jó cselekedet jelenti a másik szeretetét is, és a rossz cselekedet (a bűn) jelenti a szeretet hiányát is).

Az ember etikai tevékenységében fontos hajtóerő az önszeretet is.

⁸⁰ Ratzinger, Joseph 1993. *Krisztusra tekintve*. Budapest, Vigília Kiadó, 62.

A szeretet fajtái:

- Erosz az érzéki ill. érzelmi szeretet, jellemzője, ilyen lehet a férfi-nő szeretete is.
- Philia a másik ember javát akaró szeretet, ilyen lehet a barátság szeretete is.
- Agapé a szeretet legtökéletesebb formája, elfogadás és tevékenység is, amikor a legnagyobb jót tevékenyen kívánjuk a másik embernek. Keresztény értelmezésben a másik, a másikban lévő Istennek a szeretete.

A konkrét emberi szeretetben mindegyik együtt is meg lehet, de valamelyik dominálhat.

Ezt a hármas megkülönböztetést a skolasztika filozófiájában is használják:

- amor concupiscentiae – megkívánó, birtokolni vágyó szeretet,
- amor benevolentiae – a jóakaró szeretet,
- caritas – szeretet az agapé értelmében.

A helyes önszeretet és a másik ember szeretete kölcsönösen feltételezi egymást, a kettő elválaszthatatlan (sem nem csak önszeretet, sem nem csak altruisztikus szeretet – az ember egyéniségének feladása, lerombolása a másik miatt). A Biblia tanítása is ezt közvetíti. *„Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.”* (Mt. 22.39.)⁸¹

Az erkölcs és a boldogság összefüggése

- Az erkölcsös élet és a boldogság nem teljesen azonos, a kettő közt mégis van valami megfelelésség és harmónia.
- A boldogság *„az a tökéletes állapot, amely minden jónak egyesülése révén jön létre”*.⁸² *„Nem mást értünk a boldogság szón, mint az értelmes természetű létező*

⁸¹ Biblia. 2008. Budapest, Szent István Társulat, 1122.

⁸² Boethius 1979. *A filozófia vigasztalása*. Budapest, Európa Kiadó, 108.

*tökéletes javát; ...*⁸³ A boldogság az emberi lét teljes és tökéletes megvalósultsága.

- A boldogsághoz az etikai értékeken kívül még más javak is kellenek. Ezért elképzelhető etikus (erkölcsös) élet boldogság nélkül, de a boldogság és az erkölcsi érték közös alappal rendelkezik.

⁸³ „*Nihil enim aliud sub nomine beatitudinis intelligitur, nisi bonum perfectum intellectualis naturae; ...*” S.T. I. 26.1. Thomae, Aquinatis S. 1952. *Summa Theologiae*. Romae, Marietti, 144.

Emberi élethelyzetek/ életesemények erkölcsi vonatkozásai

Az etikában is gyakori téma az általános emberi élethelyzetek etikai/erkölcsi vonatkozása. Ezek az élethelyzetek a tanítás során is (főként a tárgy általános iskolai oktatásában) gyakori témák.

Születés – halál

Az európai filozófia kevésbé foglalkozik a születés kérdésével (miért születünk, mi a megszületésünk célja, ki és mi határozza meg a születésünket, ...), ezek inkább a vallásokhoz (Európában főleg a kereszténységhez) kapcsolódó irányzatok témái. Annál gyakoribb a halál, a halál utáni létezés kérdésével való foglalkozás (természetesen ebben is nagy szerepe van Európában a kereszténységnek). A középkorban gyakran nevezték a filozófiát a halálról való elmélkedésnek (studium et sollicitudo mortis), vagy a halni tanulás művészetének/tudományának (ars moriendi), Heidegger az emberi lét alapvető jegyének tartja, hogy az a halálhoz viszonyuló lét (Sein zum Tode).

A születés, a halál esetében erkölcsi vonatkozásokról is beszélhetünk (hogyan viszonyuljunk hozzá, mit teszünk, ha embertársunk születik vagy meghal). Életünknek, cselekedeteinknek az ad különös súlyt, hogy egyszer meghalunk. A különböző kultúrákban más és más magatartásformák, szertartások alakultak ki és váltak elfogadottá. Nagy kérdés, hogy ma amikor nincsenek erre elfogadott hagyományok, milyen formák szerint cselekedjünk. A mai korban kiemelten kapcsolódik ehhez a témához az abortusz és az eutanázia kérdése is.

Gyermekkor és ifjúkor

Ez a korszak az ember életében jellegzetesen felnőttkorra való felkészülés, a tanulás kora (a gyerek megtanul enni, járni, beszélni, írni, olvasni, „viselkedni”, ...). Ez a „tanulás” nagymértékben meghatározza a későbbi életét. Ezért fontos az,

hogy milyen módon tanul (félve, örömmel, játszva, ...) és hogy mit tanul (felesleges, káros, fontos, hasznos, érdekes, ... dolgokat). A felnőttek felelős erkölcsi kötelessége is a gyermekek, az ifjak tanítása, felkészítése. Itt a szülők és különböző társadalmi intézmények (óvoda, iskola, kollégium, ...) esetében merülhetnek fel etikai kérdések. Ugyanakkor a gyermekek, az ifjak felelőssége, viszonyulása is felvethet ilyen kérdéseket. Sok szempontból ezek a témák a pedagógia, nevelésetika tárgykörébe is tartoznak.

Felnőttkor

Ez az ember életében a leginkább etikai jellegű korszak. A felnőtt ember dönt, választ és felelős tetteiért. Közösségi vagy magánjellegű kötelezettségeket vállal. Ő maga is olyan élethelyzeteket él meg, vagy mások olyan élethelyzeteivel találkozik, ahol döntenie kell, felelősséget kell vállalnia. A felnőttkor egy sajátos szakasza az időskor, amely az ember esetében az élet egyfajta etikai összegzését is jelenti (mit tett, miért, mivolt helyes vagy helytelen, ...), ugyanakkor az időskorú emberhez való viszonyulás is erkölcsi kérdéseket vet fel.

A felnőttkor jellegzetes etikai dilemmákat is „hordozó” élethelyzetei:

barátság, szerelem, sexualitás, férfi szerep, női szerep, házasság, család, testi és lelki egészség-betegség, hivatás, ...

Barátság

Platón és Arisztotelész különös jelentőséget tulajdonít a barátságnak, amely egyben az ember közösségiségét is megjeleníti. A barátságnál fontos az etikai dimenzió is (önzetlenség, segítség, szolidaritás, ...). *„Mert a barátság is erény, vagy legalábbis szoros kapcsolatban áll az erénnyel, s különben is, erre van a legnagyobb szükségünk az élet szempontjából. Barátok nélkül ugyanis senkinek sem lehet kedves az élete, még ha minden egyéb jóban része van is; ...”*⁸⁴

⁸⁴ Arisztotelész 1997. *Nikomakhoszi etika.* (1155a) Budapest, Európa Kiadó, 257.

Szerelem, szexualitás

Az emberi tevékenységek egyik legerősebb motivációs tényezője. Nemcsak mint érzelem, hanem mint erkölcsi cselekedet is (gondoskodás, hűség, önzetlenség, gyermekek nemzése, ...). „Mert amire az embereknek egész életükön át szükségük van, ha szépen akarnak élni, azt sem a rokonság, sem a tisztségek, sem a gazdagság, sem bármi más nem tudja úgy kifejleszteni bennük, mint Erósz.”⁸⁵A nyugati gondolkodásban gyakori a szerelem múlandóságának, változékonyságának a hangsúlyozása is.

Házasság, család

A házasságot erényként (Platón, sztoikusok), kötelességként (Hegel) is értékeli, mert így jön létre a társadalom „alapeleme” a család. Ma sok kritika is éri a házasságot etikai szempontból is (alávetettség, uralkodás, szabadság, önállóság, gyermekek nevelése, felelősség, ...).

Betegség-szenvedés

A nyugati gondolkodás ezeket a test és a lélek zavarainak (hibás működésének) tartja. A kereszténység különös hangsúlyt ad a szenvedésnek. A betegség-szenvedés morális kérdéseket is felvet (felelősség, szolidaritás, önuralom, segítség, gyógyítás, áldozathozatal, ...). Ma főleg az orvosi etikában merülnek fel kérdések és problémák.

Hivatás

A hivatás nemcsak a személyiség kibontakozása miatt, hanem etikai szempontból is fontos (közösségi jelleg, közjó szolgálata, felelősség, nyilvános tevékenység, együttműködés, szolidaritás, tudatos, aktív tevékenység, ...). Etikai/erkölcsi szempontból fontos az egyes hivatások esetében a kötelesség, a felelősség témaköre.

⁸⁵ Platón 1984. A lakoma, 178c-d In Platón 1984. *Összes művei* I. Budapest, Európa Kiadó, 954.

Az alkalmazott etika

A kortárs etika⁸⁶ már nem tud egy „nagy” általánosan érvényes etikát megfogalmazni, hanem inkább az egyes területek etikai alapelveit, normáit, értékeit fogalmazza meg. Ezért inkább szaketika vagy „Alkalmazott etika” a találó elnevezés.

Korunkban az etikával kapcsolatban sok nehezen megoldható kérdés merült fel:

- A tudományok, az emberi tevékenységek (társadalmi, gazdasági, kulturális, ...) olyan sokrétűek és gyorsan változóak lettek, hogy nehéz érvényes és aktuális etikai elveket, normákat megfogalmazni.
- A vallások, a kultúrák keveredése (multikulturalizmus, globalizáció) újabb kérdéseket vett fel.
- A tudományos, technikai változásokból következően új kérdések merülnek fel (informatika, orvostudomány, környezetvédelem, ...).
- A politikai életben felmerülő új kérdések (demokrácia, állam, törvények, beavatkozás, függetlenség, ...).

A nehézségek ellenére mégis szükséges az etikai kérdésekkel foglalkozni, mivel az emberek ma is a különböző tevékenységek során etikai (erkölcsi) elvekre, meggyőződésre, véleményre hivatkoznak.

Etika és politika

A politika az egész közösség számára kötelező erejű döntések meghozatalának folyamata, érdekek egyeztetése, valamint a

⁸⁶ lásd bővebben Fekete László (szerk.) 2004. *Kortárs etika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

döntési (hatalmi) pozíciók megszerzéséért folyó társadalmi küzdelem. A modern politika összetett társadalmi jelenség, ezért szemléltetik a mai szakirodalomban egy háromszöggel, melynek csúcsai a politika három fő fogalmát jelképezik: a „forma” (polity) a politika intézményes világa; a „tartalom” (policy) a politikai elvek és célok, a „szereplők” (politics) a politikában résztvevő emberek.⁸⁷

A politika minden szempontból jelen van az emberek életében. A politika – mint a közösség dolgainak az „intézője” – befolyásolja az emberek sokrétű tevékenységét és cselekedeteit.

Ma sok szempontból kaotikus állapotok vannak a politika és etika kapcsolatában (demokrácia, individualizmus, emotivizmus, egyéni érdek, közösségi érdek, jogok, pluralizmus, ...) . Ezért sok a szkeptikus és kritikus vélemény.

A mai modern erkölcsi-politikai helyzetben fontos az értékpluralizmus, a státuszegyenlőség (szabad és egyenlő minden ember). Ezek alapvetően hasznos és pozitív elvek – melyeket sokféle kultúra, politikai berendezkedés és vallás elfogad – ugyanakkor a konkrét esetekben nem egyszerű érvényesíteni őket.

- Az értékpluralizmus esetén mit tegyünk az egyénre, a közösségre káros értékeket képviselőkkel, kik döntenek el, hogy mely értékek a károsak vagy hasznosak?
- A státuszegyenlőség (szabad és egyenlő minden ember) mire vonatkozik, jogi, anyagi-gazdasági, életmódbeli, ... státuszra? Kérdés, hogy van-e, kell-e kapcsolatnak lennie a politika és az etika közt, és ha igen milyen mértékben, kik által meghatározottan?

A nemzetközi kapcsolatok etikája

Alapvető kérdés, hogy létrejöhetnek-e univerzális etikai törekvések a különböző kultúrák, népek, államok között?

⁸⁷ lásd Bayer József 2000. *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.

- Realista irányzat: Szerintük a nemzetközi viszonyok felfüggesztik az etika érvényességét. A politika feladata a nemzeti érdek érvényesítése a nemzetközi politikában. Ma „globális rendetlenségről” beszélhetünk. Vannak nemzetközi szervezetek (ENSZ, Világbank, ...), de ezekkel szemben más nemzetközi szervezetek állnak (jogvédők, környezetvédők, ...).
- Kulturális relativizmus: Szerintük az etikai normák kulturális szempontoktól függenek. Minden kultúrának más etikája van, az ezek közti párbeszéd csak korlátozottan lehetséges.
- Univerzalista irányzatok: Egyetemes etikai elveket gondolnak el (pl. a liberalizmus). Univerzálisnak tekintik az emberi jogokat, a gazdasági, szociális, kulturális jogokat, és a tiszta környezethez, a békéhez, a kommunikációhoz való jogokat.
- A mai problémák: a beavatkozás problémája (más állam függetlensége, emberi jogok érvényesítése), a globális igazságosság problémája (méltányosság, szociális igazságosság).

Közzolgálati etika

A modern közzolgálati tevékenység feladatai: közjavak biztosítása, igazságszolgáltatás, bűnüldözés, nemzetvédelem, egészségügyi ellátás, oktatás, szociális ellátás, közlekedés, Ez nagyrészt kormányzati tevékenység, mely esetében fontos az ellenőrizhetőség, a szabálykövetés, a szakmai kompetencia.

A közzolgálati erkölcsi kérdései:

- A közzolgák „mesterséges” személyek (mivel a cselekvési szándék és a cselekvés az esetükben szétválik, nem tehetik azt, ami a szándékuk, ők szabálykövetők).
- Az opportunizmus veszélye (a közzolga megalkuvó nem mindig a megbízó érdekében cselekszik).

- A közszolgák ellenőrzése (ki ellenőrzi őket, a kormány, a választók, ...).
- A cselekvés morális élményének a hiánya (a közszolgáknak nincs, de talán nem is lehet, morális élménye, nem lehet büntudata, nem jótékonykodhat, ... (szabálykövetés a fontos).

Gazdasági etika

Az 1960-as évektől egyre jelentősebb kérdés a gazdasági etika (business ethics). Mai etikai jellegű problémák: félrevezetés, reklám, jótállás, árképzés, félreinformálás, kijátszás egymás ellen, diszkrimináció a munkahelyen, bérezés, összeférhetetlenség, megvesztegetés, adócsalás, járulékfizetés elmulasztása, kémkedés, hírnévrontás, környezetszennyezés, állatkísérletek, emberi jogok megsértése, ... „*A modern gazdaság működése elképesztő mennyiségű etikai problémát vet fel. A londoni székhelyű Institute of Business Ethics problémakatalógusa ötven gazdasági etikai problémát sorakoztat fel tíz kategóriába sorolva.*”⁸⁸

A közgazdaságtan szempontjának problémája:

- A közgazdaságtan az „társadalmetika”, szempontja az emberek jóléte.
- A közgazdaságtan az „társadalommérnökség”, szempontja a hatékonyság.

Felfogások a vállalatok (a gazdaság) társadalmi felelősségéről:

- A piac „láthatatlan keze” befolyásolja a gazdaságot.
- A kormányzat „látható keze” befolyásolja a gazdaságot.
- A vállalatvezetés (a gazdasági szereplők) „önálló keze” befolyásolja a gazdaságot.

⁸⁸ Fekete László (szerk.) 2004. *Kortárs etika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 42.

A kapitalizmus etikája:

Mai problémák: sok vállalat nagyobb, erősebb, mint egy állam; környezetszennyezés; biztonság (terrorizmus); magántulajdon, profit, piac túlzó elsőbbsége; a piac mindenképp tudja az árát, de nem tudja az értékét (divat, reklám); piaci fundamentalizmus (minden kifejezhető piaci értéken).

Vallások gazdaságetikája (mint alternatív modellek):

- A zsidó modell: természetes a vállalkozás, a profitszerzés, de fontos az adózás humanitárius célokra (gyerekek, szegények, elesettek segítése); a profitszerzés korlátozása.
- A keresztény modell: emberi személy méltósága; a család fontossága; szeretet, igazságosság; az államnak, a gazdaságnak morális felelőssége van.
- Buddhista modell: egyszerűség, erőszakmentesség; redukált fogyasztás, a helyi erőforrások igénybevétele, a természet tisztelete.
- Taoista modell: harmóniára, egyensúlyra törekvés (egyen-közösség, morál-haszon, munka-pihenés); összhang mikro és makro szinten.

A tudomány és a technika etikája

- A tudományos kutatások fontos szempontjai: türelem, szellemi önmérséklet, szerénység, önzetlenség, szellemi függetlenség, megnőtt felelősség (nagy hatása van, manipulálhat, természetvédelem, jövő generáció); fontos alapelv, hogy „amit lehet, azt nem biztos, hogy kell”.
- A technika eszközkészítés és eszközhasználat. Ember nem lehet eszköz a másik ember szempontjából. Az eszközök az emberért, ne az ember ellen készüljenek. A technika az emberi tevékenység legalapvetőbb jellegzetessége, mindenhez kapcsolódik (kultúra, gazdaság, ...). A technika mindig felvet etikai kérdéseket,

már a következmények miatt is. Kérdés, hogy a technika mennyiben autonóm, értéksemleges, determinált.

Környezeti etika

A mai technika sajátosságai a környezeti etika szempontjából:

- ambivalens a hatása (jó is, rossz is),
- alkalmazási kényszer (nem lehet nélkülözni),
- globális méretek (mindent érint), antropocentrikus szemlélet jellemzi (csak az ember érdekeit nézi),
- filozófiai, metafizikai kérdéseket vet fel (pl. az embernek mi a lényege, ez meddig tartható fent).

A mai környezeti problémák miatt sokszor hivatkoznak a Bibliára, hogy az ember innen eredezteti azt, hogy uralja a természetet (Ter. 1.28.), de a Biblia őrzésre és művelésre is felszólít (Ter. 2.15. és Ter. 3.23.) és közösséget, közös szövetségkötést említ az emberrel és minden élővel (Ter. 9.9-10.).

Környezeti etikai elméletek:

- Antropocentrikus környezeti etika. Az ember a fő érték, az ő védelme a kiemelt feladat.
- Patocentrikus (szenvédésközpontú) környezeti etika. Amelyik élőlény érezni, szenvedni képes annak a védelme (állatvédelem).
- Biocentrikus (életközpontú szemlélet). Mindent ami élő védeni kell.
- Ökocentrikus szemlélet. A teljes ökoszisztéma védelme (az élettelen környezet is). Ma ez a szemlélet érvényes, de nehézség, hogy a mai ökoszisztémák sokszor már nem természetes, hanem mesterségesen létrehozott rendszerek.

A mai környezeti etika fő elve a „fenntartható fejlődés”. Olyan fejlődés mely nem teszi tönkre környezetünket és nem csökkenti a jövő nemzedék szükségleteinek kielégítési lehetőségeit.

Bioetika, orvosi etika

Már Kr.e. IV. században a hippokratészi eskü rögzítette a gyógyítás során követendő fő etikai elveket: kollegialitás, lojalitás; nem ártás; betegek érdeke; abortusz, öngyilkosság elősegítése tilos; betegekkel való szexuális kapcsolat tilos; titoktartás.

Ma a bioetika részei: Elméleti bioetika (elméleti, filozófiai, teológiai kérdések), Klinikai etika (eljárások, orvos-beteg kapcsolat), Politikai bioetika (politikai, gazdasági szempontok), Kulturális bioetika (életmód, tisztálkodás, ...). Az orvosi etika mai kérdései a filozófiában is jelen vannak (az ember lényege, szabadsága, méltósága, felelőssége, ...).

A mai bioetika legfontosabb témái:

- Elméleti kérdések: Általános elmélet szükségességének a kérdése.
- Az egészség-betegség meghatározása: A naturalista felfogás szerint az egészség biológiailag meghatározható (mérések, laboreredmények alapján). A normatív felfogás szerint a betegség meghatározás az adott kor normáitól függ (pl. homoszexualitás, lelki betegség megítélése).
- A tájékozott beleegyezés kérdése: Teljes körű tájékoztatás és utána beleegyezés a beteg részéről.
- Az igazságosság kérdése: Drága eszközök, eljárások elosztása a betegek közt. Sorrend megállapítása a gyógyításban.
- A születéssel, a halállal kapcsolatos kérdések: Abortusz, mesterséges megtermékenyítés, fogamzásgátlás. Aktív, passzív eutanázia.
- A szervátültetéssel, szövettranszplantációval kapcsolatos kérdések: Meddig, mikor, a donorok szerepe, ...
- Emberkísérletek kérdése: Lehetséges-e, önkéntesség kérdése, tájékozottság kérdése, ...

- Pszichiátriai etikai kérdések: Betegnek nyilvánítás, visszaélések, kihasználás, ...

A kommunikáció etikája. Médiaetika

A mai technikai eszközök szerepe miatt lett kiemelt szerepe, A beszéd és a szólás szabadsága a felvilágosodás után válik fontos szemponttá. Kant szerint az ember természetes joga a toll szabadsága, az önálló és hangos gondolkodás, az ész nyilvános használata. De pl. Comte szerint veszélyes is lehet (hagyományok elvetése, anarchikus jelleg, ...). A szólásszabadság igazi „terepe” a demokrácia. De ott is lehetnek tabutémák pl. emberi témák (szexualitás, biológiai szükségletek, gyermekek előtti beszéd, ...), történelmi témák (fasizmus, népiirtások, holokauszt, ...).

Mai problémák:

- Politikai szempontból: szólásszabadság, manipulálás, információval való visszaélés,
- Művészeti szempontból: meddig terjedhet a művészi szabadság,
- Vallási szempontból: vallások kritikája, kigúnyolása,
- A kultúra a szórakoztatás szempontjából: értékörzés, reklám, manipuláció,
- A technika használatának szempontjából: tv, rádió, internet, ...; kik használhatják, milyen mértékben,

Pedagógusetika

Mai paradoxonok:

- mennyiben beszélhetünk a pedagógusok esetében személyes etikáról és/vagy hivatásetikáról;
- a tanár saját etikai meggyőződését mennyiben követheti, érvényesítheti;
- a tanár csak a szakma elvárásainak kell, hogy megfeleljen;

- van-e szerepe, felelőssége, és ha igen milyen mértékben a tanárnak abban, hogy a nevelt milyen etikai nézeteket fogad el;
- etikai jellegű konfliktus esetén a tanár milyen elvárásoknak feleljen meg (személyes meggyőződése, hite; a szülők elvárása; az iskola elvárása; a társadalom elvárása, ...);
- szükség van-e pedagógusetikára vagy ezek a kérdések jogi úton kezelhetőek-e (törvények, munkaköri leírás,);
- milyen alapokra támaszkodhat egy pedagógusetika (vallás, antropológia, filozófia, politika, tudományok, nevelésemélet, pszichológia, szociológia, ...)

Feminista etika⁸⁹

A feminista etika talán nem is alkalmazott etikaként értelmezhető, hiszen alapvető, általános és sok területen jelenlévő kérdéseket, problémákat tárgyal.

A női emancipáció hatására kerül előtérbe a kérdés a XX. században, hogy beszélhetünk-e férfi és női etikáról vagy általánosan emberi etikáról.

A filozófia különösen sok hiányossággal bír ezen a területen. Nagyon kevés filozófusnő található a filozófiatörténetben. A feminista nézetek szerint a nyugati filozófiára a logocentrizmus, a racionalitás (a „fallikus racionalitás”) a jellemző.

A feminista gondolkodók szerint a biológiai felépítésből adódó elkülönítés a férfiak gondolkodásának jellemzője pl. a férfi kifelé forduló, adó, aktív, a nő befelé forduló, befogadó, passzív. A feminista gondolkodók szerint ez a fajta női szerepelvárás a férfiközpontú társadalom elvárása, a nevelés, a szocializáció hatására jön létre. (a feminista szemléletben ezért is használatos a „gender” kifejezés, amely a pszichoszociálisan meghatározott

⁸⁹ bővebben lásd Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron Kiadó.

nemet hangsúlyozza, nem pedig a biológiailag meghatározott nemet „sexus”).

Mai kérdések a témában:

- Elválasztható-e egymástól a biológiai és a társadalmi szerep, milyen a kapcsolatuk?
- A nevelésben, a szocializáció folyamatában (iskola, közintézmények, ügyintézés, egészségügy, ...) a nők jelenléte nagyobb, jelent-e, vagy létrehoz-e ez egyfajta etikai (erkölcsi) szemléletváltást?
- Létezik e kétféle etika (nők esetében a gondoskodás alapelveire, férfiak esetében az igazságosság elvére építve)?

Az általános etika és alkalmazott etika összefüggése:

Az alkalmazott etikák esetében is látható, hogy sokszor kérdést, problémát, bizonytalanságot eredményez az, hogy az egyes szaktetikák nem tudnak megfelelő elméleti alapot felmutatni, és ennek hiányában az új helyzetekre sem tudna megfelelően reagálni. Továbbá az emberek ma is a különböző tevékenységek során etikai (erkölcsi) elvekre, meggyőződésre, véleményre hivatkozva, valamilyen alapvető, általános és érvényes etikát (erkölcsöt) igényelnek.

Tehát úgy tűnik, hogy az alkalmazott etikák esetén sem nélkülözhető az általános etikai megalapozás, amely lehetőséget adna a különféle etikák összekapcsolására, „együttműködésére”.

Ajánlott irodalom

- Anzenbacher, Arno 1992. *Einführung in die Ethik*. Düsseldorf, Patmos.
- Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft.
- Bayer József 2000. *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Beauvoir, Simone de 1969. *A második nem*. Budapest, Gondolat.
- Beran Ferenc 2004. *A keresztény erkölcs alapjai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Berán Ferenc 2007. *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bertók Rózsa (szerk.) 2013. *Bevezetés az etika történetének tanulmányozásába. Elméletek, értékek, iskolák, irányzatok*. Pécs, Virágmandula Kft., Ethosz Tudományos Egyesület.
- Bertók Rózsa, Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.
- Boda László 1993. *A keresztény erkölcs, alapkérdései*. Budapest, Szent István Társulat.
- Bolberitz Pál – Hosszú Lajos 2004. *Bölcselettörténet*. Budapest, Szent István Társulat.
- Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcselet alapjai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex.
- Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.

- Breznysnyánszky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat.
- Butler, Judith 2007. *Problémás nem – Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Comte-Sponville, André 2005. *Kis könyv a nagy erényekről*. Budapest, Osiris.
- Delius, Christoph-Gatzemeier, Matthias-Sertcan, Deniz-Wünscher, Kathleen 2008. *A filozófia története az ókortól napjainkig*. Budapest, Vince Kiadó.
- Dörömbözi János 2009. *A filozófia alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Enyedi György 2004. A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. In *Magyar Tudomány*. 2004/12.
- Fehér Márta 2007. Tudományról és tudományfilozófiáról. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1312-1329.
- Fekete László (szerk.) 2004. *Kortárs etika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ferencz Antal 2001. *A bioetika alapjai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Foucault, Michel 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Foucault, Michel 1999-2000. *A szexualitás története I-III*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Foucault, Michel 2004. *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, Szent István Társulat.

- Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hársfai Katalin 2012. *Etika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Hársing László 1997. *Bevezetés az etikába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Hársing László 2010. *Az etikai gondolkodás rövid története*. Budapest, Áron Kiadó.
- Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó.
- Heller Ágnes 1994. *Általános etika*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó.
- Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak I. Az ókor*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Hügli Anton – Lübcke Poul (Hg.) 1997. *Philosophielexikon*. Reinbek bei Hamburg, 1997, Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Kant, Immanuel 1991. *A gyakorlati ész kritikája*. Budapest, Gondolat.
- King, Peter J. 2005. *Száz nagy filozófus*. Budapest, Gabo Könyvkiadó.
- Kormos József 2003. Az erkölcsi motiváció megalapozhatóságáról és kérdéséről Edith Stein filozófiájában. In *Világosság*. 2003/5-6. 105-109.
- Kormos József 2007. „Amoris ... proprium objectum est bonum” A szeretet Aquinói Szent Tamás filozófiájában. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2007. *Aquinói Szent Tamás nyomán*. Budapest, 2007, MASZTT, 69-76. old.
- Kormos József 2009. A nevelésetika megalapozási lehetőségeiről a kortárs filozófia szempontjából. In Loboczky János (szerk.): *Kortárs etikai irányok – gondolkodók*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI: Sectio Philosophica. Eger, 2009, EKF Liceum Kiadó, 222-228.

- Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József 2015. Az igazság értelmezésének lehetőségei a filozófiában. In Lőrincz Ildikó (szerk.) 2015. *Quid est veritas? (Jn 18,38) Teóriák, hipotézisek és az igazság viszonya*. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 81-87.
- Kovács József 1999. *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Budapest, Medicina Kiadó.
- Law, Stephen 2005. *Filozófai fogások*. Budapest, Alexandra Kiadó.
- Law, Stephen 2008. *Filozófia*. Budapest, M-ÉRTÉK Kiadó Kft.
- Lillie, William 2003. *An Introduction to Ethics*. London, Methuen & CO. LTD.
- Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller, 137.
- Lutz, Bernd (Hg.) 2015. *Metzler Philosophen-Lexikon*. Stuttgart, Metzler Verlag.
- MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MacIntyre, Alasdair 2012. *Az etika rövid története*. Budapest, Typotex.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex.
- Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest, Tericum Kiadó.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Németh Gábor 2011. *A hazugság erkölcszociológiai értelmezése*. Budapest, Jel Kiadó.
- Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik II. Philosophie und Ethik*. Paderborn, Ferdinand Schöningh.

- Nyíri Tamás 2003. *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Budapest, L'Harmattan.
- Pieper Annemarie (Hg.) 1998. *Philosophische Disziplinen*. Leipzig, Reclam Verlag.
- Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron Kiadó.
- Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Rée, Jonathan-Urmson, J.O. (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Regenbogen, A., Meyer, U. 1998. *Wörterbuch der philosophische Begriffe*. Hamburg, Meiner Verlag.
- Ruzsa Imre (szerk.) 1998. *Logikai zsebenciklopédia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Schmid, Wilhem 1998. *Philosophie der Lebenskunst. Eine Grundlegung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Schulte, Günter 2002. *Philosophie*. Köln, DuMont Buchverlag.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Sík Sándor 1942. *Esztétika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Simon Endre (szerk.) 1966. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Singer Peter 1994. *Ethics*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Spaemann, Robert 2001. *Erkölcsi alapfogalmak*, Budapest, Egyházforum.
- Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap Kiadó.

- Steiger Kornél 1997. *Filozófia*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta – Saxum.
- Stephan Grätzel 2006. *System der Ethik. Existenzielle Fragestellungen der Praktischen Philosophie*. London, Turnshare.
- Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Stumpf, Samuel Enoch 1993. *Socrates to Sartre: A History of Philosophy*. New York, St. Louis, ..., McGraw-Hill, Inc.
- Székelly János 2016. *A hit kapuja*. Budapest, Szent István Társulat.
- Tarjányi Zoltán (szerk.) 2008. *A szabadság. (Erkölcsteológiai tanulmányok 15.)* Budapest, Jel Kiadó.
- Tarjányi Zoltán (szerk.) 2010. *Az ünneplés. (Erkölcsteológiai tanulmányok 10.)* Budapest, Jel Kiadó.
- Tarjányi Zoltán (szerk.) 2014. *A lelkiismeret. (Erkölcsteológiai tanulmányok 15.)* Budapest, Jel Kiadó.
- Tarjányi Zoltán 2010. *A morálteológia érték- és problémavilága*. Budapest, Jel Kiadó.
- Tóth I. János 2005. *Fejezetek a környezetfilozófiából: szerzők és irányzatok*. Szeged, JATE Press.
- Turay Alfréd 2000. *Az ember és az erkölcs*. Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó.
- Turay Alfréd, Nyíri Tamás-Bolberitz Pál 1993. *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Waibl, Elmar – Rainer Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG.
- Warburton, Nigel 2000. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Weber, Helmut 2001. *Általános erkölcsteológia*. Budapest, Szent István Társulat.

Zimányi Ágnes 2004. *Filozófiai meghatározások gyűjteménye.*
Kecskemét, Korda Kiadó.

III. A filozófia és az etika, mint tantárgy

A filozófia és az etika több szempontból is sajátos tantárgy:

A két tárgy esetében nincs olyan egyértelműen elfogadott tudományos „mérce”, amely alapján a tárgyak oktatása történhetne. Sok tárgy esetén ez nem kérdéses pl. a matematika, fizika, biológia, de nagyrészt a történelem, magyar irodalom és nyelvtan esetében megvan az a tudományos „kánon”, ami alapján a tantárgy tematikája felépíthető.

A filozófia és az etika esetében az egyes irányzatok, nézetek elsőbbsége, nincs „eldöntve”. Sokkal kevesebb az a tudományos háttér, amiben egyetértés van, ezért a tananyag összeállítását nem kíséri teljes egyetértés. Különösen az etika tárgynál lehet kérdéses, hogy milyen jellegű (vallási, jogi, politikai, ...) megközelítés legyen a tananyag összeállításának alapszempontja.

Az előzőek miatt is fel szokott merülni az a lehetőség, hogy a filozófia és az etika témái legyenek beépítve az egyes tárgyakba, olyanokba, ahol hasonló tananyag szerepel (történelem, biológia, fizika, magyar irodalom, ...). Ez több szempontból nem szerencsés megoldás. Egyrészt a tárgyak esetében nincs időkeret az új témák beépítésére. Másrészt a különböző szakos tanárok felkészültsége sem biztos, hogy megfelelő. Harmadrészt pont a filozófia és az etika rendszerező, közös alapot kereső, összefüggéseket vizsgáló jellege szűnne meg a tantárgyakban való tematikus és időbeli „szétosztás” miatt. Természetesen ettől függetlenül igaz, hogy minden tantárgy érint (bár különböző mértékben) filozófiai, etikai témákat, de itt a rendszerezésen, „együttlátáson” van a hangsúly.

A filozófia és az erkölcsstan/etika témájában és módszereiben más, mint a többi tárgy, de mégis mindegyikkel kapcsolatba kerülnek. Komplex módon olyan kompetenciák fejlesztését segítik elő, amelyek a többi tárgyhoz „kapcsolják” őket. Szintézist teremtő, „tantárgyközi” szerepük miatt sokszínűséget, érdekességet, újdonságot vihetnek a tanulók és a tanárok mindennapi tevékenységébe.

A két tárgy sokkal inkább kapcsolódik a tananyagon túli, az iskolán kívüli „világhoz”. Az életvitelhez, a napi cselekedetekhez, döntésekhez való kapcsolódás miatt a két tárgy sokkal inkább tud olyan témákkal foglalkozni, amelyek nem csak diszciplináris szempontból fontosak. A két tárgy tanítása során pont az az egyik elérendő cél, hogy ne csak tudományként értelmezzék a tanulók a tananyagot, hanem olyan ismeretként, amit napi, konkrét helyzetekben is használni tudnak.

A két tárgy világnézeti, életvitelbeli témákat tárgyal. Egyes kérdésekről más-más választ fogalmazhatnak meg a különböző vallási vagy politikai irányzatok. Ezek érzékenyen érinthetik a tanulókat, a szülőket, de még a tanárokat is (abortusz, eutanázia, szexualitás, hagyományok elfogadása, életviteli szokások, öltözködés, ünnepek, szórakozási formák, ...).

Nem lehet a tárgyak a feladata, hogy „előírjon” kötelező megoldásokat (ahogy ez több tárgy esetében előfordulhat pl. a matematika „előírhat” megoldási módokat egy feladattípusra).

„A közoktatásnak, amikor a mindennapi életben nélkülözhetetlen etikai ismereteket kíván nyújtani, nem lehet feladata, hogy döntőbíróként lépjen fel a különféle meggyőződések vitájában. Éppen ellenkezőleg, tiszteletben kell tartania az egymástól különböző világnézetű emberek alkotmányos jogát ahhoz, hogy a saját erkölcsi elveiket követhessék, amennyiben ezzel nem sértik a mások emberi méltóságát, és a társadalmi együttélés bevett normáit.”⁹⁰

⁹⁰ Lányi András 2012. Erkölcsóra az iskolában. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 93-94.

A tárgyak tanítása során (különösen az etika esetében) értékeket kell felmutatni, közvetíteni, rangsorolni. Az értékeknek kiemelt és nélkülözhetetlen szerepük van az ember életében. *„Az értékek belső világunk részei, formálói és irányítói, de szűkebb vagy tágabb társadalmi környezetünk minőségének meghatározói is.”*⁹¹ A különböző értékekkel kapcsolatban valamilyen viszonyulást (elfogadás, elutasítást) kell kiváltani a tanulókból. Ez a fajta értékhez viszonyulás a tanár tevékenységét is megnehezíti. Pedagógiai szempontból háromféle tanári „megoldás” lehetséges: az értéksemlegesség, az értéktisztázás, az értékartikuláció.

- *„Az első, az úgynevezett „értéksemlegesség” álláspontja. E felfogás képviselői szerint a pedagógusnak egyszerűen tudomásul kell vennie, hogy az iskolában különböző legitim erkölcsi értékrendszerek léteznek, illetve működnek. Ez a tudomásulvétel azt is jelenti, hogy a pedagógus tartózkodik az ezekkel kapcsolatos állásfoglalásoktól, véleménynyilvánítástól. Az új tárgy esetében azonban ez a megközelítés nem igazán tartható, hiszen az erkölcsileg teljesen semleges helyzetbe kényszerített pedagógus a tanulók számára „üres” és hiteltelen.*
- *A másik álláspont, az úgynevezett „értéktisztázás” pedagógiája, amely szerint a pedagógus feladata az értékszocializációs folyamatban az, hogy a tanulókat erkölcsi értékeik, erkölcsi álláspontjuk megfogalmazására, tisztázására, tudatosítására készítse. Ennek során a pedagógusnak meg kell tanítania a tanulókat arra – és ez az erkölcsi nevelés maga –, hogy saját felfogásukkal tisztában legyenek, és ezt tudják is vállalni és alkalmazni. Tudják megfogalmazni, hogy miért ítélik, illetve döntenek így vagy úgy, miért tartják az egyik dolgot jónak, a másikat pedig rossznak. Az erkölcsi szocializáció ebben a felfogásban sajátos eljárásmodok, eszközök átadását*

⁹¹ Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 22.

jelent: valójában gondolkodni tanítás a valóság erkölcsi vonatkozásairól. A megoldásnak a pedagógus maga is része. Kilép teljesen semleges helyzetéből, és a saját álláspontját is megfogalmazhatja – mint az egyik meghatározó álláspontot –, bemutathatja saját erkölcsi világát, felfogását is.

- *A harmadik irány az előbbieken bemutatott két megközelítés előnyeit próbálja egyesíteni. Ez az úgynevezett „értékartikulációs” pedagógiai modell, csupán abban különbözik az előző felfogásoktól, hogy ütközteti is a tisztázott és tudatosított álláspontokat, ezeket vitára bocsátja, és igyekszik közöttük konszenzust teremteni az órán. E módszer mintegy modellálja a valóságos etikai szocializációs helyzeteket, ezeket lehet elemezni, róluk vitatkozni, érveket és ellenérveket felsorakoztatni és értékítéleteket fogalmazni. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy a diákoknak kötelezően „közös” véleményt kell kialakítaniuk. Sokkal inkább azt jelenti, hogy az osztályközösség „közvéleménye” előtt segítsük őket abban, hogy felismerjék és értelmezni tudják az erkölcsi problémákat, és fejlesszük erkölcsi ítélőképességüket, döntéskéességüket.”⁹²*

A két tárgy tanítói/tanárai valamiképpen egy új „pozícióba” kerülnek. Sokszor a tanulók nem is nagyon tudják, hogy milyen módon viszonyuljanak a filozófia vagy az etika tanárhoz. Leginkább a tanár másik szakja határozza meg a viszonyulást.⁹³ A tanár kevésbé a tudomány „képviselője” lesz a tanulók szemében, inkább a személyes, az emberi kapcsolat lesz meghatározó. Inkább nevelő lesz a tanár, mint tanító vagy oktató. A tanító/tanár a tan szótöböl következően valamiképpen a tanok

⁹² Gönczöl Enikő, Jakab György 2012. Az iskolai erkölcsoktatás dilemmái. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 54-55.

⁹³ Érdekes módon élük meg ezt azok a már gyakorló tanárok, akik elkezdnek erkölcsant/etikát tanítani. lásd Alexandrov Andrea , Éger Gyöngyi, Fenyődi Andrea, Jakab György (szerk.) 2015. Tanári szemmel. Az erkölcsant tantárgyról. *Új Pedagógiai Szemle*. 2015. 3-4. 80-93.

átadója (pl. vallási tanok átadása, ismertetése, magyarázása), mivel ő a tanok területén több ismerettel rendelkezik (tapasztalat, hagyomány mélyebb ismerete, ...)⁹⁴ Mivel a mai – a pluralizmust figyelembe vevő – kultúránkban nem sok közös „tanról” beszélhetünk – különösen nem a filozófia vagy az etika terén – ezért a kevésbé érvényesül az a szerep (ez a szerep inkább érvényesülhet pl. a hittan tárgy esetében). Az oktató szerep sem annyira hangsúlyos, mint más tárgyaknál. Az oktatás a tudományos (racionális) „tudásanyag” átadása, mivel az oktató nagyobb tudományos (racionális) tudásanyaggal rendelkezik. A filozófia és az etika tárgy estében nem annyira valamilyen tudásanyag átadásán van a hangsúly (természetesen ez is jelen van), inkább bizonyos kompetenciák fejlesztésén, ezért ez a szerep is kevésbé érvényesül. vagyis a filozófia és az erkölcsstan/etika tanár inkább nevelő lesz.

A két tárgy tanítása nem valamiféle új, eddig nem ismert tudás vagy tevékenység átadását, gyakoroltatását jelenti (sok tárgy esetében erről van szó). Az ember már eleve a gondolkodási képessége miatt filozofáló lény. Nem azért filozofál, mert az iskolában megtanítják, és egyébként nem tenné, mert nem ismerné mi az. Az ember már eleve gondolkodik, keresi a magyarázatokat, az összefüggéseket. A legtermészetesebb az lenne, hogy a számára legtermészetesebb emberi tevékenység – a filozofálás, a gondolkodás, a miértek keresése – szerepel az iskolai tantárgyak között. És ugyanez érvényes az erkölcsstan/etika tárgyra *Az ember eleve erkölcsi lény – nem az erkölcsstanórák teszik azzá. Ahogy egészségessé sem az »egészségre neveléstől« válnak a gyerekek: ... Az erkölcsi nevelés is ilyen: a gyerekek már valamilyen erkölcsös életet élnek, s az erkölcsstan órái ezt segítenek elmélyíteni, begyakorolni, megvitatni, azaz töményebbé, reflektáltabbá tenni. Nem az erkölcsstan tanára erőltet rá valami idegen dolgot, hanem a gyerek már erkölcsi lény*

⁹⁴ lásd bővebben Balázs Zoltán 2012. Etika – tanítás? oktatás? formálás? In *Vigília*. 2012/7. 482-488.

- az erkölcsstan a benne lévő erkölcsi igényességet, lelkiismeretességet szeretné karakteresebbé tenni.”⁹⁵

A tárgyak – kiemelten az általános iskolai erkölcsstan – esetében egy külön szempont lehet az, hogy gyerekekkel kell olyan „filozófiai” tevékenységet folytatni, amely igényli az összefüggések meglátásának, az általánosításnak, az elvonatkoztatásnak, a kérdések feltevésének a képességét is. A gyermekfilozófiai kutatások ehhez jó támpontot nyújthatnak. A gyermekfilozófia program (Phylosophy for Children) elindítója Mathew Lipman szerint a filozófiai gondolkodás kialakítása túl későn és nem helyesen történik „Mivel a mi kultúránk szerint az az intelligens, aki a kérdésekre válaszolni tud, és meg tud oldani problémákat, nem pedig az, aki fel tudja ismerni, és meg tudja fogalmazni őket, ne is csodálkozzunk, hogy a filozófiát és a gyerekkort általában egymást kölcsönösen kizáró fogalmaknak tekintik.”⁹⁶ A gyermekfilozófia program olyan eljárásokra hívja fel a figyelmet, amelyek az erkölcsstan tanításánál is hasznosak lehetnek. Az erkölcsstan/etika tanár képzés kimeneti követelményei is hangsúlyozzák ezen szempontok figyelembevételét. A végzett tanár szakos hallgató „Képes a gyermekfilozófia módszertanának alkalmazására, a mindennapos élethelyzetek, döntési szituációk elemzésére, egyéni és csoportos anyaggyűjtésre, esetelemzésre, irodalmi és filozófiai szövegek feldolgozására, etikai kérdésekkel foglalkozó, korosztályhoz igazodó szövegek alkalmazására (mesék, szépirodalmi szövegek, novellák, regények, napi hírek feldolgozása) a felvetődő morális kérdések alapján.”⁹⁷

⁹⁵ Papp Miklós 2015. *Mozaik kövek az erkölcsi neveléshez*. Budapest, Új Ember Kiadó, 9.

⁹⁶ idézi Jakab György *Erkölcsstan és médiaismeret a gyermekfilozófia tükrében*. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012/4-6. 102. Az idézet eredeti helye Lipman, Matthew 1980. *Phylosophy int he classroom*. Temple University Press, Philadelphia, 60.

⁹⁷ Rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről. 8/2013. (I.30) EMMI <http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy.doc.cgi?docid=A1300008.EMM> 2016. augusztus 28.

A két tárgy egymáshoz való viszonya is kérdéseket vethet fel. Szerencsés lenne a két tárgy valamiféle összekapcsolása, együtt szerepeltetése. Eredendően is két összefüggő – az etika a filozófia egyik ága – tudományról van szó. Diszciplináris oldalról nem túl jó megoldás a filozófia háttérbe szorítása az etikával szemben. Inkább együtt szerepelhetne a két tárgy valamiképpen. *„Át kellene gondolni az érettségi vizsga lehetőségét oly módon, hogy a gimnáziumokban komplex tárgyként jelenjen meg az etika és a filozófia, ...”*⁹⁸

Filozófiai háttér nélkül az erkölcsstan/etika tanítása hétköznapi moralizálásba, panaszok sorolásába, fontoskodásba, tévesen egyfajta lelki vezetésbe, ... torkolhat. Erkölcsi/etikai kérdések személyes, felelős megválaszolására nem szabályok, parancsok „lediktálásával” lehet felkészíteni a tanulókat, hanem a kérdés racionális, több szempontot figyelembe vevő átgondolásával, elemzésével. Ezért az erkölcsstan/etika tanításánál is nélkülözhetetlen a filozófiai „háttér” megléte (elsősorban a tanár részéről, hogy majd ezt közvetíteni tudja).

Az erkölcsi/etikai témák filozófiai távlatból szemlélhetőek, úgy, hogy megfigyelhetőek legyenek az összefüggések az egyes etikai kérdések közt és feltárhatóak legyenek más hatások (politika, vallás, gazdaság, technika, életmód, ...). A morális jellegű cselekedetek, tevékenységek során szükséges a tágabb, távolabbi szempontok figyelembe vétele. A „*modern erkölcsi rövidlátás*”⁹⁹ csak a napi, aktuális szempontokat veszi észre.

Erkölcsi kérdések nem válaszolhatóak meg filozófiai válaszok nélkül.

„Az a gondolat, hogy feltenni és megválaszolni egy erkölcsi kérdést egy dolog, és egészen más dolog feltenni és megválaszolni egy filozófiai kérdést az erkölcsről, elrejtheti előlünk azt a tényt, hogy ha kitartóan felteszünk bizonyos erkölcsi kérdéseket, rájöhethünk,

⁹⁸ Takács Márta – Kiss Anna 2012. Erkölcsstan és etika a filozófiaoktatás keretében. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 126.

⁹⁹ „*Modern moral myopia*” Higgins, Chris 2011. *The Good Life of Teaching. An Ethics of Professional Practice*. Oxford, Wiley-Blackwell, 25.

hogy addig nem tudjuk megválaszolni őket, amíg nem teszünk fel és válaszolunk meg bizonyos filozófiai kérdéseket.”¹⁰⁰

A konkrét gyakorlati erkölcsi cselekedetek mindig etikai elvekre vezethetők vissza, különben nincs magyarázata a konkrét cselekedeteknek „Az, amit »erkölcsként« bemutatunk, meg kell, hogy feleljen bizonyos etikai követelményeknek, ...”¹⁰¹ Az etikai elvek, pedig filozófiai (metafizikai) magyarázatokra vezethetők vissza. Így érthető és mutatható be az erkölcsstan-etika-filozófia egymásra épülése.

A két tárgy tanításánál az előzőekből is következően nagyon hangsúlyos a „hogyan” tanítsuk a tárgyakat kérdése. A következő fejezet ezt a témát tárgyalja.

¹⁰⁰ MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erény nyomában*. Budapest, Osiris, 29.

¹⁰¹ Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika. Problémák, paradoxonok és perspektívák*. Budapest, Vince Kiadó, 15.

Ajánlott irodalom

Alexandrov Andrea , Éger Gyöngyi, Fenyődi Andrea, Jakab György (szerk.) 2015. Tanári szemmel. Az erkölcsstan tantárgyról. *Új Pedagógiai Szemle*. 2015. 3-4. 80-93.

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft.

Balázs Zoltán 2012. Etika – tanítás? oktatás? formálás? In *Vigília*. 2012/7. 482-488.

Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.

Comte-Sponville, André 2005. *Kis könyv a nagy erényekről*. Budapest, Osiris.

Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Falus Katalin- Jakab György 1997-2000. *Gyermekfilozófia. Szöveggyűjtemény I-IV*. Budapest, Korona Nova Kiadó, 1997

Farkas Zoltán 2015. *Filozófiatanári segédkönyv a gimnáziumok 11-12. évfolyamára*. Pécs, Pécsi Tudomány Egyetem, Műszaki és Informatikai Kar, Pedagógia Tanszék.

Gönczöl Enikő, Jakab György 2012. Az iskolai erkölcsoktatás dilemmái. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 52-55.

Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hársfai Katalin 2012. *Etika*. Budapest, Szent István Társulat.

Hársing László 1997. *Bevezetés az etikába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Higgins, Chris 2011. *The Good Life of Teaching. An Ethics of Professional Practice*. Oxford, Wiley-Blackwell.

- Jakab György 2012. Erkölcsstan és médiaismeret a gyermekfilozófia tükrében. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012/4-6. 99 – 110.
- Kormos József 2009. A nevelésetika megalapozási lehetőségeiről a kortárs filozófia szempontjából. In Loboczky János (szerk.): *Kortárs etikai irányok – gondolkodók*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI: Sectio Philosophica. Eger, 2009, EKF Liceum Kiadó, 222-228.
- Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Lányi András 2012. Erkölcsóra az iskolában. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 92-98.
- Law, Stephen 2005. *Filozófai fogások*. Budapest, Alexandra Kiadó.
- Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller, 137.
- Lipman, Matthew 1980. *Philosophy in the classroom*. Philadelphia, Temple University Press.
- MacIntyre, Alasdair 1999. Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány. Budapest, Osiris Kiadó.
- Margitay Tihamér 2007. Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája. Budapest, Typotex.
- Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika. Problémák, paradoxonok és perspektívák*. Budapest, Vince Kiadó.
- Papp Miklós 2015. *Mozaik kövek az erkölcsi neveléshez*. Budapest, Új Ember Kiadó.
- Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.
- Pieper Annemarie (Hg.) 1998. *Philosophische Disziplinen*. Leipzig, Reclam Verlag.
- Rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről. 8/2013.

(I.30)

EMMI

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300008.EMM
M 2016. augusztus 28.

Schmid, Wilhem 1998. *Philosophie der Lebenskunst. Eine Grundlegung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.

Singer Peter 1994. *Ethics*. Oxford, New York, Oxford University Press.

Spaemann, R. 2001. *Erkölcsei alapfogalmak*, Budapest, Egyházzfórum.

Stephan Grätzel 2006. *System der Ethik. Existenzielle Fragestellungen der Praktischen Philosophie*. London, Turnshare.

Takács Márta – Kiss Anna 2012. Erkölcsstan és etika a filozófiaoktatás keretében. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 125-128.

Warburton, Nigel 2000. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Kossuth Kiadó.

IV. A filozófia és az etika szakmódszertana

A filozófia és az etika szakmódszertanának (szakdidaktikájának) a tárgyalásához elkerülhetetlen az általános didaktika ismerete.¹⁰² Itt a didaktika szaktárgyra jellemző – szakdidaktikai, szakmódszertani – elemeinek a bemutatására kerül sor. A fejezet a szakmódszertan alábbi legfontosabb kérdéseit tárgyalja:

- Az oktatási folyamat
- Az oktatási stratégia
- Az oktatási módszer
- Az oktatás szervezési módjai
- Az oktatás eszközei, tárgyi feltételei
- Az értékelés
- A differenciálás
- A filozófia és az etika sajátos feladatai
- A filozófia és az etika tanítás dokumentumairól

¹⁰² Ehhez használható Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. Mivel egy általánosan ismert és a tanárképzésben is gyakran használt tankönyv, ezért a következő részekben ennek a könyvnek a tematikája lesz alapul véve.

Az oktatási folyamat

Az oktatási folyamat a tanítás-tanulás egészét tartalmazza. Hagyományos felfogásban az oktatási folyamat az ismeretszerzés, az alkalmazás, a rendszerezés, a rögzítés, az ellenőrzés, az értékelés egymást követő lépéseit jelenti. A mai pedagógia – ezen alapvető lépéseket elfogadva – azonban inkább az oktatási folyamat alábbi jellegzetességeit tartja fontosnak:

- komplexitás
- kooperáció
- aktivitás
- autonómia
- motiváció
- adaptivitás

Ezek a jegyek a filozófia és az etika esetében már tudomány jellegéből és a tantárgyi sajátosságokból adódóan erőteljesen jelen vannak.

- Komplexitás: Az egyes lépések, elemek összekapcsolása, összefűzése. *„A komplex tanítási mód, e komplex látásmód nagy segítség a gyerekeknek ahhoz, hogy szemléletük, világképük táguljon, gondolkodási készségük fejlődjön, nagyobb összefüggéseket, törvényszerűségeket is fel tudjanak fedezni, több irányból tudjanak megközelíteni egy adott problémát.”*¹⁰³
A két tárgy tudománya magyarázó, okokat-célokat feltáró jellegéből adódóan is komplexitással jellemezhető, és ebből következően a két tárgy tanításának is alapjegye ez.
- Kooperáció: A tanár és a tanuló/k együttes tevékenysége. *„A kooperatív tanulás a résztvevők*

¹⁰³ Winkler Márta 2003. *Iskolapéllda. Kinek kaloda, kinek fészek.* Budapest, Edge 2000 Kft. 25.

együttműködésén alapuló kiscsoportos tevékenység, mely különböző célok elérésére szerveződhet, segítheti az egyes tanulók tanulmányi fejlődését, illetve hozzájárulhat az együttműködéshez szükséges képességek és készségek kialakulásához, a reális önértékelés és a problémamegoldó gondolkodás fejlesztéséhez.”¹⁰⁴

Filozófiai, etikai problémák megértése, megoldások keresése nem oldható meg a tanár által „lediktált” szabályok bemagolásával, hanem csak együttműködve, közös tevékenység (beszélgetés, vita, játék, ...) eredményeként.

- **Aktivitás:** A tanulók tevékeny részvétele az oktatási folyamatban. *„A folyamat főszereplője a tanuló, a tanári segítség az ő szükségleteihez alkalmazkodik. A tanulási környezet megfelelő kialakításával azt is elérhetjük, hogy adott problémakör többféle kontextusban, különböző perspektívákból megközelítve jelenjen meg. Evvel növelhetjük annak a valószínűségét, hogy a megszerzett tudás kellően rugalmas lesz ahhoz, hogy változó feltételek között is használható legyen.”¹⁰⁵* Az előzőekben említett közös tevékenység tanulói aktivitást is jelent egyben.
- **Autonómia:** Az önálló tanulni tudás és az önálló véleménymegfogalmazás biztosítása. Az autonómia nemcsak pedagógiai, hanem etikai vonatkozásban is hangsúlyozandó, hiszen az ember szabadságát és méltóságát is tartalmazza. *„Az autonómia nem önkény, az önkény ellentéte, nem szabálytalan szabadság, hanem az észtörvény által szabályozott, amely kapcsolatban áll mások szabadságával, társul velük, hogy a lehető legnagyobb mértékben érvényesülhessen egyetemesen az*

¹⁰⁴ Hanák Zsuzsanna (szerk.) 2007. *A kooperatív módszertan elméleti és gyakorlati alapjai*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 3. (http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.htm 2016. augusztus 19.)

¹⁰⁵ Komenczi Bertalan 2007. *Tananyagfejlesztés elektronikus tanulási környezetekben*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. (http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/tananyagfejlesztes_elektronikus.htm 2016. augusztus 19.)

*erkölcsi szabadság, az emberi méltóság.*¹⁰⁶ A filozófia és az etika tanításának egyik hangsúlyos, alapvető célja, hogy a tanulók megtanuljanak önállóan véleményt kialakítani és azt vállalni. Amennyiben szükséges önállóan tudják saját véleményüket és ebből következő tevékenységüket kontrollálni, vezérelni, szabályozni (legyenek önszabályozásra képesek).

- **Motiváció:** Az érdeklődés, a tanulási igény fenntartása. *„A nevelés motívumai ... ugyanazok, mint minden más emberi viselkedés motívumai. A nevelésnek magának az életnek kell lennie. Nem kell indítékokat keresnünk. Kerüljük a hamis akadémikus indítékokat ... és egyúttal kerüljük a fenyegetettség alkalmazását, ahogy az állami intézményekben ezt olyan gyakran teszik. Mi a kíváncsiságra apellálunk, amely sajátja a nem elrontott gyerekeknek ugyanúgy, mint az egészséges tudásvágyó felnőtteknek”*¹⁰⁷ Ez az életszerű, valóság közeli témák, kérdések szabadlégtérben történő tárgyalását jelenti megfelelő tanári irányítással, segítséssel, a tanulók érdeklődésére, kíváncsiságára alapozva. Ez a két tárgy esetében nagyon fontos és nagyon jól alkalmazható eljárás.
- **Adaptivitás:** Az egységesség és differenciálás megvalósítása. *„Az adaptivitás tehát a differenciálás (a pedagógus által irányított fejlesztés és/vagy a tanulók önvezérelt fejlesztése) és az egyéni sajátosságok ismeretében megvalósuló egységesség együttes alkalmazása a pedagógiai folyamatban. Az adaptivitás a résztvevők együttműködésén alapul, az érintettek kölcsönös alkalmazkodását feltételezi egymáshoz és a körülményekhez – a pedagógus szakértelmén alapuló*

¹⁰⁶ Nyíri Tamás 2003. *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat, 29.

¹⁰⁷ Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris Kiadó, 137. (idézet Skinner, B.F. *Futurum zwei. „Walden Two”. Die Vision einer aggressionsfreien Gesellschaft*. című művéből)

*felelősségét nem csökkentve.*¹⁰⁸ A két tárgyesetében diszciplináris szempontból is szükséges valamiféle egységesség (a problémák megfogalmazásában, a módszerekben, a tárgyalandó témák sorrendjében, az általánosan elfogadható elvek feltárásában, ...). Ugyanakkor a nevelés szempontjából – az elérendő eredményesség miatt is – fontos a differenciálás, hiszen filozófiai, etikai kérdésekben még ugyanazon korosztálynál is nagy eltérések tapasztalhatóak különböző okokból (személyes érettség, átélt események, családi háttér, anyagi helyzet, életforma, baráti társaság, ...).

Az oktatási folyamat elemei a stratégia-módszer-eljárás sémával írhatóak le pl. *„A fogalomtanítás stratégiáján belül a megbeszélés módszerét emelhetjük ki, s annak egyik lényeges eljárása a kérdezés.*”¹⁰⁹ A stratégia elemei a módszerek, a módszerek elemei pedig az eljárások.

¹⁰⁸ M. Nádas Mária 2010. *Adaptív nevelés és oktatás*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 22.

¹⁰⁹ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 256.

Az oktatási stratégia

A stratégia eredendően a hadjáratok, háborúk vezetésének a tudományát, művészetét jelentette. A fogalom használata az 1950-es évektől terjedt el a gazdasági életben a vállalatok, cégek esetében. A kitűzött cél elérésének átfogó, teljes tervét értik alatta. A stratégiai tervezés feladata a célok kitűzése, a külső és a belső környezeti adottságok figyelembe vételével a célokhoz vezető utak megkeresése, valamint az eredmények folyamatos értékelése.

A stratégiai tervezés előnyei¹¹⁰:

- hosszú távú célokat fogalmaz meg, ezek irányt mutatnak a rövid távú célok esetében is,
- meghatározza a fontossági sorenndet,
- csökkenti a bizonytalanságokat,
- segíti a vezetőket, melyik területre összpontosítsanak,
- elkerülhetőek, ill. megoldhatóak a konfliktusok,
- a folyamat mérhető, összehasonlítható, ellenőrizhető, értékelhető,
- növeli a hatékonyságot, ösztönző szerepe van,
- elősegíti a környezeti feltételek alakulása miatt szükséges változtatások elindítását.

A stratégiai vezetési folyamat szakaszai:

- elemzési szakasz: jövőkép, célok, értékek; a környezet; erőforrások, képességek, kapacitások felmérése, elemzése;
- döntési szakasz: a lehetséges tevékenységek kidolgozása, összevetése; választás, tartalék tevékenységek megfogalmazása;
- megvalósítási szakasz: folyamatos értékelés, visszacsatolás.

¹¹⁰ lásd bővebben Csath Magdolna 2004. *Stratégiai tervezés és vezetés a 21. században*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Az 1990-es évektől pont az eredményességet növelő hatása miatt a pedagógiában is elterjedt fogalom.

„A stratégia sajátos célok elérésére szolgáló módszerek, eszközök szervezési módok és formák olyan komplex rendszere, amely koherens elméleti alapokon nyugszik, sajátos szintaxissal (a végrehajtandó lépések meghatározásával és adott sorrendjével) rendelkezik, és jellegzetes tanulási környezetben valósul meg.”¹¹¹

A tanárnak az alkalmazandó módszerek kiválasztása előtt – az eredményesség növelése céljából – érdemes kidolgoznia egyfajta stratégiát az oktatási folyamat egészére és egyes lépéseire is.

Az oktatási stratégiákat a cél és a szabályozás alapján lehet csoportosítani.

Célközpontú stratégiák (a kitűzött cél elérését tartják fontosnak)

- Információ tanítása bemutatás segítségével: A tanár aktív információközlő tevékenysége és a tanulók motivált figyelése jellemzi. Főleg filozófiatörténeti, etikatörténeti részekenél, vagy pedig új, eddig nem tanult szisztematikus filozófiai illetve etikai témáknál (logika, esztétika, kognitívizmus-nonkognitívizmus az etikában, erények az etikában, ...) alkalmazható.
- Fogalomtanítás magyarázat és megbeszélés segítségével: Itt is inkább a tanár vezető, irányító szerepe érvényesül. Új filozófiai, etikai fogalmak tanítása esetén (racionalizmus, empirizmus, metaetika, intellektualizmus, voluntarizmus, ...)
- Készségtanítás direkt oktatás segítségével: Alapvető készségek és ismeretek elsajátítása esetén, határozott tanári irányítást jelent, a magyarázat, a szemléltetés és a munkáltató módszer alkalmazásával. Főleg intellektuális és kommunikációs készségek tanár által irányított tanításánál, gyakoroltatásánál használható a két tárgy esetében (logikus érvelés felépítése, racionális vita,

¹¹¹ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 246.

szövegértelmezése, írásbeli és szóbeli vita, ... valamelyik filozófiai vagy etikai témában).

- Szociális és tanulási készségek tanítása kooperatív tanulással: A tanulók a tanár által szervezett csoportokban együtt tevékenykednek a közös cél eléréseért. Kapcsolódik az előző stratégiához, de a tanári irányítás mellett nagyobb szerepe van a csoportos tevékenységnek. Filozófiai, etikai témák csoportban történő feldolgozása (igazság, lényeg, igazságosság, klónozás, demokrácia, ...)
- Gondolkodás fejlesztése felfedezéssel: A tanár nem maga közli az ismereteket, hanem elősegíti, hogy a tanulók maguk fedezzék fel azokat. A tanulók előzetes ismereteire építve érvek, kritikák, igazolások, cáfolatok „felfedezése”, létrehozása (indukció-dedukció előnye és hátránya, istenérvek logikájának vizsgálata, szándékética kritikája, etikai kognitívizmus igazolása, ...).

Szabályozáselméleti stratégiák (a módszerek, a szervezési módok, a tanulási környezet rendszerbe foglalását tartják fontosnak)

- Nyílt oktatás: A tanulóknak meglévő képességek felfedezése és fejlesztése az elsődleges feladat. A tanulóknak aktív szerepük van még a saját tevékenységük kiválasztásában és irányításában is. Nagyon jó kompetenciákkal rendelkező, rutinos tanár esetén javasolt. Filozófiai vagy etikai problémák tanári felvetése, melyeket a tanulók saját ütemezésük, problémamegoldó képességük szerint dolgoznak fel (vallásfilozófia, politikai filozófia, másság, multikulturalizmus, ...).
- Adaptív oktatás: A tanár a tanulók sajátosságaihoz (tanulási és kognitív képességek, személyiségjegyek, adottságok, motivációk, ...) igazodva alakítja ki a tanulási környezetet, a tanulási tevékenységét és teremti meg a tanulás feltételeit. Az előzőhöz képest az egységességet

szem előtt tartva nagyobb a tanár irányító szerepe. Olyan témáknál alkalmazható, mint a nyílt oktatás stratégiája, de ebben az esetben a tanár – pont a diszciplináris szempont értő elfogadásának eléréseért, mivel tudományosan igazolt álláspontok léteznek – irányítása, összegzése erőteljesebben van jelen (vallási, politikai kérdések, ...).

- Programozott oktatás: A számítástechnikából kialakult stratégia. A tanár az oktatási folyamatot a tananyagnak megfelelően elemi lépésekre bontja (algoritmus), fontos szerepe van a rendszeres ellenőrzésnek és az ettől függő állandó visszacsatolásnak. Itt a tanulók személyiségjegyeinél, képességeinél nagyobb szerepe van a diákok tudásának. A tanár ezt a tudást ellenőrzi rendszeresen (lépésenként) és ettől függően szabályozza az oktatás folyamatát. Olyan tananyagok oktatásánál van szerepe ahol fontos, hogy az „építkezés” miatt biztos legyen az előzetes tudás (logika, etika megalapozása, etikai értékek, ...).
- Az optimális elsajátítás stratégiája: A programozott oktatáshoz hasonlóan felépített, de lényeges mozzanata, hogy a tanár csak akkor halad tovább az új anyagrészre, ha a tanulók már egy optimális szintet értek az aktuális téma elsajátításában. A hagyományos oktatási eljárások során a tanár egy anyagrész lezárásánál ellenőriz, értékkel és utána továbblép a következő egységre. Ennél a stratégiánál a tanár csak akkor halad tovább, ha mindenki elért egy a következő tananyag befogadásához szükséges optimális szintet. Ez a stratégia az előző stratégiák sok vonását egyesíti, ezért nagyon jó hatásfokú, eredményes, de a körülmények biztosítása miatt nehezen kivitelezhető (időhiány, eszközök hiánya, magas tanulói létszám, ...).

A stratégiák kiválasztását nagyon sok tényező befolyásolhatja (a tananyag, a tanulók életkora és előzetes tudása, a tanulási környezet, ...). Természetesen az oktatás folyamata során mindegyik stratégia alkalmazására szükség lehet, változó

sorrendben és eltérő mértékben. Például egy új információt közlő célszemléletű stratégia a tanulók előzetes téves tudását vagy érdeklődésük hiányát felismerve felváltható, illetve „ötözhető” az adaptív szabályozáselméleti stratégiával.

A stratégiai tervezésnél alkalmazható a gazdasági/üzleti életben ismert SWOT-analízis is. Ez az erősségek (Strengths), a gyengeségek (Weaknesses), a lehetőségek (Opportunities), a veszélyek (Threats) figyelembevételét jelenti. Általában cégek, intézmények stratégiai tervének elkészítéséhez (vagy az ehhez szükséges önértékeléshez, minőségfejlesztéshez) használják. Azonban egy kisebb léptékű folyamat esetén (egy téma tanítása, egy óra megtartása, egy ellenőrzés-értékelés végrehajtása, ...) is jól alkalmazható. A két tárgy esetében jelentheti azoknak a belső/külső tényezőknek a figyelembevételét, amelyek jelentősen befolyásolják az oktatási folyamatot vagy annak egyes szakaszait. Ilyen erősségek, gyengeségek, lehetőségek, veszélyek adódhatnak például:

- A tanár saját személyiségéből, képzettségéből (empátia, temperamentum, humorérzék, szaktárgyi tudás, általános műveltség, rutin, ...)
- A tanulók személyiségéből, előképzettségéből (személyes érettség, szocializációs szint, magatartás, ismeretek mennyisége és mélysége, ...)
- Az oktatási környezet adottságaiból (intézmény helye, tanterem, osztálylétszám, ülésrend, ...)
- Az oktatási eszközökből (tankönyv, munkafüzet, segédanyagok, digitális tábla, technikai eszközök, ...)
- A tananyagból (lehetnek olyan témák a filozófiában illetve az etikában, amelyek a további „építkezés” lehetőségét jelenthetik (pl. ismeretelmélet, logika, illetve az emberi kapcsolatok, a hivatás, a barátság, a szerelem, ...), de lehetnek olyan témák, amelyek a félreértés, a felháborodás veszélyét is hordozzák (pl. vallásfilozófia, politikai filozófia, illetve a homoszexualitás, az abortusz, az eutanázia, ...).

A stratégiák felállítása nem szabad, hogy egy séma merev követésévé váljon. A stratégia azért szükséges, hogy az oktatási folyamat hatékonysága, eredményessége javuljon.

Az oktatási módszer

„Az oktatási módszerek az oktatási folyamatnak állandó, ismétlődő összetevői, a tanár és tanuló tevékenységének részei, amelyek különböző célok érdekében eltérő stratégiákba szerveződve kerülnek alkalmazásra. A módszerek azonban nem tekinthetők az oktatási folyamat legkisebb, tovább már nem osztható elemeinek, ugyanis ezeket különféle eljárások, fogások, tevékenységelemek, tanítási készségek alkotják.”¹¹²

Az oktatási módszereket többféle szempont szerint szokták csoportosítani (az információ forrása szerint, a tanulók által megismerő tevékenység szerint, az oktatás logikai iránya szerint, a tanulási munka irányítása szerint, az oktatási folyamatban betöltött szerepük és a didaktikai feladatok szerint, a szóbeli közlés szerint). Azonban ezeknek a csoportosításoknak inkább elméleti jelentőségük van. A gyakorlatban ezek a módszerek átfedik egymást, keverednek egymással. Célszerűbb a módszereket felsorolásszerűen, külön-külön tárgyalni, tudva, hogy természetesen az oktatás gyakorlatában ezek ötvöződnek, keveredhetnek, és különböző sorrendben követhetik egymást.

Az oktatási módszerek fajtái:

- előadás,
- magyarázat,
- elbeszélés,
- kiselőadás,
- megbeszélés,
- vita,
- szemléltetés,
- munkáltató módszer,

¹¹² Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 255.

- projektmódszer,
- tanulási szerződés,
- kooperatív módszer,
- szimuláció, szerepjáték, játék,
- tanulmányi kirándulás,
- házi feladat.

Az előadás

„Az előadás olyan monologikus szóbeli közlési módszer, amely egy-egy téma logikus, részletes, viszonylag hosszabb ideig tartó kifejtésére szolgál. Általában magába ötvözi az elbeszélés, a magyarázat és a szemléltetés elemeit, amelyek máskor önálló módszerként jelennek meg.”¹¹³

Leginkább az általános iskola felső tagozatában és a középiskolában alkalmazható módszer. A tanulók életkorához kell igazítani a hosszát (10-25 perc) és a jellegét. A filozófia és az etika esetén előadás tartásának az alábbi indokai lehetnek:

- Új téma bevezetése (a téma felvázolása, egy nagyobb egység bevezetése, a szükséges előzetes ismeretek rendszerezése pl. egy új történelmi korszak bevezetése, egy szisztematikus terület – társadalomfilozófia, normatív etika, ... – elkezdése).
- Új ismeret átadása (történelmi témák előtt, új vagy kevésbé ismert témák bevezetéseként pl. logika, kognitívizmus-nonkognitívizmus, ...).
- A tanulók számára nem, vagy nehezen hozzáférhető ismeretek (speciális területek pl. arab filozófia, orvosi etika, ...).
- A tanulók számára értelmezhetetlen, vagy nehezen értelmezhető esetleg félreérthető ismeretek (összefüggések, kapcsolódások, adatok, statisztikák, ... pl. filozófusok egymásra hatása, népességgel, életmóddal, vallásossággal kapcsolatos témák, statisztikák, ...).
- Érdeklődés felkeltése, az előzőekben felsorolt bármelyik esetben (ha a figyelem gyengül, ha nő a fegyelmezetlenség, ha érthetetlen a tananyag, ha teljesen ismeretlen és semmihez nem kapcsolható a tananyag, ...).

¹¹³ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 258.

Az előadás formájára is oda kell figyelni:

- legyen hangos, artikulált,
- legyen folyamatos, de nem gyors,
- fontos a gesztusok mennyisége, minősége és összhangja a mondandóval,
- lényeges a szemkontaktus a tanulókkal,
- helyesen legyenek alkalmazva a nyelvi szerkezetek,
- fontos a szókincs
- fontos a tanár „lelkesedése”, elkötelezettsége,
- ...

Az előadás tartalmi szempontból:

- legyen érthető,
- legyen logikus, követhető
- legyen érdekes, újszerű,
- megfeleljen a tanulók színvonalának,
- legyenek benne a korosztálynak és a témának megfelelő „elemek” (humor, példák, idézetek, statisztikák, adatok, aktualitások, ...).

A hatékonyságot a fentiek mellett elősegítheti az előadás szerkezetének a logikus felépítése:

- Bevezetés. A megfelelő kapcsolat kialakítása (figyelem felkeltése, az előadás céljának és felépítésének bemutatása, a szükséges előzetes ismeretek felidézése).
- Kifejtés: A tényleges előadás (a tananyag ismertetése megfelelően strukturálva, jelezve a fontos elemeket – tényeket, axiómákat, adatokat, ...), a figyelem fenntartása a formai és a tartalmi szempontok változatos használatával.
- Összegzés: A következtetések, összefüggések bemutatása, a lényeg kiemelése (esetleg a következő tananyaghoz való kapcsolódások jelzése, kérdések feltevése, a tanulói kérdezés lehetőségének biztosítása és ezek megválaszolása, ...).

Bár az előadás a filozófia és az erkölcsstan/etika tanítása során a tananyag újszerűsége miatt gyakran alkalmazott módszer, inkább csak bevezetésként és rövid ideig célszerű élni vele (történeti, szisztematikus részek bevezetésénél).

A magyarázat

„A magyarázat olyan monologikus tanári közlési módszer, amellyel törvényszerű összefüggések, szabályok, tételek, fogalmak megértését segítjük elő. Alkalmazására már 6–10 éves tanulók esetében is van mód, a 10–18 évesek esetében pedig a megbeszélés mellett a leggyakrabban alkalmazott szóbeli közlő módszer. Terjedelme, időtartama az előadásénál rövidebb, témájától és főként a tanulók életkorától függően 5–10; illetve 20–25 perc között változik.”¹¹⁴

Talán a leggyakrabban alkalmazott módszer, sokszor nem csak önállóan, hanem más módszerek részmozzanataként. Mindkét tárgy esetében kiemelt szerepe van.¹¹⁵

A magyarázatok három alaptípusa ismert:

- Az értelmező magyarázat. Meghatározásokat, axiómákat, fogalmakat lehet a segítségével megmagyarázni. Pl. Mi a lét? Mit jelent a lélek hallhatatlansága? Mit értünk az ember szabadságán? Mit jelent a közzolgálati etika? ...
- A leíró magyarázat. Egy folyamat, egy tevékenységsorozat leírását teszi lehetővé. Pl. Hogyan történik a szillogizmusok/következtetések létrehozása? Hogyan történik az erkölcsi cselekedetek értékelése? ...
- Az okfeltáró magyarázat. Jelenségek, cselekedetek okainak a bemutatását teszi lehetővé. Pl. Miért vannak a létezők? Miért élnek az emberek közösségben? Miért mondanak igazat az emberek? ...

A magyarázat módszerének fontos lépései a következőek:

- A cél/célok megfogalmazása. A tanár a maga számára a felkészülés során mindenképpen pontosan meg kell, hogy fogalmazza, mit akar megmagyarázni, hiszen a pedagógiai tevékenységek alapvető jegye a célszerűség.

¹¹⁴ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 261.

¹¹⁵ Ezért részletesebb a bemutatása is.

A tanulók számára nem minden esetben vagy nem teljes mélységében tárható fel a magyarázat célja, hiszen az pont a magyarázat végén válik világossá. Pl. Az emberi cselekvések okainak (etikai érvelésmódoknak) a magyarázatánál nem kell előzetesen ismertetni, hogy mennyi és milyen okokat/érvelésmódokat értelmezünk, hiszen ez a magyarázat során tárul fel egymásból is következően.

- A tanulók előzetes ismereteinek a számbavétele. Erre sor kerülhet a magyarázat elején vagy akár közben is, hiszen ehhez lehet „igazítani” a magyarázatot. Pl. A különböző társadalmi együttélési formák okainak bemutatásánál a már ismert összefüggések magyarázása unalmassá teheti, a nem ismert összefüggések kihagyása pedig értelmezhetetlenné teheti a tanár tevékenységét.
- A példák kiválasztása. A magyarázat eredményességét, hatékonyságát nagymértékben növelhetik a példák. Kiválasztásához fontosak a következő szempontok: a példa legyen: a tanulók számára érthető és nem túlságosan elvont vagy bonyolult, a korosztálynak megfelelő, érdekes, új információt tartalmazó. Hasznos lehet az ellenpéldák bemutatása is. Pl. „A vannak-e és ha igen miért vannak etikai értékek” témakör magyarázatánál a korosztálynak megfelelően hozhatunk példát az állatvilágból, vagy történelmi korokból.
- A példák alkalmazása. A jó példa kiválasztásán túl fontos annak megfelelő alkalmazása is. Lehetséges először az általános szabályt bemutatni és azt illusztrálni egy példával/példákkal (deduktív út, amely inkább az alkalmazási képességet fejleszti), vagy pedig a példa/példák bemutatását követi az általános szabály ismertetése (induktív út, amely inkább az elemzési képességet fejleszti). A példa alkalmazásánál fontos: a szabályok világos megfogalmazása, a lényeg kiemelése, a példa és a szabály összefüggésének a hangsúlyozása, lehetőleg használjuk a szabály-példa-szabály sorrendet, kérjünk példát a tanulóktól (ez segít ellenőrizni, hogy értik-e a magyarázatot, bár egy rossz példa hatástalanná

teheti az okfejtést vagy újabb magyarázatot kell alkalmaznia a tanárnak). Pl. Más-e és ha igen miért más a férfiak és a nők erkölcsi/etikai jellegű motivációja/döntése? Ilyen kérdések magyarázatánál nagyon sok példa adódhat és sok példát hozhatnak fel a tanulók is (állatvilágból, történelmi korokból, irodalmi művekből, filmekből, híradásokból, hétköznapi esetekből, ...), ezen példák használatánál fontos a magyarázat és a példa alkalmazható, használható összefüggéseire rámutatni, mert különben zavaros és akár ellentétes magyarázatok is szülehetnek.

- A magyarázat logikus felépítése, magyarázó szavak, szerkezetek alkalmazása. A magyarázatok logikai szerkezetére leginkább a kötőszavak mutatnak rá. Ezért fontos a megfelelő kötőszavak és a megfelelő mondat szerkezetek használata. Ugyanolyan logikai kapcsolatra ugyanolyan kötőszót használjunk. Nem biztos, hogy jó a szinonimák alkalmazása, mert elrejtetheti a lényeges logikai összefüggéseket. Gyakori kötőszavak: és, vagy, mert, ezért, ezáltal, tehát, ebből következően, vagyis, ennek eredményeképpen, csak akkor, Filozófia és etika tantárgyakat oktató tanár esetében a megfelelő logikai szerkezet használata a szak szempontjából is alapkövetelmény.
- Szabatos megfogalmazás, ismert szavak használata. A gondolatmenet egyenes vonalú legyen, kerüljük el a „mellékvágányokat”, a felesleges asszociációkat. Ne használjunk bizonytalanságra utaló szavakat (valahol, valakik, valamikor, nem sokan, talán, körülbelül, ...) és felesleges töltelékszavakat (tulajdonképpen, mindenesetre, úgy tűnik, ...). Filozófiai, etikai meghatározások ismertetésénél fontos azok világos, érthető megfogalmazása. A két tárgynál nagyon gyakori a definíciók használata, ezért erre a felkészülés során

nagy figyelmet kell fordítani.¹¹⁶ „A definíció (lat. meghatározás) valamely kifejezés - a definiendum (lat. 'meghatározandó') - jelentésének kifejtése más, ismert jelentésűnek föltételezett kifejezés - a definiens (lat. meghatározó) fölhasználásával”¹¹⁷ Más nyelven vagy más nyelvből származó fogalmak definíciójánál kerüljük az újabb más nyelvből származó fogalmak használatát. Lehetőleg keresünk magyar megfelelőket, hogy ne váljon szükségessé egy újabb definíció. A jó definíció kritériumai: a definícióban ne legyen körbenforgás (circulus vitiosus) vagy ellentmondás, legyen világos és érthető; szabályszerűséget és rendszerességet fejezzen ki (ne véletlenszerűséget), a definiendum és a definiens-ek azonos kategóriába tartozzanak, a definíció tartalmazzon a definiendum-ra vonatkozó megkülönböztető jegyet/jegyeket (differentia specifica); a lényegre vonatkozzon; ne tartalmazzon felesleges elemeket; „gazdaságos” legyen (lásd Ockham borotva elvét).¹¹⁸

- A kérdések feltétele. A tanulóknak feltett kérdések mintegy kombinálják a magyarázat és a megbeszélés módszerét. A kérdezés bővebb kifejtésére majd ott kerül sor. A magyarázatba iktatott kérdések fenntarthatják a tanulók figyelmét, lehetővé teszik a megértés ellenőrzését és a válaszok alapján módosíthatják a tanári magyarázat menetét.
- Audiovizuális és demonstrációs eszközök használata (szemléltetés). A szóbeli magyarázat hasznos kisegítői lehetnek. A két tárgy esetében gyakori a képek, az ábrák,

¹¹⁶ A definíció témaköréhez lásd Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex, 381-392.

¹¹⁷ Ruzsa Imre (szerk.) 1998. *Logikai zsebenciklopédia*. Budapest, Áron Kiadó, 119.

¹¹⁸ „Pluralitas non est ponenda sine necessitate” (A sokaság szükségtelenül nem állítandó/tételezendő) Bár szó szerint így nem található meg William Ockham (1285?-1349) műveiben, de gyakran használta az elvet és filozófiájának is jellemző elve.

a rajzok, a képzőművészeti alkotások, a filmrészletek alkalmazása (néhány esetben pl. kozmológiai témáknál modellek használata is lehetséges). A szemléltetésnél fontos alapelvek: a szemléltetés ne legyen öncélú, „illeszkedjen” a témához, a lényegre vonatkozzon, ne zavarja meg a magyarázat menetét.

- Részösszefoglalások, ismétlések beiktatása. Egy hosszabb téma magyarázatánál a logikailag összefüggő egységeknél vagy bonyolult témáknál célszerű kisebb összefoglalások beiktatása, és az ismétlés (pl. Kant nézeteinek értelmezésénél az ismeretelmélet, az etika, a vallásfilozófia, az antropológia fejezeteinél).

Az elbeszélés

„Az előadástól a rövidebb terjedelem, a magyarázattól pedig az információátadás célja, jellege különbözteti meg. Míg a magyarázat ok-okozati összefüggések bemutatását, megértését, a gondolkodás fejlesztését kívánja elérni, addig az elbeszélés, leírás konkrét információk átadására szolgál, s főként a tanulók képzeletét, érzelmeit mozgósítja.”¹¹⁹ Pont ezért inkább alkalmazható általános iskolás korosztálynál és olyan témáknál, ahol a képzeletnek, az érzelmeknek nagyobb szerepe van (emberi kapcsolatok, barátság, szerelem, ...). Fontos a tanár érzelmi viszonyulása a témához és az élményszerű előadásmód. Az elbeszélés hatékonyságát növelhetik a filmrészletek, a hangfelvételek, a fényképek, ...

A tanulók kiselőadásai

*„A tanulók kiselőadásai olyan monologikus szóbeli közlési módszerek tekinthetők, amelyben az összefüggő közlés nem a tanártól, hanem a tanulótól származik.”*¹²⁰

Általános iskola felsőbb osztályaiban és középiskolában javasolt.¹²¹ A tanár adjon útmutatásokat a feladat kiosztásakor (pontos téma megfogalmazás, források, a kiselőadás módja, ideje, ...), és a megtartás előtt ellenőrizze, hogy valóban megfelelő-e (színvonal, érdekesség, relevancia, időtartam, ...).

A kiselőadás sok szempontból hasznos a tanulók számára:

- önállóságra nevel,
- kutatótevékenységre ösztönöz,

¹¹⁹ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 267.

¹²⁰ u.o. 267.

¹²¹ lásd még A filozófia és az etika sajátos feladatai c. fejezetnél

- tervezésre, szervezésre tanít,
- élményeket ad,
- kommunikációs készséget fejleszt.

A megbeszélés

„A megbeszélés (beszélgetés) dialogikus szóbeli közlési módszer, amelynek során a tanulók a pedagógus kérdéseire válaszolva dolgozzák fel a tananyagot. A megbeszélés a leggyakrabban alkalmazott, legkedveltebb, minden korosztályban alkalmazható módszer.”¹²²

A filozófia és az etika esetében is nagyon kedvelt módszer, mivel esetek, problémák véleménykülönbségek megvitatására, tisztázására kiválóan alkalmas. A kérdve kifejtés alkalmazása a megbeszélés során kifejezetten jó módszer a két tárgy esetében. Használatos a válaszok szempontjából a tanulóknak nagyobb szabadságot adó, felfedezettő, „heurisztikus” jellegű, illetve a tanár által jobban irányított, rávezető, többlépcsős „szókratészi bábáskodás” jellegű kérdezés¹²³ (pl. Mely államformát tartjátok a lehető legjobbnak? A tanulók sajátválaszaikat – tanári segítséggel – értékelve „felfedezhetik” a legjobb államformát. Mely államforma a legjobb, ahhoz, hogy minél több ember véleménye megjelenjen, hogy biztosítva legyen az emberek szabadsága és méltósága, hogy megakadályozza az igazságtalanságot, ...? A tanár kérdései mintegy „rávezetik” a tanulókat a helyes válasz megadására.).

A megbeszélés előnyei:

- állandó kapcsolat van a tanár és a tanulók között,
- rendszeres a visszajelzés,
- korrigálható a módszer menete, üteme,
- a tanulók is aktívan részt vesznek benne,
- motiváló hatású.

A megbeszélés eredményességének feltételei:

- A tanulók előre ismerjék a témát, hogy meg legyenek a szükséges ismereteik.

¹²² u.o. 268.

¹²³ Erről a későbbiekben még szó lesz.

- A téma legyen érdekes, aktuális és érthető a diákok számára.
- Fontosak a jó tanári kérdések (indító, továbbvivő, ellenőrző kérdések).
- Oldott, kötetlen legyen a légkör, hogy a tanulók merjenek kérdezni, esetleg hibázni is.
- A tanár jó irányító legyen, aki a háttérből rugalmasan, de határozottan „kézben tartja” az órát. Mindenkit vonjon be a megbeszélésbe kérdéseivel, és tudja kezelni a váratlan helyzeteket (durva hangnem, bántó kérdés, versengés, gúnyolódás, poénkodás, ...), ehhez fontos az empátia, és sokszor a humorérzék is.
- A tanár rendelkezzen megfelelő szaktudományos ismeretekkel, hogy megfelelően tudja értékelni, szükség esetén minősíteni a váratlan, szokatlan válaszokat is. Szükséges egyfajta általános tudás is (más tudományok fontos eredményei, rendkívüli és aktuális események, ...).

A megbeszélés három lényeges mozzanata a tanár részéről:

- A strukturálás. A téma megfelelő felépítése (célok, sorrend, alá-fölé rendelés, az egyes szakaszok kezdete és lezárása, a szakaszok közötti átmenet, ...), ehhez is fontos a tanár megfelelő „rálátása” a filozófiára illetve az etikára, mint tudományokra.
- A kérdezés. A megbeszélés módszerének a leglényegesebb eleme, az egyik legfontosabb tanári tevékenység a két tárgy esetében (A filozófia esetében sokszor többet ér egy jó kérdés, jobban rávilágít egy problémára, mint egy válasz.). Többféle csoportosítása lehetséges. A cél, a funkció szerint lehet: figyelemfelkeltő, diagnosztizáló, ellenőrző, információt kérő, gondolkodtató, strukturáló, feltáró, A válasz szempontjából lehet konvergens, amelyre egy vagy néhány jó válasz adható, ez főleg ismétlésnél, a meglévő ismeretek felelevenítésénél használható, illetve a divergens kérdés, amelyre több jó válasz adható, ezt inkább új tananyag esetében célszerű alkalmazni.

A jó kérdés ismérvei:

- A kérdés legyen rövid, világos, érthető.
- Ne legyen túl általános, túl komplex.¹²⁴
- A kérdés ne tartalmazzon sok állítást (mert akkor nehezen követhető lesz).
- Ne legyen túl sok, aprólékos, vagy lényegtelen dologra vonatkozó kérdés.
- A kérdés a tanulók korához, tudásszintjéhez igazodjon.
- A kérdés legyen, érdekes, néha lehet provokatív, motiválja a tanulókat.
- A kérdések mindenkire szóljanak, ha kijelöljük előre a válaszadót, akkor a többiek már kevésbé figyelnek a kérdésre.
- A tanár tudja differenciáltan értékelni a válaszokat. Ehhez fontos a tananyag ismerete mellett az is, hogy a tanár ismerje a tanulóit (képességeiket, tantárgyi ismeretüket, temperamentumukat, élethelyzetüket, problémáikat, ...).
- Természetesen kerülendő a bántó, a személyes szférára vonatkozó vagy megalázó kérdések feltétele.

¹²⁴ A kérdések, válaszok témaköréhez lásd Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex, 517-540.

A kérdezős alapeljárások. A heurisztikus kérdés és a szókratészi kérdés kifejtés, a gondolat kísérlet, az ötletbörze.

A filozófia és az etika tanításának sajátos eljárásai a megbeszélés módszerén belül a heurisztikus és a szókratészi kérdés, a gondolat kísérlet valamint az ötletbörze. Mindegyiknél a probléma bemutatásából és a kérdések feltevéséből kell kiindulni. A jó kérdések teszik hatékonyá, eredményessé az eljárásokat.

A heurisztikus kérdés

A heureszisz (rátalálás) görög szóból ered az elnevezés.¹²⁵ „Az ember lépten-nyomon, szinte mindegyik gondolatmenetében heurisztikus eljárásokat alkalmaz, csak így tud a lehetőségek sokaságának, azok minden következményének, továbbá a következmények összes lehetséges következményeinek végiggondolása nélkül, belátható idő alatt elfogadható módon cselekedni.”¹²⁶ Ebből kiindulva az eljárás során a tanár nyitott kérdéseket tesz fel, nagy szabadságot adva a tanulóknak a válaszadásra, majd a válaszokhoz igazítja az újabb kérdéseket és így „fedeztet fel” a tanulókkal a megfelelő megoldást (pl. Melyik lehet a jó államforma? kérdésre a válaszoktól függően lehet újabb kérdéseket feltenni Miért jó a királyság? Miért jó a köztársaság? ...). Így lehet a válaszoktól függő újabb kérdésekkel a megoldás „megtalálásához” vezetni a tanulókat. Az eljárás során nem szigorúan a logikai szillogizmus szabályait követve, hanem a válaszokban lévő ötletekből lehet eljutni a következtetéshez.

¹²⁵ A legismertebb használata Arkhimédész Heuréka! (Megtaláltam!) felkiáltásához köthető, amikor rájött, hogyan tudja megállapítani a király koronájáról, hogy valóban aranyból van.

¹²⁶ Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai.* Budapest, Tericum Kiadó, 119.

A szókratészi kérdezés

Szókratész bábáskodó módszerének az alkalmazását jelenti.¹²⁷ A tanár kérdések sorozatával rávezeti a tanulókat az új ismeretekre.¹²⁸ „A szókratészi kérdezés kérdések sorozatát jelenti, amelyek megválaszolására a gondolkodás egymást követő szintjeire van szükség: azaz tényszerű, az analitikus és a fogalmi gondolkodásra.”¹²⁹ A tanár a kérdéseivel ezeket a gondolkodási szinteket kell, hogy „működtesse”. A tényszerű kérdések azok, amelyek az információra, az adatokra vonatkoznak pl. Miről szól? Mit tudunk? Mi történt? Az analitikus kérdések azok, amelyek kritikai és kreatív gondolkodást igényelnek pl. Mivel indokolja ezt? Mi lehet az oka? Miért nem megfelelő? A fogalmi kérdések azok, amelyek elvont gondolkodást igényelnek pl. Mi a központi fogalom? Milyen elv következik ebből? Milyen általános összefüggés állapítható meg? Egy példa az alkalmazható kérdéssorra: Melyik lehet a jó államforma? Melyik biztosítja az emberek szabadságát? Miért? Melyik veszi figyelembe a legtöbb ember véleményét, akaratát? Milyen módon? Mik a jó államforma ismérvei? A szókratészi módszerre az „alappélda” megtalálható Platón *Menón* című művében, ahol egy fiatal rabszolga magától rájön a négyzet oldalának és területének összefüggésére a jó kérdések hatására.¹³⁰

¹²⁷ A hagyomány szerint Szókratész az utcán sétáló embereknek provokatív, váratlan kérdéseket tett fel és az újabb kérdésekkel elősegítette, hogy mintegy ők maguk „szüljék meg” a megoldást, a gondolatot (maeutiké tekhné – a bábáskodás művészete).

¹²⁸ A módszerről bővebben lásd Pfeifer, Volker 2013. *Didaktik des Ethikunterrichts. Bausteine einer integrativen Wertevermittlung*. Stuttgart, Kohlhammer, 129-144.

¹²⁹ Fisher, Robert 2008. *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről*. Budapest, Műszaki Kiadó, 38.

¹³⁰ Platón 1984. *Menón*. In: Platón 1984. *Platón összes művei I*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 643-724.

A gondolkísérlet¹³¹

A gondolkísérlet eljárásának alapkérdései: Mi lenne ha ...? Képzeliük el hogy ...? Mi történne, ha ...? Tegyük fel, hogy ...? A gondolkísérlet létrehozásában nagy szerepe van a képzelőerőnek, a fantáziának. Egy nem létező, de elképzelt helyzetben felmerülő kérdések érdekes válaszokat eredményeznek és sokszor megdöbbentő vagy humoros formában világítanak rá furcsa, abszurd, felesleges cselekedetekre, elméletekre és inspirálhatnak jó megoldásokat. Stephen Law *Filozófiai fogások* c. könyvében¹³² olvasható egy gondolkísérlet – mi lenne, ha egy tudóst az őserdőben megtalálnának az emberevők, hogy győzni meg őket (milyen filozófiai, etikai érvekkel), hogy ne egyék meg – ennek alapján a két tárgy tanításához a tanár is megfogalmazhat ilyen „mi lenne, ha ...” szituációkat. Az eljárás általános iskolában és középiskolában egyaránt használható és nagyon kedvelt. Az eljárásnak a filozófiában is jelentős irodalma van (a természettudományok történetében is gyakran előfordul pl. Galileinél, Darwinnál), a legismertebb az „agyak a tartályban” szituáció.¹³³

Az ötletbörze

A heurisztikus kérdés és a gondolkísérlet során is használható a gazdasági életben, az intézményirányításban gyakori ötletbörze (brainstorming). Egy probléma megoldásához minél több, egymást inspiráló, egymást befolyásoló ötlet létrehozása, és ezek alapján a megoldás megtalálása.

Az ötletbörze fontos alapelvei:

¹³¹ A gondolkísérlethez (Gedenkenexperimente) bővebben lásd Zürcher, Tobias 2016. Gedankenexperimente. In Pfister, Jonas-Zimmermann, Peter (Hg.) 2016. *Neues Handbuch des Philosophie-Unterrichts*. Bern, Haupt Verlag, 313-330.

¹³² Law, Stephen 2005. *Filozófiai fogások*. Budapest, Alexandra Kiadó.

¹³³ Putnam, Hilary 2001. Agyak a tartályban. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 2001. 1-2.

- az ötleteket nem ítéljük meg, még ha abszurdak is, hiszen egy másik ötletet inspirálhatnak,
- a fantázia, a képzelőerő teljes szabadon „engedése”,
- minél több ötlet létrehozása, hiszen így nagyobb az inspiráció esélye,
- megengedett, sőt szükséges más ötleteinek az átvétele, átdolgozása. Az ötletbörze „Az ötletek összegyűjtésének módszere problémamegoldásokhoz, egy téma különböző nézőpontjainak összeállításához, egy feladatmegoldás, program terveihez stb. Olyan légkörben alkalmazható, amelyben a résztvevők érzik, hogy minden javaslat fontos, nincs jó/jobb, rossz/rosszabb ötlet. A lényeg a közös gondolkodás és elemzés, majd a közös döntés a végrehajtandó megvalósulás kiválasztásáról. Alkalmos a kreativitás fejlesztéséhez is.”¹³⁴

Az említett eljárásoknál fontos a visszacsatolás, a tanulók tevékenységének értékelése. Ez a lépés mindig kiemelt szerepet tölt be az oktatási folyamatban, az eredményesség és a továbbhaladás miatt is nélkülözhetetlen. Az értékelésnél két fontos szempontot kell alkalmazni. Egyrészt a pedagógiai szempontot: az értékelés vegye figyelembe a tanuló korát és személyiségét, pozitív tartalmú legyen, igazságos és méltányos legyen, motiváljon az ismétlésre és az ismeretek megerősítésére valamint a továbbhaladásra. Másrészt a filozófia, az etika diszciplináris szempontját: az értékelés feleljen meg a diszciplináris feltételeknek, mutasson rá a tényszerű hibákra, hiányosságokra.

¹³⁴ Nahalka István (szerk.) 2006. *Hatékony tanulás. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 87. <http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf> 2016. augusztus 26.

A vita (disputa)

„A vita dialogikus szóbeli közlési módszer, amelynek az ismeretek elsajátításán túl célja a gondolkodás és a kommunikációs készségek fejlesztése. A vitában a tanulók viszonylag nagyfokú önállóságot élveznek, a pedagógus a háttérből irányítja a vita menetét. A jól szervezett vitában a kérdéseket, véleményeket a tanulók egymáshoz s nem a pedagógushoz intézik, a résztvevők egyenrangúak. A vita módszerét minden életkorban és minden tantárgyban lehet alkalmazni, de az életkortól függően a megvitatandó téma bonyolultsága és a vita időtartama (10-15 perctől a másfél óráig) lényeges eltérést mutat.”¹³⁵

A két tárgy esetében a vita módszere sokszor keveredik a megbeszéléssel. Fontos, hogy a tanár a háttérbe húzódva vezesse a vitát, mert így valósul meg a vitának az a célja, hogy fejlődjön a tanulók gondolkodása (kreativitás, mérlegelés, összefüggések meglátása, ...), kommunikációja (érvelés, meggyőzés, metakommunikáció, ...), a személyiség szociális komponense (együttműködés, szolidaritás, konfliktustűrés, konfliktuskezelés, ...), a személyiség morális komponense (elfogadás, empátia, tolerancia, segítség, önzetlenség, ...).

A vita eredményességéhez fontos lépések:

- A tanulók felkészítése a vitára (tudják megfogalmazni a véleményüket, tudják értelmezni a másik véleményét, tudják saját érzelmeiket kifejezni és kontrollálni, valamint tudják értelmezni mások érzelmeit, ...), ezek főként a gyakorlás során tökéletesednek, ezért fontos többször alkalmazni ezt a módszert, és célszerű a viták végén egyfajta összegzést és értékelést végezni (nem csak a vita tárgyára vonatkozóan, hanem a szereplő vitakultúrájával kapcsolatban is). A tanárnak – együttműködve a tanulóval – kell elősegítenie a vitaközvetítői készség fokozatos kialakulását *„A vitaközvetítői készségek kialakítása a gyermekben lassan és*

¹³⁵ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 272.

fokozatosan történik. Mind a tanár mind a gyermek számára fontos kezdőlépés azt felismerni, hogy mely készségekre van szüksége.”¹³⁶

- A vita megfelelő előkészítése. A célok megfogalmazása, a tanulók témában meglévő ismereteinek a felmérése (előzetes megbeszélés, teszt, ...), a tanulók vitakultúrájának az ismerete (az előző viták, az órai munka alapján), az alkalmazandó kérdések és szabályok kiválasztása. A tárgyi környezet kialakítása is növeli a vita eredményességét (szövegek, képek, kivetítő, számítógép, a terem berendezése, ülésrend, ...).
- A vita vezetése.¹³⁷ Az egyik legfontosabb és talán legnehezebb szerepe a tanárnak, a háttérben maradván irányítani, „kézben tartani” a vita menetét. A vita határozott, túlzó tanári beavatkozás mellett tanári előadássá alakul. A tanár nem megfelelő beavatkozása, pedig öncélú, befejezhetetlen vitát, veszekedést vagy érdektelenséget eredményezhet. A jó vezetéssel kiküszöbölhető a terméketlen vita kialakulása, amelyre Platón szerint is hajlamos az ifjúság „*S nem az-e az egyik igen fontos elővigyázati rendszabály, hogy fiatalon ne kóstoljanak bele a dialektikába? Mert remélem nem felejteted el, hogy a fiatal emberké, mikor először kóstolnak bele, csak mintegy játékszerként foglalkoznak vele, csupán felelésre tartják jónak, s az állandóan cáfolók példáját követve ők maguk is cáfolni igyekeznek másokat, s mint a kölyökkutyák, örömeiket lelik abban, ha a közelükben lévőket okoskodásaikkal cibálhatják és ide-oda ráncigálhatják.*”¹³⁸

¹³⁶ Fisher, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest, Műszaki Kiadó, 181.

¹³⁷ bővebben lásd Fisher, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest, Műszaki Kiadó, 174-195.

¹³⁸ Platón 1983. Állam VII. 539,b. In Platón 1983. *Válogatott művei.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 448.

A vita egy alapvető érvelési helyzet. Sokrétű, komplex jelenség, amely nyelvi, logikai, pszichológiai, szociológiai és morális elemeket is tartalmaz.¹³⁹

A vita típusai:

- Veszekedés. Az indulatok, az agresszív személyes támadás és a mindenáron, győzni akarás jellemzi.
- „Törvényszéki tárgyalás”. A vita menetét szigorúan szabályozzák, a vita eredményét egy harmadik fél értékeli, nem mentes a személyeskedéstől a pszichológiai, retorikai nyomásyakorlástól.
- Racionális (érvelő) vita: Cél a másik meggyőzése a saját szempont bizonyításán és a másik fél álláspontjának kritizálásán keresztül, közösen elfogadott indokok és bizonyítékok alapján.
- Tudományos vita (a racionális vita egy fajtája). Az adott tudomány alaptételeiből (premisszáiból) indul ki és az adott tudomány módszereit használja.
- Tárgyalás. A felek érdekeiket védik. Cél a nyereség növelése és a veszteség csökkentése (főleg az üzleti életben alkalmazott módszer). Nem feltétlenül tartalmaz csak logikai elemeket.

Fontos a vita elején tisztázni, hogy milyen jellegű. Gyakori a vita típusának manipulálása (veszekedés vitának álcázása, tárgyalás racionális vitának álcázása, ...).

A két tárgy esetében a tárgyalás, de leginkább a racionális vita alkalmazható.

¹³⁹ A vitáról bővebben lásd Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex, 33-64.

A tárgyalás.

A tanulókból csoportokat alkot a tanár és az egyes csoportok valamilyen érdeket képviselnek. A vita célja, hogy a csoportok megvédjék saját álláspontjukat, igazolják azok hasznát, fontosságát (pl. Platón államának 3 része szerinti csoportok amellet érvelnek, hogy melyik csoport valósít meg több jót az állam számára). A jó tárgyalás alapelvei: az együttműködés, a bizalom, a kiszámíthatóság, az elfogadott szabályok betartása, az elfogadott taktikák alkalmazása,

A tárgyalás folyamatának a lépései:

- az előkészítés (célok megfogalmazása, tervezés, információszerzés, átgondolás, ráhangolódás),
- a tárgyalás lefolytatása (szabályok, időkeretek betartása, taktikák alkalmazása, megegyezés, döntés),
- értékelés (elemzés, az elért eredmények összegzése, a szereplők tevékenységének az értékelése, mely itt nem feltétlenül osztályzást jelent).

A tanárnak a szabályok betartatásánál, a döntés meghozatalánál és az értékelésnél van kiemelt szerepe.

A racionális vita

A racionális vita jól alkalmazható a filozófia és az erkölcsstan/etika tárgyak esetében, mivel mindkét tárgynál fontos diszciplináris elvárás is a racionális, logikus érvelés. A racionális vita egy párbeszédként (dialógusként) értelmezendő, ezért a tanárnak előtte tisztáznia kell – és menet közben is jelezni kell – a racionális vita szabályai. Ezek a következők:

A racionális vita általános szabályai:

- Legyen közös cél (rövid vagy hosszú távú – taktikai vagy stratégiai).
- Legyen együttműködés (informatívitás, igazmondás, relevancia, érthetőség, világosság, megértés).

A racionális vita speciális szabályai:

- Konfrontációs szabályok:
 - Meg kell egyezni a vita tárgyában.
 - Az álláspontokat világossá kell tenni.
 - Az álláspontok mellett el kell köteleződni, illetve jelezni kell a változást.
- Argumentációs szabályok:
 - Az álláspontot indokolni kell.
 - A kritikát érvekkel kell alátámasztani.
 - A másik fél elköteleződéseit figyelembe kell venni (nem tulajdonítható a másinak olyan elköteleződés, amellyel nem rendelkezik, vagy ha igen, akkor azt indokolni kell).
- Dramaturgiai szabályok:
 - Kontrollálni kell az érzelmeket, indulatokat, elfogultságokat.
 - Fontos a tolerancia a másik nézeteivel, elköteleződéseivel, érzelmeivel kapcsolatban.
 - Tárnyilagos értékelésre kell törekedni.
 - Biztosítani kell a vélemények kifejtését.
 - Ugyanígy biztosítani kell a releváns kérdések megfogalmazásának és megválaszolásának a lehetőségét.
 - Kerülni kell a vita egyoldalú megszakítását.

A tanárnak ügyelnie kell arra is, hogy a racionális vita ne alakuljon át veszekedésbe, látszatvitába. Ezek jellemzői: érzelmi túlfűtöttség, megszegényítés, dramaturgiai szabályok semmibevétele, pragmatikus kérdések patetikus kezelése vagy morális síkra terelése, morális fenyegetés, megértés hiánya, önkritika hiánya, ...

Dilemma-diszkusszió¹⁴⁰

A filozófiában és az etikában gyakran előfordulnak olyan következtetési eljárások, amikor két választási lehetőség ugyanolyan következményhez vezet. Alkalmazása sok szempontból előnyös:

- Fejleszti a problémaérzékenységet.
- A dilemma abszurditása, lehetetlensége motiváló lehet.
- A hamisdilemma felismerése fejleszti a logikus gondolkodás.
- Kreativitást igényel a megoldása.
- A megoldás „védelme” fejleszti az argumentációs képességet.
- Fejleszti az önismeretet, az önreflexiót (a dilemma abszurd helyzetébe képzelik magukat a tanulók, így mintegy a saját magukat ismerik meg).
- A dilemmák gyakran morális jellegűek, ezért fejleszti az erkölcsi érzéket is.

A tanár két csoportra oszthatja a tanulókat a dilemmának megfelelően (de ezek a csoportok sokszor a válaszok alapján maguktól is kialakulnak, ilyenkor a tanár csak tisztázza az egyes álláspontokat és csoportosítja azok képviselőit).

A dilemma-diszkusszió esetén vagy a dilemma hamisságának (nem csak két megoldás van), vagy pedig a megoldások, következményének különbözőségének (nem ugyanaz az eredménye a két kiinduló megoldásnak) a felismerését lehet gyakorolni. A dilemmára nagyon sok példa található filozófusoknál (logikai, morális dilemma), íróknál (morális dilemma), politikusoknál (demagógia), ... pl. Szophoklész, Immanuel Kant, Albert Camus, Franz Kafka,

¹⁴⁰ bővebben lásd Birnbacher, Dieter 2015. Dilemmadiskussion. In Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik I. Didaktik und Methodik*. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 178-186.

A szemléltetés

„A szemléltetés (demonstráció, illusztráció) olyan szemléletes oktatási módszer, amelynek során a tanulmányozandó tárgyak, jelenségek, folyamatok észlelése, elemzése történik.”¹⁴¹

Mivel a két tárgy kevésbé az ismeretelsajátítás konkrét-szemléleti formáit, inkább a megismerés fogalmi-absztrakt szintjét helyezi előtérbe, ezért nem túl gyakran alkalmazott módszer. A szemléltetésnek az érdeklődés felkeltésében, a jelenségek szemléletes rendszerezésében van szerepe. Az egyik gyakran alkalmazott eljárás a képek, képzőművészeti alkotások használata, a másik pedig filmrészletek, színházi előadások, hangfelvételek bejátszása. Ezeknél főleg az erkölcsi helyzetek megértését, átélését segítheti elő a jól sikerült művészi alkotás.

A munkáltató módszer

„A munkáltató módszer olyan gyakorlati módszer, amelynek során a tanulók tárgyakkal vagy eszközökkel manipulatív tevékenységet végeznek, egyénileg, párban vagy kis csoportokban tanári felügyelet alatt. A munkáltató módszer lényege az, hogy a tanulás a tanuló aktív cselekvése során valósul meg. A tanteremben lévő természetes tárgyak, speciális manipulatív eszközök, újságok, fényképek, számítógép, nyelvi laboratórium, szaktanterem egyaránt lehet a munkáltató módszer eszköze, környezete.”¹⁴²

A munkáltató módszer hasonló szerepet tölthet be a két tárgy esetében, mint a szemléltetés (demonstráció), de itt nem a tanár mutatja be a szemléltető eszközöket, hanem a tanulók maguk hozzák létre azokat. Érzelmi, élményszerű, morális tartalmú állásfoglalások, vélemények megjelenítése jöhet létre. Általános iskola alsóbb osztályaiban inkább a rajzolás, mintázás, míg

¹⁴¹ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 274.

¹⁴² u.o. 277.

nagyobbaknál (felső tagozat, középiskola) fényképek, filmrészletek, blogok, honlapok készítése is szóba jöhet.

A projektmódszer¹⁴³

„A projektmódszer a tanulók érdeklődésére, a tanárok és a diákok közös tevékenységére építő módszer, amely a megismerési folyamatot projektek sorozataként szervezi meg. A projektek olyan komplex feladatok, amelyeknek a középpontjában egy gyakorlati természetű probléma áll. A témát a tanulók széles körű, történeti, technikai, gazdasági összefüggésében dolgozzák fel, így a hagyományos iskolai tantárgyi rendszer fellazítását igényli a módszer alkalmazása. A projekt kidolgozása történhet egyénileg vagy csoportosan, végeredménye minden esetben egy bemutatható szellemi vagy anyagi alkotás.”¹⁴⁴

A projektmódszer a mai pedagógiában komplex jellege miatt nagy népszerűségnek örvend. A differenciálás szempontjából is hasznos lehet, mivel gyakran a hagyományos értékelés (feleltetés, dolgozat, teszt) alapján rosszul teljesítő tanulók kiváló projekteket készítenek, ez motiválhatja őket a más módszereknek való megfelelésre. A projektkészítés során több csatornán (tankönyv, tanár, szakirodalom, média, kérdőív, felmérés, ...) jut el a megtanulandó anyag a tanulókhoz, ezért eredményesebb lehet más módszerekhez képest. *„A többcsatornás megerősítést biztosító tanulásszervezés arányának növelése kedvezne azoknak a tanulóknak, akik az induktív tanulási stratégia alkalmazásával jutnak könnyebben tartós ismeretekhez.”¹⁴⁵*

¹⁴³ bővebben lásd Hegedűs Gábor-Mayer Ágnes-Szécsi Gábor-Zombori Béla 2002. *Projektpedagógia*. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, Tanítóképző Főiskolai Kar.

¹⁴⁴ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 278.

¹⁴⁵ Hegedűs Gábor-Mayer Ágnes-Szécsi Gábor-Zombori Béla 2002. *Projektpedagógia*. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, Tanítóképző Főiskolai Kar, 71.

A projektmódszer előnyei:

- Egy összetett témát dolgoznak fel a tanulók, ezért nagyon sok a kapcsolódás más tantárgyakhoz (történelem, magyar, biológia, földrajz, informatika, matematika, ...), és más tudományokhoz (pszichológia, szociológia, orvostudomány, antropológia, jogtudomány, vallástudományok, ...).
- A téma gyakran közel áll a tanulók „világához” (velük is megtörtént esetek, átélt élmények, ismert konkrét események, aktuális problémák, mindenkit érintő kérdések, ...).
- A tanár tevékenysége és szerepe is megváltozik oly módon, hogy ez javíthatja az oktatási folyamat minőségét és ugyanakkor a tanár számára is pozitív hatású lehet a munka monotonitásának csökkentése szempontjából (a tanár inkább facilitátor és társ, munkája inkább interdiszciplináris jellegű, a tanárt is új kihívások elé állítja és munkája érdekesebb, színesebb lesz, ...).
- A projekt témája és a hasznos, szükséges „dolog” létrehozása motiválja a tanulókat.
- Fejleszti a problémaérzékenységet. A tanulónak meg kell értenie az adott problémát és meg kell találnia az adott téma kapcsolódásait, összefüggéseit.
- Önállóságot, kreativitást igényel a létrehozása. A tanuló a témában saját tervezést, szervezést, dokumentumelemzést, kutatást, felmérést, vizsgálatot, összegzést, értékelést végez.
- A projekt elkészítéséhez együtt kell működni másokkal (tanulótársak, tanárok, szülők, a téma szakemberei, a témában érintett emberek, riportalanyok, ...).
- A projekt dokumentálása fejleszti a nyelvi kultúrát (stílus, nyelvhelyesség, helyesírás), a szövegalkotási képességet.

- A projekt legtöbbször a mai technikai eszközök felhasználásával készül (IKT eszközök) ezért fejleszti a digitális kompetenciát is.¹⁴⁶
- A projekt bemutatása, „megvédése” fejleszti a kommunikációs és az argumentációs képességet.
- A projekt a „munka világában” is gyakran használt módszer, ezért erre is felkészíti a tanulókat.
- A projekt témák gyakran morális jellegűek, ezért fejlesztik az erkölcsi érzéket is.

A projektmódszer alkalmazásának lépései (fontos az egyes lépések során a konzultáció a tanárral, hogy ne a végén derüljenek ki az esetleges hibák, téves eljárások):

- A cél megfogalmazása, a téma kiválasztása (alapvetően a tananyaghoz illeszkedjen, de a tanulók kreatív, eredeti ötletei szerint).
- Az előzetes feltevések, ismeretek megfogalmazása (hipotézis felállítása).
- A tervezés. A munka menetének kidolgozása (feladatok, munkaformák, időterv, helyszín, eszközök, ...).
- A szervezés. A munkához szükséges „háttér” biztosítása (irodalom, dokumentumok, film, internetes anyag, kamera, diktafon, fényképezőgép, számítógép, kérdőív, szakemberek, riportalanyok, ...).
- A kivitelezés. A munka végrehajtása (szakirodalom feldolgozása, adatgyűjtés, kérdőívezés, riport-filmkészítés, szövegalkotás, ...).
- A projekt bemutatása (előadás, prezentáció, kiállítás, filmvetítés, ...).
- A projekt értékelése. A projektértékelés szempontjait, kritériumait előre közölni kell a projekt készítőjével.

A projektmódszer alkalmazását az is indokolja, hogy az Etika esetében az érettségi írásbeli valójában előre megadott témából egy évközi, önálló munkaként konzulens tanár vezetésével elkészült projekt beadása (három – a májusi érettségi esetében

¹⁴⁶ A digitális pedagógiához lásd Benedek András (szerk.) 2008. *Digitális pedagógia – Tanulás IKT környezetben*. Budapest, Typotex.

előző év december 1-ig megadott – témából kell választani egyet).¹⁴⁷

A témák választásához érdemes megnézni a 2016. őszi érettségi feladatokat:

„Emberismeret és etika

1. *Te kinek hiszel?*

- *Mérje fel, hogy egy adott közösség (lakókörnyezet, osztály, baráti társaság) kit, mit tekint hiteles információforrásnak, és mitől hitelesek ezek számukra!*
- *Konkrét példákon keresztül mutassa be a médiahack (hekk) fogalmát, létrejöttének motívumait, szerepét a médiapiacra! Vonja le az etikai konzekvenciákat!*

2. *Háború és béke erkölcstana*

- *Mutasson be és elemezzen az irodalomból vagy a médiából vett három-négy olyan esetet/helyzetet, amelyben a törvény vagy a kötelességteljesítés parancsa felmenti az egyént a cselekedeteivel járó személyi felelősség alól!*
- *Készítse el Béke címmel egy flashmob forgatókönyvét, és szervezze meg az eseményt!*

3. *Tárgyak, szolgáltatások*

- *Mérje fel, hogy környezetében milyen értékrend szerint kötődnek az emberek tárgyakhoz, igénybevett szolgáltatásokhoz! Elemezze, hogy a megkérdezettek mely tárgyakat, szolgáltatásokat tartották nagyon fontosnak és hasznosnak! Milyen szempontok vezérelték őket döntéseikben?*
- *Végezzen életciklus-elemzést néhány termékre, szolgáltatásra vonatkozóan az alapanyagok kiválasztásától kezdve a gyártáson, szállításon, használaton, fogyasztáson át a hulladékká válásig!”¹⁴⁸*

¹⁴⁷ lásd Érettségi vizsgatárgyak 2017-től.

http://www.oktatas.hu/koznevelas/erettsegi/altalanos_tajekoztatas/vizsgatargyak_2017tol 2016. augusztus 25. (az előző években is projektmunkát kellett leadni az érettségizőknek)

¹⁴⁸ A 2016. október-novemberi érettségi vizsgák nyilvánosságra hozott anyagai.

Természetesen az évközi munka során egyszerűbb projektek készíthetőek, és ott lehet tanulópárokat, csoportokat is megbízni a feladattal. Az iskolákban gyakran rendeznek projektheteket is, amikor az osztály is készíthet közösen egy projektet.

A tanulási szerződés

„A tanulási szerződés a tanár és a tanuló közötti megállapodás egy adott tanulási cél elérése érdekében. A szerződésben vállalt tevékenységeket javasolhatja a tanár vagy esetleg a tanulók, de mindkét esetben egyetértés alapján történik meg a megállapodás feltételeinek rögzítése és aláírása. A megállapodás különböző feladatokat tartalmaz, amelyek között szerepelnek kötelező és választható jellegűek. Attól függően, hogy hány és milyen feladatot vállal el a tanuló, más és más osztályzatot kaphat.”¹⁴⁹

A tanulási szerződés hasonló a projektkészítéshez, azonban kisebb léptékű feladatot jelent. A feladat sokkal konkrétabban fogalmazódik meg a szerződésben, és jobban figyelembe veszi a tanuló egyéni adottságait, képességeit. Ezért a differenciálás megfelelő eszköze lehet. Egy filozófiai probléma vagy egy adott szerző gondolata (megismerés, igazság, Canterbury Szt. Anzelm ontológiai istenérve, Hume módszere, ...), illetve egy erkölcsi szituáció vagy etikai elv (segítségnyújtás, barátság, Kant kategorikus imperatívusza, ...) kidolgozása és értékelése különböző mértékben és terjedelemben egy tanulási szerződés alapja lehet.

A kooperatív oktatási módszer és a mozaiktanulás

http://www.oktatas.hu/kozneveles/erettsegi/2016oszi_vizsgaidoszak/2016oszi_nyilvanos_anyagok1 2016. augusztus 25.

¹⁴⁹ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 281.

„A kooperatív oktatási módszer a tanulók (4-6 fős) kis csoportokban végzett tevékenységén alapul. Az ismeretek és az intellektuális készségek fejlesztésén túl kiemelt jelentősége van a negyedik oktatási stratégia céljaiként említett szociális készségek, együttműködési képességek kialakításában.”¹⁵⁰

A kooperatív tanulás¹⁵¹ alapvető jegyei miatt a két tárgy tanításakor jól alkalmazható módszer, hiszen még erkölcsi dimenziók fejlesztésére is alkalmas (együttműködés, felelősségvállalás, konfliktuskezelés, türelem, ...).

„A kooperatív tanulás jellemzői:

- *Pedagógus-tanuló interakció zajlik, amelyben alapvetően a pedagógus megfigyelő, segítő szerepet tölt be.*
- *A tanulók közötti intenzív, kölcsönös felelősségen alapuló, egymást ellenőrző, megerősítő és támogató együttműködés alakul ki.*
- *A feladatokat közösen tervezik, osztják el, koordinálják a csoporttagok munkáját és megszervezik a csoportok közötti kapcsolatokat.*
- *A csoporton belül kialakulnak végrehajtó és szociális készségeket igénylő különféle szerepek (jegyző, nyomolvasó, időfigyelő, bátorító stb.).”¹⁵²*

A kooperatív tanulás alkalmazásakor a tanár a bevezető, alapokat ismertető óra után 4-6 fős csoportokat hoz létre. Ez lehet véletlenszerű is, de sokszor célravezetőbb, ha nagyjából

¹⁵⁰ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 282.

¹⁵¹ bővebben a kooperatív technikákhoz, eljárásokhoz lásd Hanák Zsuzsanna Dr. (szerk.) *A kooperatív módszertan elméleti és gyakorlati alapjai*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.

http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.htm 2016. augusztus 25., és Kagan Spencer-Kagan Miquel 2009. *Kagan kooperatív tanulás*. Budapest, Önkonet.,

¹⁵² Hanák Zsuzsanna Dr. (szerk.) *A kooperatív módszertan elméleti és gyakorlati alapjai*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 3.

http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.htm 2016. augusztus 25.

azonos csoportokat alakít ki a tanár (tudás, személyiségjegyek, szociális készségek, ... alapján). A csoporttagok közösen dolgoznak fel egy témát, majd az egyik tag beszámol az elvégzett feladatról.

A kooperatív módszer filozófia és etika tanítása során jól használható változata a mozaiktanulás. Alkalmazása esetén, egy összefüggő téma egyes elsajátítandó tartalmait, a tanár a csoport létszámának megfelelő részre osztja. Minden csoportból egy-egy tanuló együtt feldolgoz egy anyagrészt, majd „visszamennek” a saját csoporthoz és ott „megtanítják” a többieknek a saját anyagrészüket. Így minden tanuló számára „összeáll” a tananyag, mint egy mozaik. Filozófia órán pl. négyfős csoportok esetén a tanár Immanuel Kant életművét négy részre osztja (élete és művei, ismeretelmélete, etikája, vallásfilozófiája) és ezt kell szövegrészletek, idézetek, képek, ... alapján feldolgozni mozaiktanulással. Erkölcstan/etika órán pl. négyfős csoportok esetén a tanár a tolerancia témájában négy altémát jelöl ki (tolerancia a családban, tolerancia az osztályban, tolerancia a lakóhelyen, tolerancia ismeretlen emberekkel kapcsolatban) és ezt kell szövegrészletek, képek, saját tapasztalatok, ... alapján feldolgozni mozaiktanulással.

A szimuláció, a szerepjáték és a játék

„A szimuláció, a szerepjáték és a játék olyan oktatási módszerek, amelyekben a tanulók tapasztalati tanulás révén fogalmakat, eseményeket, jelenségeket sajátítanak el, tevékenységeket gyakorolnak be.”¹⁵³

A módszerek alapja az, hogy minden ember, de különösen a gyerekek, fiatalok szeretnek játszani.¹⁵⁴ *„Az emberi közösség jelentős ténykedései játékkal vannak átszöve. ... A játék bizonyos*

¹⁵³ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 284.

¹⁵⁴ Nagyon kifejező, hogy a latinban a játéokra és a kisgyerekek iskolájára ugyanazt a szót használják (ludus).

*értelemben kilépés a mindennapi életből, időleges és öncélú aktivitás. ...Díszíti és kiegészíti mindennapjainkat. ... A játék leköt és felold, lenyűgöz és elvarázsol.*¹⁵⁵

A szimuláció

*„A szimuláció a fizikai vagy társadalmi valóság bizonyos elemeit elvonatkoztatja oly módon, hogy a tanulók ezekkel kapcsolatba léphetnek és a szimulált valóság részeseivé válhatnak.”*¹⁵⁶

A szimuláció a valóság absztrakciója, leegyszerűsítése, amely inkább az általános jegyeket, nem pedig a teljes valóságot utánozza. A két tárgyban tanítása során pl. szociológiai jellegű szimuláció fordulhat elő, egyes tanulók valamilyen társadalmi csoportot képviselnek egy vita során.

A szerepjáték

*„Szerepjátékról akkor beszélünk, ha valaki egy másik személy szerepét vagy funkcióit játssza el.”*¹⁵⁷

A szerepjáték történelmi szereplők, események élményszerű átélését teszi lehetővé. Közelebb hozhatja a tanulókhoz a történelem nagy alakjainak társadalommal kapcsolatos morális dilemmáját, döntését (Szt. István király, Deák Ferenc, ...). Elképzelt szituációkhoz is kialakítható egy szerepjáték (pl. különböző társadalmi pozícióban lévő emberek beszélgetése egy erkölcsi helyzetről).

A játék

*„A játék (game) olyan vetélkedő, amelyben bizonyos előre meghatározott szabályok betartásával a győzelmet ügyesség, erő vagy szerencse segítségével lehet megszerezni.”*¹⁵⁸

A meghatározáshoz annyi kiegészítés fűzhető, hogy a filozófia és az erkölcstan/etika esetében olyan játékok fordulhatnak elő, ahol inkább a tárgyi tudás, a gyors, logikus gondolkodás, a

¹⁵⁵ Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó, 35-39.

¹⁵⁶ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 284.

¹⁵⁷ u.o. 284.

¹⁵⁸ u.o. 285.

beleérző képesség (empátia) segítségével lehet eredményt elérni. A játék gyakoriságát, idejét, minőségét a korosztályhoz és a tanulók képességeihez kell igazítani. A játék segítheti a tanulók személyiségének a jobb megismerését is. *„Ne erőszakkal oktasd tehát a gyermekeket a tanulmányokra, drága barátom, hanem játszva tanuljanak; már csak azért is, hogy könnyebben megfigyelhesd, melyiknek mire van hajlama.”*¹⁵⁹

A tanulmányi kirándulás

*„A tanulmányi kirándulás olyan módszer, amelynek során a tanár és a tanulók hosszabb-rövidebb időre elhagyják az iskola falait a való világgal való ismerkedés, új tapasztalatok megszerzése érdekében. Az oktatás során gyakorta törekszünk arra, hogy az iskolai megismerésbe beépítsük a külvilágból, a valóságos életből származó tapasztalatokat.”*¹⁶⁰

A tanulmányi kirándulás a két tárgy esetében, mint direkt cél nem gyakori (esetleg más kultúrák, más társadalmi csoportok életmódjának, szokásainak és így gondolkodásmódjuknak, morális indíttatásainak a megismerése lehet a tárgyakhoz kapcsolódó kirándulás célja). A kirándulások sok szempontból inkább erkölcsi/etikai jellegű tanítással, tanulással gazdagíthatják a tanulókat. Megtanulnak viselkedési szabályokat, olyan helyzetekben, ami életükben és az iskolában nem fordult elő. Kerülhetnek olyan helyzetbe, ahol nekik kell morális döntéseket meghozniuk (segítség a társaknak, idegen embereknek, ...). Példát láthatnak a tanártól bizonyos helyzetekben való cselekvésre (váratlan esetek, nehéz helyzetek, ...).

¹⁵⁹ Platón 1983. Állam VII. 537,a. In Platón 1983. *Válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 444.

¹⁶⁰ u.o. 285.

A házi feladat

„A házi feladat a tanulók önálló, a tanítási órák között végzett tevékenységén alapuló oktatási módszer. A pedagógus szerepe a házi feladat kijelölésére, a tanulóknak a házi feladatmegoldására való felkészítésére és a házi feladatok értékelésére korlátozódik.”¹⁶¹

Bár sok vita folyik a házi feladat szükségességéről (káros, mert elveszi az időt a családi eseményektől; nem igazságos, mert jobb helyzetben lévő tanuló könnyebben teljesíti a feladatot; nem feltétlenül önállóan végzi el a tanuló; ...), de azért a nagyobb korosztálynál mindenképpen segítheti a tananyagban való elmélyülést, a gyakorlat, a rutin megszerzését, az önállóságot, a kreativitást, ...

A házi feladat hatékonyságát növelheti néhány tényező:

- A feladatot érthetően, pontosan kell megfogalmaznia a tanárnak.
- A házi feladat legyen megoldható, elvégezhető igazodjon a tanulók képességeihez.
- A házi feladat ne az elmaradt órai anyag „pótlása” legyen.
- Kapcsolódjon az órán tanultakhoz.
- A szülők számára legyen egyértelmű (főleg kisebb korosztálynál), hogy mit várunk el tőlük (segítsenek a feladatban, a körülményeket, eszközöket biztosítsák, ellenőrizék a feladat elkészítését, ...).
- A tanár ellenőrizze és értékelje is a házi feladatot.
- Ismertetni kell a házi feladat el nem készítésének a következményeit.

A két tárgy esetében használt házi feladat típusok: kiselőadás, szövegértés-szövegfeldolgozás, szövegalkotás, rövidfilm készítés, adatgyűjtés, projektkészítés, ...¹⁶²

¹⁶¹ u.o. 286.

¹⁶² A két tárgy esetében sajátos fejlesztendő területeknél erről még lesz szó.

A módszerek kiválasztása

A módszerek kiválasztását az elméleti ismeretükön túl több szempont befolyásolhatja. Ezeket alaposan mérlegelni kell, mielőtt a tanár alkalmazza valamelyiket.

A módszerek kiválasztását befolyásoló tényezők

- A megfelelő dokumentumok (jogszabályok, törvények, rendeletek, NAT, kerettanterv, helyi tanterv, tanmenet, óravázlat, ...).
- A szaktudomány (a filozófia és az etika tudomány jellegéből következő szempontok: logikai sorrend, hangsúlyok, kiemelkedő szereplők,...).
- A tantárgy (a tantárgyak sajátos fejlesztési céljai: logikus gondolkodás, érvelés, szövegalkotás, tolerancia, ...).
- A pedagógia (nevelési elvek: tudatosság, célszemlélet, segítség, a személyiség figyelembe vétele, ...; nevelési célok: érett személyiség, felelős ember, kulturált ember, ...; oktatási törvényszerűségek: rendszeresség, fokozatosság, differenciálás, ...).
- A pszichológia (pszichológiai törvényszerűségek, életkori sajátosságok, lelki érettség, ...).
- A tanuló (a tanulók személyisége, szocializációs szintje, tudása, tanulási képessége, magatartása, ...).
- A tanár (személyes adottságok, képzettség, gyakorlat, ...).
- A környezet (épület, terem berendezése, technikai felszereltség, ...).

Kezdő tanárnál sokat segíthet a kollégáknál való hospitálás és a szakos tanárok javaslata. Hasznos a kísérletezés, az újítás az alkalmazható módszerekkel kapcsolatban, de ez a tanári felelősség miatt legyen átgondolt, tervezet, ne a „próba szerencse” elve alapján történjen.

Az oktatás szervezési módjai

Az oktatási módszerek alkalmazásánál a szervezési módot is meg kell választani. Vannak olyan módszerek, amelyeknél előnyösebb bizonyos szervezési módot választani. A két tárgy gyakorlatában mindegyik szervezési mód gyakran előfordul.

A frontális munka

„A frontális munka – hagyományos értelmezésben, a zárt oktatás koncepciójának érvényesülése esetén – az a szervezési mód, amelyben az együtt tanuló/tanított gyerekek, ifjak tanulási tevékenysége párhuzamosan, egy időben, gyakran azonos ütemben folyik a közös oktatási célok érdekében.”¹⁶³

A mai nyílt oktatási koncepciók előtérbe kerülésekor sok kritika éri a módszert (a tanulók passzív szerepe, monotónia, nincs differenciálás, csekély motiváció, interakciók hiánya, ...). Azonban vannak olyan esetek, amikor előnyös a használata (a nagy osztály létszám, a nagy tananyagmennyiség inkább csak kényszeríti a tanárt az alkalmazására). Új ismeretek feldolgozásakor, rendszerezésekor, összefoglaláskor, az értékelés során eredményes lehet ez a módszer. A filozófia és az erkölcstan/etika tárgyak esetében bevezető órán, nehezebb témák tárgyalásának kezdetén és összefoglalásakor, lezárásakor nélkülözhetetlen ez a szervezési mód. Amikor a tanár bizonyos módszerek szerint tanít (a projektmódszert, a vita, szerepjáték, játék, ...), akkor előtte és utána célszerű a frontális szervezési mód alkalmazása (célkitűzés, szabályok ismertetése, nélkülözhetetlen tudáselemek felelevenítése, szerepek kiosztása, összegzés, értékelés, ...), de ez menetközben is szükséges lehet (módosítás, korrekció, „helyes mederbe terelés”, ...).

¹⁶³ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 362.

Az egyéni munka

„Az egyéni munka során az egyes gyerekek önállóan, egyénileg megoldandó feladatokat kapnak. Az egyéni munka alkalmazható új ismeretek szerzése, a korábban tanultak alkalmazása, rögzítése, rendszerezése, értékelése érdekében.”¹⁶⁴

A két tárgy esetében is gyakori, hogy a tanár feladatokat ad a tanulóknak és ezeket egyénileg kell megoldani (teszt, szövegértelmezés, szövegalkotás, képelemzés, ...). Zárt oktatási stratégia esetén a feladatokat a tanár jelöli ki (az előzetes tudás, a tanulási képességek függvényében), nyílt stratégia esetén a tanulók önállóan fogalmazhatják meg a feladatokat, vagy választhatnak a tanár által felkínált lehetőségek közül. Az egyéni munka során fontos, hogy a tanár figyelje az egyes tanulók teljesítményét és ahol szükséges megfelelő módon és segítőszándékkal közbeavatkozzon (differenciálás). Lehetséges a feladatok olyan kiosztása is, hogy a tanulók különböző tesztek, képeket, szövegeket, ... kapnak saját tudásuk, képességük szerint (ez esetleg bántó lehet a gyengébbnek besorolt tanulók esetén, ezért inkább a tehetséges tanulóknak lehet külön feladat).

A párban folyó tanulás

„A párban folyó tanulás lényege, hogy két tanuló működik együtt valamely tanulmányi feladat megoldása érdekében. A párban folyó tanulás szolgálhatja az új ismeretszerzést, az alkalmazást, a rendszerezést, a rögzítést, az értékelést.”¹⁶⁵

A párok kialakítása történhet a tanár által (zárt stratégia), vagy a tanulók általi (nyílt stratégia). A tanulók lehetnek azonos szinten (páros munka) vagy pedig különböző szinten (tanulópár, tutor-rendszer). A megfelelő eljárás kiválasztása a tanár feladata, a tanulókról meglévő ismeretek (személyiség, tudás, szocializációs szint, ...) figyelembevételével. A párban folyó tanulás esetén fontos szempont a szociális kompetenciák fejlesztése.

¹⁶⁴ u.o. 367.

¹⁶⁵ u.o. 371.

A párban folyó munka sok szempontból a csoportmunkára való felkészítést is jelenti.

A csoportmunka

„A csoportmunkában 3-6 fő közös munkában old meg kapott vagy vállalt feladatot. A csoportmunka alkalmazható az új anyag feldolgozása, az alkalmazás, a rögzítés, a rendszerezés és ritkábban az értékelés során.”¹⁶⁶

Ennek a szervezési módnak a nevelés két fontos célja – a perszonalizáció és a szocializáció – miatt kiemelt szerepe van. A csoportmunkáról az ezt alkalmazó módszereknél már volt szó (projekt módszer, kooperatív oktatási módszer, ...).

A tanárnak kiemelt szerepe van a csoportok működtetése szempontjából (szervezés, konfliktusok kezelése, szükség esetén a figyelmeztetés, fegyelmezés, kommunikáció segítése, ...).

Fontos a csoportmunka értékelése (nem csak a teljesítmény oldaláról), hanem a résztvevők szociális, morális attitűdjeire is reflektálva.

A szervezési módoknál nem kell ragaszkodni egy tervezett eljáráshoz. Ezek egymást váltja vagy akár szimultán módon is alkalmazhatóak a tanulók reakcióinak a függvényében.

¹⁶⁶ u.o. 375.

Az oktatás eszközei, tárgyi feltételei

„Az új Pedagógiai Lexikonban a következő meghatározás olvasható: »taneszköz, információhordozó, médium, oktatási eszköz, oktatási médium, oktatási segédeszköz, szemléltetőeszköz, tanítási eszköz, tanszer, tanulási forrás: az oktatás folyamatában felhasználható, az oktatás céljainak elérését segítő tárgy« (Tompá, 1997a: 450) »vagy elektronikus úton előhívható képi vagy hanginformáció« – egészíti ki a meghatározást a szerző egy másik írásában. (Tompá, 1997b: 83.) Látható, hogy a taneszköz (didaktikai eszköz) fogalmába különböző funkciójú, megjelenésű, felhasználhatóságú eszközök tartoznak bele.”¹⁶⁷

A taneszközök nélkülözhetetlenek az oktatási folyamatban. Sokféleségüket a „hivatalos” eszközökön túl a tanár saját kreativitásának köszönhetően – az oktatási folyamatot és annak jellemzőit figyelembe véve – növelheti. Az alábbiakban néhány javaslat olvasható a filozófiával és az erkölcsstan/etikával kapcsolatban. A két tárgy eszközei nincsenek elkülönítve az előzőekben említett diszciplináris, módszertani okokból.

Háromdimenziós taneszközök

Inkább a természettudományos tárgyak esetében találhatunk gazdag választékot. Itt inkább a tanár kreativitásán, ötletein múlik az alkalmazásuk (sokszor a tanulók ötletei segítenek):

- Használati tárgyak, természeti tárgyak, preparátumok, ... bioetikával, környezetvédelemmel, gazdaságetikával kapcsolatos témáknál.

¹⁶⁷ u.o. 318. A belső idézetek helyei Tompa Klára 1997. Taneszköz. In Báthory Zoltán-Falus Iván (szerk.) *Pedagógiai lexikon*. Budapest, Keraban Kiadó, 450. és Tompa Klára 1997. Taneszközök a Nemzeti alaptanterv tükrében. In *Új Pedagógiai Szemle*. 1997.11. 83.

- Munkaeszközök, munkatermékek, ... tudományokkal, technológiákkal kapcsolatos témáknál.
- Hangszerek, sportszerek, ... játékok, bemutatók esetén.
- Ruhák, jelmezek, díszletek, ... szerepjátékokhoz.
- Társasjátékok, sakk, ... logikai feladatokhoz, játékokhoz.
- Egyéb eszközök (a tanár vagy a tanulók által készített eszközök, szerkezetek, modellek, játékok, ...).

Nyomtatott taneszközök

Használatuk főleg a filozófiaoktatásban elterjedt, de természetesen az etika tárgynál is nélkülözhetetlenek. A tanárnak és a tanulóknak is – bár különböző módon és mértékben – szükséges lehet az alkalmazásuk.¹⁶⁸

Lexikonok:

Andi, Robert (General Editor) 1995. *The Cambridge Dictionary of philosophy*. Cambridge University Press.

Bánki Dezső (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Brugger, Walter: *Filozófiai lexikon*. Budapest, 2005, SZIT.

Historische Wörterbuch der Philosophie 1-13. Basel, 1971-2007. Basel, Schwabe & Co. AC. Verlag.

Höffe, Otfried (Hg.) 2008. *Lexikon für Ethik*. München, C.H. Beck.

LaFollette, Hugh 2013. *The International Encyclopedia of Ethics*. Oxford, Wiley-Blackwell.

Rathmann János 1996. *Idegen szavak a filozófiában*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Regenbogen, Arnim – Meyer, Uwe (Hg) 1998. *Wörterbuch der philosophische Begriffe*. Hamburg, Meiner.

Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. s.l., 1999, Fiesta-Saxum.

Ethik-Werkstatt. http://www.ethik-werkstatt.de/a_Lexikon.htm

Internet Encyclopedia of Philosophy. <http://www.iep.utm.edu/>

¹⁶⁸ Itt a legfontosabbak kerülnek felsorolásra, ezekben általában további ajánlások találhatóak és az internet is gazdag választékot kínál. Ezen könyv fejezeteinek a végén is található ajánlott irodalom is kiegészítésként.

SOPHIE. Lexikon der Philosophinnen. <http://sophielexikonderphilosophinnen.de/>
Stanford Encyclopedia of Philosophy .
<http://plato.stanford.edu/>
UTB-Online-Wörterbuch Philosophie. <http://www.philosophie-woerterbuch.de/>

Kézikönyvek, bevezető és összefoglaló művek, szöveggyűjtemények:

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder.

Bertók Rózsa (szerk.) 2013. *Bevezetés az etika történetének tanulmányozásába. Elméletek, értékek, iskolák, irányzatok*. Pécs, Virágmandula Kft., Ethosz Tudományos Egyesület.

Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex.

Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I-II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fekete László 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK, 295. (m.)

Grayling, A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hársing László 2010. *Az etikai gondolkodás rövid története*. Budapest, Áron Kiadó. 327.

Keresztes György (összeáll.) 1999. *Szemelvények a klasszikus etikai tradíció történetéből*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola.

Law, Stephen 2008. *Filozófia*. Budapest, M-ÉRTÉK Kiadó.

Liessmann, Konrad P.-Zenaty, Gerhard-Lacina, Katharina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller.

MacIntyre, Alasdair 2011. *Az etika rövid története*. Budapest, Typotex.

Nyíri Tamás 1994. *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat.

Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Röd, Wolfgang 1994. *Der Weg der Philosophie I-II*. München, Beck.

Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge,
Simon Endre (szerk.) 1966. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I-II*. Budapest, Tankönyvkiadó.
Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon Kiadó.

Tanári kézikönyvek, módszertani segédkönyvek
Bábosik István 2004. *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris.
Bertók Rózsa-Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek. Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.
Breinbauer, Ines M. 2000. *Einführung in die Allgemeine Pädagogik*. Wien, Universitätsverlag.
Czike Bernadett (szerk.) 1996. *Bevezetés a pedagógiába*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 192.
Csanád Béla 2004. *A keresztény nevelés általános alapjai*. Budapest, Jel, 131.
Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 550.
Farkas Zoltán 2015. *Filozófiatanári segédkönyv a gimnáziumok 11-12. évfolyamára*. Pécs, Pécsi Tudomány Egyetem, Műszaki és Informatikai Kar, Pedagógia Tanszék.
Fischer, Robert 2007. *Hogyan tanítsuk gyermekünket tanulni?* Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
Fischer, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és érényekről*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
Fischer, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
Higgins, Chris 2011. *The Good Life of Teaching. An Ethics of Professional Practice*. Oxford, Wiley-Blackwell.
Homor Tivadar 2003. *Az etikatanítás gyakorlata*. Budapest, Krónika Nova Kiadó.
Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris, 540.
Mészáros István – Németh András – Pukánszky Bála (szerk.) 2003. *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris.
Nagy József 2010. *Új pedagógiai kultúra*. Szeged, Mozaik Kiadó.
Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan*. Tanári kézikönyv. Budapest, Metódus-Tan.

Oroszlány Péter 2010. *Tanulásmódszertan*. Budapest, Metódus-Tan.
Pfister, Jonas 2010. *Fachdidaktik Philosophie*. Bern, Stuttgart, Wien, Haupt Verlag.
Pukánszky Béla-Németh András 1996. *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
Wiater, Werner 2011. *Ethik unterrichten. Einführung in die Fachdidaktik*. Stuttgart, Kohlhammer.
Zrinszky László 2006. *Nevelélmélet*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

Módszertani segédanyagok, kerettantervek találhatóak az alábbi honlapokon:

<http://www.oktatas.hu/>

<http://ofi.hu/>

<http://www.erkolcstant-tanitok.hu/>

Tankönyvek, munkafüzetek:

Áron László-Jócsák Mária-Kalmár Zoltán-Kerner Anna 2008. *Filozófia. Középiskolásoknak*. Budapest, Áron Kiadó, 169.

Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap, 343.

Steiger Kornél 1997. *Filozófia*. Budapest, 1997, Holnap, 195.

Mivel az erkölcstan/etika tankönyvek választéka változik, és egyre bővül (interneten is elérhetőek), ezért erről itt nem szerepel külön lista. Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet honlapján érhetőek el az aktuális tankönyvek: <http://ofi.hu/>

Oktatástechnikai taneszközök

Ebbe a kategóriába a technikai eszközök tartoznak (diavetítő, írásvetítő, magnetofon, CD-DVD lejátszó, televízió, számítógép, kamera, projektor, digitális tábla, ...). Ezen eszközök alkalmazása több szempontból előnyös: a tanulók egyébként is használják ezeket az eszközöket, motiváló hatásuk van, csökkentik az oktatási folyamat monotonitását, interaktív tevékenységet tesznek lehetővé, a vizuális kultúrát is fejlesztik. Rendkívül

gyorsan fejlődnek és egyre bővül a felhasználási lehetőségük.¹⁶⁹ A filmek/ filmrészletek vetítése, a digitális tábla használata, a honlap készítés, e-learning, ... használata sokat tehet a két tárgy népszerűbbé tételéért. Az új taneszközök nemcsak a módszerek változását, hanem a tananyag változását, újra strukturálását is előidézik (ez egyébként az óriási információmennyiség miatt is szükséges). Az ITK környezetben való tanulás kreativitást, újítást, rugalmasságot, technikai tudást igényel a tanároktól.

A közösségi média használata ma már megkerülhetetlen a két tárgy oktatásában. „A közösségi média ideális az oktatók számára, mert gyors, rugalmas, könnyű használni és gyakran nagyon hatékony: egyetlen feladatra koncentrálnak (például fotómegosztásra vagy animációra), de azt nagyon jól végzik. A közösségi média ráadásul folyamatos fejlődésben van: azt mondják, »folyamatos béta verzió«, ami azt jelenti, hogy a szoftvert gyakran frissítik azt, hogy a diákok mindig a termék legújabb változatával dolgozzanak. A közösségi médiával a diákok könnyen részt tudnak venni a tartalom, a weboldalak előállításában és saját tanulási folyamataikban, ami azt jelenti, hogy ezek az eszközök diák- és osztályfőkusúak lehetnek, tehát nem a tanáré a vezető szerep.”¹⁷⁰ Ennek ellenére a közösségi média nem egy csodaszer, amivel egyszerre minden oktatási nehézség megoldható lenne, továbbra is szükséges az aktív, személyes tanári jelenlét, és az, hogy a tanár a megfelelő feladatokat és módszereket határozzon meg, valamint felhívja a figyelmet a veszélyekre, nehézségekre.

A közösségi média használatának előnyei, amelyek fontosak a két tárgy vonatkozásában is:

- Az online világban való kommunikáció és szocializáció morális oldalának megismerése és gyakorlása.

¹⁶⁹ Az IKT környezetben való tanulásról bővebben lásd Benedek András (szerk.) 2008. *Digitális pedagógia. Tanulás IKT környezetben*. Budapest, Typotex., a közösségi média használatához bővebben lásd Poore, Megan 2015. *Hogyan használjuk a közösségi médiát az oktatásban*. Budapest, Wolters Kluwwer Kft.

¹⁷⁰ Poore, Megan 2015. *Hogyan használjuk a közösségi médiát az oktatásban*. Budapest, Wolters Kluwwer Kft, 34.

- Intellektuális előnyök (analízis, szintézis, megértés, értelmezés, lényeglátás, kritika, ... gyakorlása).
- Vizuális kultúra fejlesztése (morális tartalmak felismerése, kifejezése, ...).
- Szövegértés, szövegalkotás fejlesztése (stílus, nyelvhelyesség, helyesírás, ...).
- Együttműködés, csoportmunka fejlesztése (kooperáció, konfliktuskezelés, szolidaritás, ...).
- A vélemények, elképzelések sokféleségének a megismerése (tolerancia, nyitottság, ...)
- Kreativitás fejlesztése (saját szövegek, blogok, honlapok, ... készítésével).

A taneszközök használatát befolyásoló tényezők

- A taneszközök saját lehetőségei, amit az eszköz tud biztosítani (vizualitás, áttekinthetőség, esztétikusság, ...).
- A tanítási feladat és a tanítás tartalma. Új ismeretek közléséhez, számonkéréshez, ... illetve egy történeti részhez, egy erkölcsi érték megismertetéséhez más-más eszköz használható.
- A szervezeti formák és a módszerek. Pl. frontális munkánál jól használható a projektor, de csoportmunkánál inkább a digitálistábla, illetve ugyanígy a tanári előadás és a vita esetében.
- A tanulók életkora, ismeretei, készségei, személyiségjegyei, szocializációs szintjei,
- A tanár saját lehetőségei (képzettsége, technikai ismeretei, felkészültsége, rutinja, ...).
- Az intézmény technikai felszereltsége, anyagi helyzete.

Természetesen nem lehet csak a taneszközökre, segédanyagokra építeni az oktatási folyamat eredményességét. A filozófia és az erkölcsstan/etika esetében különösen fontos szerepe van a személyes kapcsolatnak (együttműködés, kommunikáció, metakommunikáció, példaadás, ...).

Háttéranyagok a filozófia és az erkölcsstan/etika tanításához

Az alábbiakban olyan háttéranyagok kerülnek felsorolásra, amelyekre a két tárgy tanárának szüksége van ahhoz, hogy az oktatási folyamat lépéseit érdekessé, hasznossá, eredményessé tegye. Célszerű összeállítani egy ilyen „ötlettárat” az adott korosztálynak megfelelően, amely folyamatosan bővíthető és megjegyzésekkel, kiegészítő információkkal látható el. Az egyes órák tervezésekor ez a megjegyzésekkel (milyen témához ajánlható, milyen módszerekkel oktatható, milyen előnye van, mi szükséges az alkalmazásához, ...) együtt jól használható. Az ötlettár bővítéséhez, a megjegyzések elkészítéséhez többféle „segítség” vehető igénybe (más szakos kollégák, szakirodalom, tanulói ötletek és javaslatok, hírportálok, ...).

A háttéranyagok felsorolása semmiképpen sem teljes, inkább csak a kezdeti lépésekhez tartalmaz javaslatokat.

Történelmi szereplők és események:

Néró római császár (37-68) személye és uralkodása.

Szt. István király (~969-1038) személye és uralkodása.

Mátyás király (1443-1490) személye és uralkodása.

A harmincéves háború (1618-1648).

Deák Ferenc (1803-1876) politikai tevékenysége.

Trianoni békeszerződés 1920. június 4.

Kristályéjszaka (Kristallnacht) 1938. november 9-10.

Zsidótörvények Németországban, ill. Magyarországon.

A Pearl Harbor-i csata (1941. december 7.)

Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata (1948. december 10.)

Irodalmi alkotások:

Szophoklész (Kr.e. 442) Antigoné.

Szt. Ágoston (400) Vallomások.
Shakespeare, William (1497) Rómeó és Julia.
Arany János (1846) Toldi
Babits Mihály (1909) A lírikus epilógja.
Camus, Albert (1942) Közöny.
Golding, William (1954) A Legyek Ura.
Pilinszky János (1972) A mélypont ünnepélye.
Tagore, Rabindranath (1910) Áldozati énekek (részl.).
Petőfi Sándor (1844) János vitéz.

Képzőművészeti alkotások:

Raffaello, Santi (1509) Az athéni iskola.
Michelangelo, Buonarroti (1510) Ádám.
Giorgione da Castelfranco (1659) A három filozófus.
David, Jacques-Louis (1787) Szókratész halála.
Blake, William (1794) Az öreg korú.
Rodin, Auguste (1880) A gondolkodó.
Munch, Edvard (1893) A sikoly.
Csontváry-Kosztka Tivadar (1907) Zarándoklás a cédrusokhoz
Libanonban
Szervátiusz Jenő, Szervátiusz Tibor (1971-72) Tamási Áron
síremléke.
Felföldi Zsolt (2009) Boldog sivatag.

Filmek:

Gyaloggalopp – Monty Python and the Holy Grail. (brit) 1975
Árvácska. (magyar) 1976.
Indul a bakterház. (magyar) 1979.
Legyetek jók, ha tudtok – State buoni ... se potete. (olasz) 1983.
A holt költők társasága – Dead Poets Society. (amerikai) 1989.
Bőr – Skin. (holland) 2008.
A hullám – Die Welle. (német) 2008.
Eredet – Inception. (brit, amerikai) 2010.
A kísérlet – The Experiment. (amerikai, 2010.
Csillagok között – Interstellar. (amerikai, brit) 2014.

Aktuális hírek és események:

2015. január 7. terrortámadás a Charlie Hebdo szerkesztősége ellen.

2015. május 20. Magyar siker a 23. Nemzetközi Filozófiai Diákolimpián.

2015. Déli határzár Magyarországon.

2015. A november 13-i párizsi terrortámadás.

2016. Az amerikai elnökválasztás kampánya.

2016. szeptember 1-től módosul az erkölcsstan tantárgy elnevezés etika tantárgyra.

2016. október 3. Tiltakozás Lengyelországban az abortusztilalom ellen.

2016. október 21. Lezuhant, de megvan az Exomars leszállóegysége.

2016. október 25. A Hittani Kongregáció instrukciója a temetésről.

2016. november 28-30. Budapesti Víz Világtalálkozó.

Természetesen a háttéranyagok esetében is igaz, hogy nem lehet csak azokra építeni az oktatási folyamat eredményességét. Nem elég egy filmet megnézni, vagy egy aktuális hírről, eseményről beszélgetni. A tanárnak megfelelően elő kell készítenie a kiválasztott háttéranyagra épülő órát (előzetes ismeretek és az életkor figyelembe vétele, a háttéranyagok és a kapcsolódó témák alapos ismerete, a szervezési módok és módszerek kiválasztása, a szükséges kiegészítő információk és az eszközök biztosítása, ...). Ebben az esetben is különösen fontos szerepe van a személyes kapcsolatnak (együttműködés, kommunikáció, metakommunikáció, példaadás, ...) és a tanári reakcióknak (metakommunikáció, gesztusok, érzelmi megnyilvánulások, ...).

Az értékelés

„Hagyományosan a pedagógiában az értékelés a tanításhoz kapcsolódott. Döntően tanulóra irányuló tanári tevékenységként jelent meg, és következményei alapvetően a tanulókat érintették. (Jó jegyet kapott, megdicsérték; rossz jegyet kapott, megbüntették, esetleg megbuktatták.)”¹⁷¹

A mai pedagógiában az értékelésnek inkább a visszacsatolás jellege hangsúlyozott, amely lehetővé tesz az oktatási folyamat eredményességének és hatékonyságának a növelését.

„A pedagógiai értékelés alapvető funkciója a visszacsatolás, a visszajelentés különböző pedagógiai jelenségekről. (Báthory, 2000: 221.) Az intézményes nevelés rendszerébe épített visszajelentő mechanizmusok segítségével a nevelés-oktatás minden szintjén lehetőség nyílik a tények, illetve az eredményesség alapján történő oktatásirányításra, szabályozásra. Ebben a megközelítésben az értékelés a nevelés-oktatás központi rendszerszabályozó eleme országos, regionális, helyi, iskolai szinten, valamint az iskolán belüli csoportok (osztály/tanulócsoport, illetve nevelőtestület) és egyének (tanulók, tanárok, igazgató) szintjén is.”¹⁷²

Az értékelés a pedagógiai (oktatási-nevelési) folyamat egyik kiemelt jelentőségű része, ezért megtervezése szükségszerű. A nevelés során fontos az önértékelés fejlesztése is.

Az értékelés funkciói:

- minősítés,
- motiválás,

¹⁷¹ u.o. 386.

¹⁷² u.o. 387. A belső utalás helye Báthory Zoltán 2000. *Tanulók, iskolák – különbségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 221.

- szelektálás,
- információnyújtás (tájékoztatás),
- személyiségfejlesztés,
- a hatékonyság növelése.

Az értékelés szintjei:

Nemzetközi, országos, helyi, intézményi, egyéni,

Az értékelés tárgya:

Oktatási rendszer, tanterv, iskola, osztály, tanuló, tanár, oktatási anyag,

Az értékelés típusai:

Diagnosztikus (helyzetfeltárás), formatív (segítés, fejlesztés, korrekció), szummatív (összegző, lezáró, szelektáló).

Az értékelés módszerei, eszközei:

Kérdőív, teszt, dolgozat, írásbeli munka, szóbeli felelés, megbeszélés, megfigyelés, vizsga,

Az értékelés folyamata:

1. Az értékelés tervezése: A cél, a funkció meghatározása. A módszerek és eszközök meghatározása. Mire irányul az értékelés (ismeretek mennyisége, minősége, rögzültsége; készségek, képességek, aktivitás, motiváltság, kreativitás, ...). Milyen eszközöket vesz igénybe az értékelés (kérdőív, feladatlap, munkafüzet, szövegrészlet, ...).
2. Információgyűjtés, adatgyűjtés: Valamely módszer alkalmazásával (írásbeli, teszt, szóbeli, megfigyelés, ...).
3. Az információk, adatok elemzése, értelmezése: Mennyiségi, minőségi értékelés (számszerű, százalékos, szöveges, ...). Minősítések, döntések megfogalmazása és közlése.

Az értékelés (mérés) fontos szempontjai:

- objektivitás (tárgyilagosság),
- validitás (érvényesség),
- reliabilitás (megbízhatóság).

A mérés általános szempontjain túl, amelyek minden tantárgyban jelen lehetnek, néhány külön szempont a két tárgyhoz:

- Az értékelés ne tolódjon el túlzottan az ismeretek mennyiségének figyelembevételére. Nem a tananyag mennyisége az elsődleges szempont a két tárgy tanításánál.
- Fontosabbak az alábbi jegyek: ismeretek minősége, rögzültsége; készségek, képességek, aktivitás, motiváltság, kreativitás,
- Kiemelt a két tárgy sajátos feladatainak megfelelő „tudás” mérése: érvelés, írásbeli és szóbeli kommunikáció, vitakultúra, együttműködés, konfliktuskezelés, tolerancia, szolidaritás, szövegértés, szövegalkotás,
- Az értékelés legyen igazságos és méltányos.
- Az értékelést a tanulók egyfajta erkölcsi döntésként, cselekedetként is értelmezik, ezért ezt is szem előtt kell tartani.
- Ugyanezt az értékelés közlésekor is figyelembe kell venni.

A differenciálás

A tanulók nem egyformák sem tárgyi tudásukban, sem testi-lelki adottságaikban, sem szocializációjuk mértékében. Ezért a nevelésük-oktatásuk sem történhet egyformán, hanem különbözőképpen, differenciáltan. A differenciálásnak a tananyag, a módszer, a szervezési mód és az értékelés „mennyiségének és minőségének” a megválasztásában van szerepe.¹⁷³

A differenciálás lényege:

- A tanulók adottságainak, képességeinek, a környezeti tényezőknek a figyelembe vétele.
- A motivációjuk, magatartásuk, eredményük, teljesítményük figyelembe vétele.
- A fejlesztő tevékenységek és az ebben realizálódó pedagógiai munka figyelembe vétele.
- A differenciálás fő irányainak megfogalmazása (a tehetség kibontakoztatása; a sajátos nevelési igénynek való megfelelés (SNI); a szociális hátrányok leküzdése; a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézségek (BTMN) enyhítése).
- Egyes csoportok kiemelt szerepeltetése (nemzeti, etnikai kisebbségek; speciális nevelési igényű tanulók).

A differenciálás megnyilvánulásai:

- Tanulói csoportok, egyének „kiemelése”.
- Sajátos pedagógiai tevékenységek megtervezése.
- Szervezeti formák kialakítása (csoportbontás, tanulópair, korrepetálás, szakkör, tanulmányi verseny, ...).

¹⁷³ A egységesség és differenciálás, módszertani alapelveiről a NAT is tartalmaz meghatározásokat lásd Nemzeti alaptanterv. <http://ofi.hu/nemzeti-alaptanterv> 2016.augusztus 26.

- „Elágazások” beépítése a tantervi rendszerbe.
- A differenciálást szolgáló tartalmak, feladatok megfogalmazása (felzárkóztató, „dúsító” programok, különböző témakörök és egységek a tananyagban).
- Taneszközök, segítőeszközök kidolgozása, illetve biztosítása (tankönyvek, feladatgyűjtemények, audiovizuális anyagok, számítógépes programok, tesztek, ...).
- Egyes differenciáló, individualizáló stratégiák kiemelése (adaptív, személyre szabott rendszerek, számítógéppel vezérelt oktatás, ...).

A különleges bánásmódot igénylő gyermek

„Tudjuk azt, hogy minden gyermek egyedi, megismételhetetlen, különleges, minden gyermeknek egyéni nevelési-oktatási szükségletei, igényei, lehetőségei vannak. ... Vannak olyan gyermekek, akiknek állandó vagy átmeneti jelleggel fizikai, biológiai, pszichikai, intellektuális, családi vagy szociokulturális okok miatt egyéni, sajátos nevelési-oktatási szükségleteik vannak, ezért a speciális nevelési-oktatási szükségletekhez, sajátosságokhoz egyénenként igazodó bánásmódot igényelnek az iskolában. Őket nevezzük különleges bánásmódot igénylő gyermekeknek.”¹⁷⁴

A különleges bánásmódot igénylő gyermekek csoportosítási lehetősége:

- A speciális nevelést igénylő gyermekek nevelése-oktatása speciális felkészültséget igényel, amely a gyógypedagógia szakterülete. Amennyiben ilyen gyermek van a tanulói csoportban, mindenképpen fontos a szakterület illetékeseinek a tanácsát kikérni. Szükséges az empátia, a segítőkészség, de szakértelem hiányában nem biztos, hogy megfelelő eredményre vezet.
- Tanulási problémával küzdő tanulók esetében az iskolai tanulást hátrányosan befolyásoló tényezőkről beszélhetünk. Lehetnek időszakos nehézségek (hiányzás, tanulási módszer ismeretének hiánya, családi okok, nyelvi hátrányok, ... miatt), ilyenkor a tanár a módszerek, eljárások megfelelő kiválasztásával, illetve konzultációval tud segíteni (szülők, pszichológus, logopédus, ...). Vagy pedig tartós problémák (olvasás-írás nehézségei, tanulási alapképességek hiánya, ...), ezeket vagy az idegrendszer működési zavarai (diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia, ...) vagy pedig a korai

¹⁷⁴ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 418.

életszakaszban bekövetkezett pszichés megterhelések okozzák. Ezekben az esetekben is szakember segítségét célszerű kérni (pszichológus, gyógypedagógus, ...).

- Beilleszkedési és magatartászavarokkal küzdő gyermekek. „Magatartászavaroknak nevezzük azokat a viselkedésmódokat, amelyek miatt a tanulók nem tudnak beilleszkedni a szűkebb-tágabb szociális környezetükbe, és/vagy amelyekkel megsértik az együttélés/együtt tanulás szociális normáit.” Ezeket a zavarokat testi (biológiai), lelki (pszichés) és szociális tényezők okozhatják. A zavarok jelei: a regresszív (visszahúzó) és depresszív (félénk, szorongó) viselkedés, illetve agresszív (ellenséges) és inkonzekvens (engedetlen, kötekedő) viselkedés. A két tárgy tanítása során a visszahúzó gyereknél a csoportmunka és a párban végzett munka (projektmunka, közös előadás, bemutatás, ...), míg a másik típusnál az egyéni munka (szövegértelmezés, szövegalkotás, ...) lehet eredményesebb. A módszereknél, eljárásoknál, szervezési módoknál ezeket a szempontokat is figyelembe kell venni, és az ilyen tanulóknál kiemelt szerepe van a megerősítésnek, a motivációnak. Természetesen ezzel együtt kell, hogy járjon az előidéző okok feltárása (beszélgetés, szakemberek segítsége, ...).
- Kivételes képességű tanulók, tehetségesek. „Tehetségen azt a velünk született, adottságokra épülő, majd gyakorlás, céltudatos fejlesztés által kibontakoztatott képességet értjük, amely az emberi tevékenység egy bizonyos területén az átlagosat messze túlhaladó teljesítményeket tud létrehozni.”¹⁷⁵

A tehetségnek öröklött tényezői

1. Képességek, adottságok, diszpozíciók – intellektuális, művészi, pszichomotoros, szociális képességek;

¹⁷⁵ u.o. 430. Az idézet eredeti helye Harsányi István 1988. *A tehetségvédelem kiskalauza*. Budapest, Pest Megyei Pedagógiai Intézet, 21.

2. Kreativitás – önállóság, eredetiség, szellemi rugalmasság, könnyedség;
3. Feladatelköteleződés, motiváció – kíváncsiság, érdeklődés, szorgalom, kitartás, teljesítménymotiváció.

Természetesen szükséges ezen örökletes tényezők felismerése és fejlesztése is, hogy kibontakozzon a tehetség. A tanárnak ebben van fontos szerepe. A filozófia és az erkölcsstan/etika tárgyaknál mindhárom tényező felismerésére és fejlesztésére megvan a lehetőség. A gyakran alkalmazott módszerek (megbeszélés, racionális vita, kiselőadás, projektmunka, kooperatív tanulás, ...) és a tananyag jellege (racionális ok- és célkeresés, logikai szerkezet, morális tartalmak, ...) lehetővé teszik a tehetség felismerését és „gondozását”.

A tehetségfejlesztés módjai:

- Gyorsítás, léptetés (több tanév elvégzése egyszerre).
- Elkülönítés, szegregáció (a tehetségesek külön intézményben tanulnak).
- Gazdagítás, dúsítás (a tehetséges tanuló a többiekkel együtt tanul és emellett külön differenciáltan is foglalkoznak vele).

A két tárgyesetében a szakkör, a fakultáció biztosít ehhez lehetőséget.

A tehetség felismerésének és fejlesztésének a pályaválasztásban is fontos szerepe van.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Filozófiából a tehetséggondozás egyik „rész célja” lehet az OKTV-én, vagy a Nemzetközi Filozófiai Diákolimpián való részvétel.

Különleges bánásmódot igénylő csoportok oktatása

„Különleges pedagógiai bánásmódot azok a – rendszerint kisebbségi – társadalmi csoportok igényelnek, amelyek támogatás nélkül nem vagy csak aránytalan nehézségek árán képesek társadalmi helyzetük megőrzéséhez, javításához, csoportjuk fenntartásához és tagjaik boldogulásához hozzájárulni. Ebben az esetben a csoport mint önálló érdekérvényesítő lép a közoktatás színpadára.”¹⁷⁷

A kisebbségi csoportok általában saját identitással, világképpel, kultúrával, nyelvvel és saját nevelési-oktatási hagyománnyal rendelkeznek.¹⁷⁸ Az oktatás folyamatában ezt figyelembe kell venni. A mai társadalmak nem csak egyféle kulturális hagyománnyal rendelkeznek, hanem sokféle csoport él együtt (multikulturalizmus), ezért természetes az a kultúrák egymásra hatása (interkulturalizmus). Ez jelenik meg az oktatással kapcsolatos meghatározásokban is. *„A pedagógiai multikulturalizmus olyan nevelés-oktatás, amely bevezeti a (kisebbségi) társadalmi csoportok nyelvét és kultúráját a pedagógiai hatásrendszerbe, hogy az egyének egészséges identitásukat és kölcsönösen pozitív csoportközi attitűdöket alakítsanak ki. Ha egy iskolában a többséghez és a kisebbséghez vagy különböző kisebbségekhez tartozó gyermekek együtt vannak, ha az oktatás céljai, tartalma, módszerei és eszközei a kölcsönös megismerést és megértést szolgálják, akkor interkulturális nevelés-oktatásról beszélünk. A kisebbségek önálló, másoktól*

¹⁷⁷ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 448.

¹⁷⁸ Meg kell jegyezni, hogy bizonyos értelemben mindenki „kisebbség”, hiszen mindenkinek vannak ilyen saját jegyei. Ezért természetes ezen jegyek elfogadása, tolerálása, segítése, hiszen ezt mindenki magával szemben is igényli. Ezt a két tárgy tanításakor – az igazságosság, a méltányosság, a jogszerűség, a hagyomány mellett – is ki kell hangsúlyozni.

*megkülönböztethető iskolai szempontjainak érvényesítését szolgálja a kisebbségpedagógia.*¹⁷⁹

A multikulturalizmus inkább a jelenlegi állapot jelzésére használható, míg az interkulturalizmus a kultúrák megvalósuló együttélését fejezi ki, ezért találhatóbb ezt a fogalmat használni a nevelés-oktatás folyamatára. „A

*multikulturalizmus/interkulturalizmus fogalmai közül ma az európai szakirodalom az interkulturalizmus fogalmát akkor alkalmazza, amikor dinamikáról van szó: a kultúrák egymásra hatásáról, nevelésről, szocializációról. Tehát inkább interkulturális nevelésről, oktatáspolitikáról van szó, mint multikulturálisról. (Az EU-programok is ezt használják újabban.) A multikulturalizmus fogalmát viszont a társadalom adott állapotának jellemzésére alkalmazzák, azaz annak a kifejezésére, hogy a társadalomban többféle kultúra él együtt.*¹⁸⁰

A magyar iskolarendszerben az alábbi három csoport oktatása fordul elő:

1. A nemzeti kisebbségek oktatása. Fontos a sokszínűség gazdagságának, a nemzetiségek és a kultúrák az egyenrangúságának a bemutatása.
2. A cigány tanulók oktatása. Ebben az esetben a magyarországi történelmi és oktatáspolitikai kudarcok eredményeképpen főleg a hátránykompenzáción és a fejlesztésen van a hangsúly.
3. Külföldi (bevándorló, migráns) tanulók oktatása. Itt fontos a kölcsönös elfogadás, az együttélés kultúrájának a fejlesztése. A nyelvi eltérések gyakran nehezítik ezt a folyamatot.

A különleges bánásmódot igénylő csoportok oktatásának feladatai kiemelten jelen vannak a két tárgy tanításakor. A tárgyak tananyagukban olyan témákat tárgyalnak (különböző gondolkodás és érvelésmódok, a filozófiák és világtérképezések

¹⁷⁹ Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 451.

¹⁸⁰ Forray R. Katalin 2003. A multikulturális/interkulturális nevelésről. In *Iskolakultúra. 2003. 6-7.* 21-22.

sokfélesége, az erkölcsi döntéseket befolyásoló tényezők, a különböző kultúrák, hagyományok és a különféle emberek együttélése, emberi kapcsolatok, ...), valamint olyan kompetenciákat, képességeket szeretnének fejleszteni (logikus érvelés, racionális ok- és célkeresés, kooperáció, konfliktuskezelés, felelős döntés, tolerancia, elfogadás, ...), amelyek kiemelten jelentősek a különleges bánásmódot igénylő csoportok oktatása szempontjából.

Sokféle lehetőség és eljárás adódik, de fontos a tanár attitűdje. Például a különböző kultúrát képviselő tanulókat felkérhetjük a sajátos jellegzetességek bemutatására (szokások, öltözék, étkezés, nyelv, játék, ...), de amennyiben erre nem szívesen vállalkoznak, vagy a többiek hozzáállása problémás (kinevetés, lenézés, ...), akkor a tanárnak a feladata, hogy ezeket korrigálja, és itt az ő személyes hozzáállása, reakciói sokat számítanak (türelem, tapintat, megértés, empátia, kellő humorérzék, ...).

A differenciálásnak erkölcsi okai is vannak (méltányos igazságosság, empátia, szeretet, segítségnyújtás, szolidaritás, ...), ezért a két tárgy különösen érintett ebben a tevékenységben. Az differenciálást a tanulók egyfajta erkölcsi döntésként, cselekedetként is értékelik, ezért ezt is szem előtt kell tartani. Sokszor fontosabb a differenciálás eljárásainál – mert nagymértékben javíthatja, vagy ronthatja az eredményességüket – a tanár személyes viszonyulása, attitűdje, kommunikációja, metakommunikációja, természetessége, hozzáállása.

Ajánlott irodalom

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139880.2264399 2016. augusztus 25.

A 2016. október-novemberi érettségi vizsgák nyilvánosságra hozott anyagai.

http://www.oktatas.hu/kozneveles/erettsegi/2016oszi_vizsgaid_ozsak/2016osz_nyilvanos_anyagok1 2016. augusztus 25.

Aczél Petra (szerk.) 2015. *Műveljük a médiát!* Budapest, Wolters Kluwer Kft.

Alexandrov Andrea , Éger Gyöngyi, Fenyődi Andrea, Jakab György (szerk.) 2015. Tanári szemmel. Az erkölcsstan tantárgyról... *Új Pedagógiai Szemle*. 2015. 3-4. 80-93.

Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:hu:PDF> 2016. augusztus 10.

Bábosik István 2004. *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.

Balázs Zoltán 2012. Etika – tanítás? oktatás? formálás? In *Vigília*. 2012/7. 482-488.

Benedek András (szerk.) 2008. *Digitális pedagógia – Tanulás IKT környezetben*. Budapest, Typotex.

Berán Ferenc 2007. *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.

- Breinhauer, Ines M. 2000. *Einführung in die Allgemeine Pädagogik*. Wien, Universitätsverlag.
- Czike Bernadett (szerk.) 1996. *Bevezetés a pedagógiába*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Csanád Béla 2004. *A keresztény nevelés általános alapjai*. Budapest, Jel Kiadó.
- Csath Magdolna 2004. *Stratégiai tervezés és vezetés a 21. században*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Dávid Katalin 2014. *Soah – Emlékeim a vészidőkből*. Budapest, Szent István Társulat.
- Érettségi vizsgatárgyak 2017-től.
http://www.oktatas.hu/koznevelés/erettsegi/altalanos_tajekoztatás/vizsgatargyak_2017tol#1 2016. augusztus 28.
- Falus András (szerk.) *Sokszínű egészségtudatosság. Értsd, csináld, szerezd!* Budapest, SpringMed Kiadó.
- Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás – felsőfokon*. Budapest, Kronika Nova.
- Fisher, Robert 2007. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket tanulni?* Budapest, Műszaki Kiadó.
- Fisher, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest, Műszaki Kiadó.
- Fisher, Robert 2008. *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről*. Budapest, Műszaki Kiadó.
- Fisher, Robert 2010. *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni játékokkal*. Budapest, Műszaki Kiadó.
- Forray R. Katalin 2003. A multikulturális/interkulturális nevelésről. In *Iskolakultúra. 2003. 6-7.* 21-22.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András 2003. *Iskola, cigányok, oktatáspolitikai*. Budapest, Új Mandátum – Oktatókutató Intézet.

- Gáspár László 1999. *A pedagógiai folyamattervezés elméleti és gyakorlati kérdései*. Debrecen, KLTE Pszichológiai Intézet.
- Gloviczki Zoltán 2015. *Bevezetés a pedagógiába*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Gombocz János, Trencsényi László 2007. *Változatok a pedagógiára*. Budapest, OKKER.
- Gönczöl Enikő, Jakab György 2012. Az iskolai erkölcsoktatás dilemmái. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 54-55.
- Gudjons, Herbert 2008. *Pädagogisches Grundwissen*. Bad Heilbrunn, Verlag Julius Klinkhardt.
- Hanák Zsuzsanna Dr. (szerk.) *A kooperatív módszertan elméleti és gyakorlati alapjai*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.htm 2016. augusztus 25.
- Hegedűs Gábor-Mayer Ágnes-Szécsi Gábor-Zombori Béla 2002. *Projektpedagógia*. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, Tanítóképző Főiskolai Kar.
- Heinz-Hermann-Grünert, Cathleen (Hg.) 2006. *Wörterbuch Erziehungswissenschaft*. Opladen & Farmington Hills, Verlag Barbara Budrich.
- Higgins, Chris 2011. *The Good Life of Teaching. An Ethics of Professional Practice*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Hunyady Györgyné – M. Nádasi Mária 2000. *Pedagógiai tervezés*. Pécs, Comenius.
- Kagan Spencer-Kagan Miquel 2009. *Kagan kooperatív tanulás*. Budapest, Önkonet.
- Kelemen Erzsébet 2010. *Emberismeret és etika. Középszintű szóbeli érettségi tételek és jegyzetek a tanítási órákhoz*. Budapest, Kairosz.
- Kerettantervek <http://ofi.hu/kerettantervek> 2016. augusztus 30.

- Komenczi Bertalan 2007. *Tananyagfejlesztés elektronikus tanulási környezetekben*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/tananyagfejlesztes_elektronikus.htm 2016.augusztus 19.
- Kormos József 1998. Gondolatok a középiskolai filozófiaoktatásról In: G. Havas Katalin (szerk.): *Iffú filozófusok olimpiája Filozófiatanítás Tanulmányi versenyek*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 93-96.
- Kluge, Norbert 1994. *Bevezetés a rendszeres pedagógiába*. Budapest, Keraban Kiadó.
- Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József 2015. Az igazság értelmezésének lehetőségei a filozófiában. In Lőrincz Ildikó (szerk.) 2015. *Quid est veritas? (Jn 18,38) Teóriák, hipotézisek és az igazság viszonya*. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar
- Kormos József 2016. Erziehungsphilosophische Gedanken bei Edith Stein. In Peter Volek (Hg.) 2016. *Husserl und Thomas von Aquin bei Edith Stein*. Nordhausen, Verlag Traugott Bautz, 188-207.
- Köck, Peter 2013. *Handbuch des Ethikunterrichts*. Dunauwörth, Auer Verlag, 286.
- Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lányi András 2012. Erkölcsóra az iskolában. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 93-94.
- Letölthető tanmenetek <http://ofi.hu/letoltheto-tanmenetek> 2016. augusztus 27.
- M. Nádas Mária 2010. *Adaptív nevelés és oktatás*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex.
- Martens, Ekkehard 2003. *Methodik des Ethik- und Philosophieunterrichts*. Hannover, Siebert Verlag.

- Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai.* Budapest, Tericum Kiadó.
- Mérő László 2010. *Az érzelmek logikája.* Budapest, Tericum Kiadó.
- N. Kollár Katalin, Szabó Éva 2004. *Pszichológia pedagógusoknak.* Budapest, Osiris.
- Nagy József 2010. *Új pedagógiai kultúra.* Szeged, Mozaik Kiadó.
- Nahalka István (szerk.) 2006. *Hatékony tanulás. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése.* Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.
<http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf> 2016. augusztus 26.
- Nemzeti alaptanterv. <http://ofi.hu/nemzeti-alaptanterv>
2016. augusztus 26.
- Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik I. Didaktik und Methodik.* Paderborn, Ferdinand Schöningh.
- Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika. Problémák, paradoxonok és perspektívák.* Budapest, Vince Kiadó.
- Óravázlatok <http://ofi.hu/oravazlat-00> 2016. augusztus 29.
- Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan. Tanári kézikönyv.* Budapest, Metódus-Tan.
- Oroszlány Péter 2010. *Tanulásmódszertan.* Budapest, Metódus-Tan.
- Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.
- Papp Miklós 2015. *Mozaikkövek az erkölcsi neveléshez.* Budapest, Új Ember Kiadó, 94.
- Pfeifer, Volker 2013. *Didaktik des Ethikunterrichts. Bausteine einer integrativen Wertevermittlung.* Stuttgart, Kohlhammer.

- Pfister, Jonas 1010. *Fachdidaktik Philosophie*. Bern, Stuttgart, Wien, Haupt Verlag.
- Pfister, Jonas- Zimmermann, Peter (Hg.) 2016. *Neues Handbuch des Philosophie-Unterrichts*. Bern, Haupt Verlag.
- Potter, W. James 2015. *Médiaműveltség*. Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Poore, Megan 2015. *Hogyan használjuk a közösségi médiát az oktatásban?* Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Réthy Endréné 2002. A speciális szükségletű gyermekek nevelése, oktatása Európában. Az integráció és inklúzió elméleti és gyakorlati kérdései. In *Magyar Pedagógia*. 2002. 3. 281-300.
- Réthy Endréné, Vámos Ágnes 2006. *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet. <http://mek.oszk.hu/05400/05467/05467.pdf>
- Retter, Hein 1997. *Grundrichtungen pädagogischen Denkens*. Bad Heilbrunn, Verlag Julius Klinkhardt.
- Rohbeck, Johannes 2016. *Didaktik der Philosophie und Ethik*. Dresden, Universitätsverlag.
- Schuster, Martin-Bednorz, Peter 2006. *Bevezetés a tanulás lélektanába*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.
- Stein Edith 2001. *Bildung und Entfaltung der Individualität*. (Edith Stein Gesamtausgabe 16. Schriften zu Anthropologie und Pädagogik 4). Freiburg, Basel, Wien, Herder.
- Szabó Katalin 1997. *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak?* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Székely János 2011. *Cigány népismeret. Te del o Del baxt!* Budapest, Szent István Társulat.
- Takács Márta – Kiss Anna 2012. Erkölcsstan és etika a filozófiaoktatás keretében. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 126.

Torgyik Judit 2005. Nyelvi szocializáció és oktatás. *Új Pedagógiai Szemle*. 2005. 3. 111-119.

Treml, Alfred K. 2010. *Philosophische Pädagogik*. Stuttgart, Kohlhammer.

Veszprémi László 2000. *Didaktika. Áttekintő alap a felsőoktatás és a pedagógus-továbbképzés számára*. Gyula, APC Stúdió.

Wiater, Werner 2011. *Ethik unterrichten. Einführung in die Fachdidaktik*. Stuttgart, Kohlhammer.

Winkler Márta 2003. *Iskolapéllda. Kinek kaloda, kinek fészek*. Budapest, Edge 2000 Kft.

V. A filozófia és az etika sajátos feladatai

Vannak olyan tevékenységformák, amelyek jellegzetesen a filozófiához és ebből is következően az etikához és az erkölcsstanhoz is kötődnek.¹⁸¹ A két tárgy tanítójának, erre is fel kell készítenie a tanulókat, ezért a következőkben arról lesz szó, amit ezekben a tevékenységformákban figyelembe kell venni. Filozofálni valójában azt jelenti, hogy szisztematikusan ezeket a „tevékenységeket” kell folytatni.

- Tanulás.
- Szövegértés.
- Szövegalkotás.
- Előadás.
- Megvitatás.
- Érvelés.
- Kérdezés.
- Magatartás és életmód.

¹⁸¹ Természetesen ezek más tárgyaknál is jelen vannak, de itt ezek a tevékenységek a meghatározóak és tipikusak.

Tanulás¹⁸²

Filozofálni azt is jelenti, hogy tanulni, ismereteket, tudást kell szerezni és ezek szerint kell cselekedni. „A közbeszédben a tanulás alatt az ismeretek (vagyis a tudás) és a képességek (vagyis a készségek) egyéni megszerzését értik.”¹⁸³ A mai kognitív elméletek is ezt fogalmazzák meg „... a tanulás a tudás, illetve a kognitív struktúra tartós változása, ami motoros vagy verbális viselkedésmódokban mutatható ki. Ez a definíció az implicit tanulást is magában foglalja.”¹⁸⁴

A tanulás vizsgálható biológiai nézőpontból (mint az idegsejtek bonyolult kapcsolatrendszerének, a szinapszisainak létrejötte), pszichológiai szempontból (mint habituáció, klasszikus és instrumentális kondicionálás, komplex tanulás), és filozófiai oldalról.¹⁸⁵

A filozófiában a részdiszciplínák témájánál, az etikában pedig a tevékenységekhez szükséges ismeretek tárgyalásánál, hasznos lehet a tanulás ilyen jellegű megközelítésének a bemutatása.

A filozófiai ismeretelmélet az emberi megismeréssel, annak módjaival, elveivel foglalkozó filozófiai tudomány. „A ismeretelmélet az ismeret/a tudás természetével, területeivel és

¹⁸² A tanuláshoz hasznos tanácsok és gyakorlatok találhatóak az alábbi könyvekben Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan*. Tanári kézikönyv. Budapest, Metódus-Tan. és Oroszlány Péter 2010. *Tanulásmódszertan*. Budapest, Metódus-Tan.

¹⁸³ „Unter Lernen versteht man umgangssprachlich den individuellen Erwerb von Kenntnissen (bzw. Wissen) und Fähigkeiten (bzw. Fertigkeiten).” Treml, Alfred K. 2006. Lernen. In Krüger, Heinz-Hermann-Grünert, Cathleen (Hg.) 2006. *Wörterbuch Erziehungswissenschaft*. Opladen & Farmington Hills, Verlag Barbara Budrich, 288.

¹⁸⁴ Schuster, Martin-Bednorz, Peter 2006. *Bevezetés a tanulás lélektanába*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt., 28.

¹⁸⁵ bővebben a témáról lásd Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.

szervezetével foglalkozik.”¹⁸⁶ Egyben a tudás érvényességét, igazolhatóságát is vizsgálja. „Az ismeretelmélet az emberi tudással és az emberi meggyőződés igazolásával foglalkozik.”¹⁸⁷ Vagyis a tanulással is foglalkozó tudomány.

Az ismeretelméletben (leegyszerűsítve) három alapvető irányzat alakult ki:

- Racionalizmus, mely szerint alapvetően az ész tevékenysége által teszünk szert tudásra, „minta” tudománya a matematika és a logika, az igaz ismeretekhez racionális következtetések során jutunk el (René Descartes 1596-1650).
- Empirizmus, mely szerint alapvetően az érzékeléssel szerzünk tudást, „minta” tudománya a természettudományok azon köre ahol a megfigyelés, a kísérlet a fontos. Az igaz ismeretekhez a tapasztalás (érezkelés) során jutunk el (David Hume 1711-1776).
- Az alanyi szemlélet. Immanuel Kant (1724-1804) ún. kopernikuszi fordulata, mely a megismert tárgyról a megismerő alanyra helyezi a hangsúlyt. A megismerő alany a priori (tapasztalás előtti) szemlélete határozza meg az ismeretet.

A pedagógia szempontjából a három irányzat főbb gondolatai:

- A racionalizmus alapján a tanulás elsősorban ismeretek értelmi feldolgozását, raktározását jelenti. A tanulás rendszerezett, logikusan felépített tananyagot igényel. A tanulási folyamatot következetesen, tervszerűen kell végrehajtani.
- Az empirizmus alapján a tanulás elsősorban ismeretek tapasztalati úton történő „gyűjtését” jelenti. A tanulás

¹⁸⁶„Epistemology is concerned with the nature, scope and structure of knowledge.” Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 11.

¹⁸⁷„Erkenntnistheorie behandelt das menschliche Wissen und die Rechtfertigung von menschlichen Überzeugungen.” Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler, 147.

tananyagát az érzékszervekkel tapasztalható dolgok, események, jelenségek adják. A tanulási folyamatot a tapasztalatokhoz kell „igazítani”.

- Az alanyi szemlélet a tananyagról a tanulás alanyára helyezi a hangsúlyt. Elsősorban a tanulás alanyát, a tanulót kell megismerni. A tananyagot, és a tanulási folyamat lépéseit a tanulás alanyához kell „igazítani”.

Mindhárom irányzatnak vannak az oktatási folyamat számára érvényes, elfogadható megállapításai. Használhatóságukat a konkrét folyamat dönti el (stratégia, módszer, szervezési mód, ...).

A nevelés-oktatás két alapvető modelljének a filozófiatörténeti vonatkozásait is érdemes bemutatni a tanulóknak.

Az innatizmus¹⁸⁸ elgondolása a Rousseau-i „kertész-modellre”¹⁸⁹, az pedig Platón emlékezés gondolatára¹⁹⁰ vezethető vissza.

A konstruktivizmus¹⁹¹ elgondolása pedig Locke „tabula rasa” modelljére¹⁹², az pedig Arisztotelész ismeretelméletére¹⁹³ vezethető vissza.

¹⁸⁸ Az elme alapvető szerkezeti elemei genetikailag adottak. Ezek a tudásrendszerek, modulok zárt információfeldolgozó egységek formájában születnek velünk, illetve jönnek létre az idegrendszer érése során, a gének által meghatározott módon. A tanulás alapvetően kifejlődés, érés.

¹⁸⁹ „Ápold, öntözd a fiatal palántát, mielőtt elpusztulna! Gyümölcssei egyszer majd gyönyörűségre válnak. Vonj idejekorán védőfalat gyermeked lelke köré! ... A növényeket természetessel, az embereket neveléssel alakítjuk.” Rousseau, Jean Jacques 1997. *Emil, avagy a nevelésről*. Budapest, Papirusz Book, 11-12.

¹⁹⁰ Platón szerint a megismerés alapvetően emlékezés. A megismerendő tárgy emlékeztet minket az eredetijére, az ideájára. Mely ideák ismerete bennünk van, csak a földi létünk miatt elhomályosult, a megismerendő dolgok emlékeztetnek és így kibontakoztatják a már bennünk levő ismereteket.

¹⁹¹ Bár a megismerés fejlődésének vannak velünk született alapjai, de ezek nem kész tudásrendszerek, hanem elemi megismerési működések, ezeket nem a gének alakítják ki az idegrendszerben, hanem a fejlődés során a tapasztalat hatására épülnek fel. A tanulás során létrejövő ismeret nincs meg sem a génekben, sem a környezetben, hanem ezeket

A tanárnak elsősorban azt kell tudatosítania a sokszor lelkes filozófia illetve etika iránt érdeklődő tanulóban, hogy a filozofálás valamiről – akár etikai kérdésekről – első lépése a tanulás, a tudás megszerzése. „... az első filozófusok is a tudományt a tudás kedvéért keresték, s nem a belőle fakadó más egyéb haszonért.”¹⁹⁴

Meg kell tanulni a tárgyi tudáson túl a filozófia és etika „tevékenységeit” is.

felépítjük, konstruáljuk. Az ember aktív tevékenységét hangsúlyozza a tanulás, a megismerés során. A tanulás egy konstruktív folyamat.

¹⁹² „Mivel azonban csak általános szempontokra vettem ügyet, amelyek a nevelés legfőbb céljaira vonatkoznak és még így is mindenkoron egy magasrangú úriember fiát tartottam szem előtt, akit, hiszen még egész kicsiny volt, úgy tekintettem, mint egy tiszta papírlapot vagy viasztáblát, amelyet úgy írok tele, illetve úgy gyúrok formálok, amint nekem tetszik” Locke, John 1914. *Gondolatok a nevelésről*. Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 217.

¹⁹³ Az ismereteink, a tudásunk a tapasztalat alapján alakul ki. „S úgy látszik, hogy a tapasztalat rokona a tudománynak és a tudatos művészetnek, mert a tudomány és a művészet a tapasztalat által alakul ki az emberben.” Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 33. (Metafizika 981 a.)

¹⁹⁴ Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 40. (Metafizika 982 b.)

Szövegértés

„A szövegekhez kapcsolódó tanulás sikerének két összetevője van: a megértés és a megjegyzés.”¹⁹⁵ Mindkettőt fejleszteni kell.

A megértés fejlesztéséhez hasznos lehet az SQ4R tanulási stratégia alkalmazása.¹⁹⁶

1. Scan = letapogatás, előzetes áttekintés. A szöveg első átolvasása, mintegy ráhangolódás.
2. Query = kérdezés. A szöveggel kapcsolatos kérdések megfogalmazása.
3. Read = elolvasás. A szöveg alapos, odafigyelő elolvasása.
4. Reflect = átgondolás. A szövegben található összefüggések, fogalmi viszonyok megértése. A leglényegesebb mozzanat a szövegértés szempontjából.
5. Recite = felidézés. Az átgondolt tartalmak felidézése, ismétlés és egyfajta önellenőrzés is.
6. Review = ismétlés. A leglényegesebb fogalmaknak, a főbb tartalmaknak és a szöveg logikai szerkezetének ismétlése.

Természetesen ez nem a lépések mechanikus végrehajtását jelenti, minden tanulónak rá kell jönnie gyakorlással a saját ütemezésére, időbeosztására, sorrendjére.

A megjegyzéshez jó módszer a gyakori ismétlés az emlékezet fejlesztése és a memoriterek használata.¹⁹⁷

Filozófiai/etikai szövegek értésénél az alábbi szempontokkal egészíthető ki a fenti módszer:

¹⁹⁵ Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan*. Tanári kézikönyv. Budapest, Metódus-Tan, 41.

¹⁹⁶ bővebben lásd Nahalka István (szerk.) 2006. *Hatékony tanulás. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 87. <http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf> 2016. augusztus 26.

¹⁹⁷ Ehhez jó tanácsok és gyakorlatok találhatóak az alábbi könyvben: Oroszlány Péter 2010. *Tanulásmódszertan*. Budapest, Metódus-Tan.

- A szöveg előzményei (írt-e már erről más, milyen a szerző által ismert szövegek lehettek a témában, ...).
- A szerző megismerése (élete, művei, motivációi a mű megírásában, ...).
- A szöveg megismerése (honnan származik, melyik műből, milyen fejezetek kapcsolódnak hozzá, ...).
- A szöveg filozófiatörténeti, filozófiai, illetve etikatörténeti, etikai kapcsolódásai.
- A szövegben lévő állítások, meghatározások, tételek.
- Az állítások alátámasztása a szövegben (érvek, bizonyítások, adatok, ...).
- A szöveggel kapcsolatos kérdések (a szövegben nem megválaszolt, de szükségszerűen kapcsolódó kérdések, a szöveg tartalmára, igazságára vonatkozó kérdések, ...).
- A szöveg hatása (más szerzőkre, későbbi korokra, emberekre, ...).
- A szöveg értékelése (lényeges szempontokat tárgyalása, érthetőség, felhasználhatóság, jelentőség, aktualitás, ...).

Szövegalkotás

A szövegalkotás szintén a filozofálás egyik alaptevékenysége (gondolatok megfogalmazása, másokkal való megismertetés, ...). Ez a tevékenység a magyar irodalom és nyelvtan oktatása során már ismertté válhat, ezért itt csak a főbb szempontokra kerül hangsúly.

A filozófiai, etikai szövegalkotás fontos mozzanatai:

- Mi a szöveg célja (dolgozat, más szövegének az értelmezése, új ötletek megfogalmazása, valakinek a meggyőzése, ...).
- Milyen szövegtípus készüljön (a cél és a saját képességek függvényében: ismertetés, esszé, vitairat, beszámoló, ..., milyen terjedelemben).
- Adatgyűjtés, információszerzés (szakirodalom, kapcsolódó szövegek, esetek, vélemények, statisztikák, ...).
- Vázlatkészítés.
- A szöveg létrehozása.
- A szöveg ellenőrzése (tartalmazza-e a célkitűzésben vállaltakat, érthető-e, stílus, helyesírás, ...).
- A szöveg esetleges korrekciója.

A szöveg részei (természetesen ez a tanulók életkorának, felkészültségének megfelelően alkalmazandó):

- Cím. Legyen kifejező, figyelemfelkeltő.
- Tartalomjegyzék. Hosszabb szövegeknél szükséges az áttekinthetőség miatt. A tartalomjegyzék külső megjelenésében is tükrözze a fejezetek egymáshoz való viszonyát és a dolgozat logikai felépítését.
- Mottó. Nem szükségszerű a használata, csak találó, hatásos mottót célszerű használni.
- A főszöveg tagolása:
 1. Bevezetés. Általában a teljes szöveg 5-12 %-a, szempontja: „Mondd el, hogy mit fogsz mondani.” A bevezetés feladata az érdeklődés felkeltése, a téma

- bemutatása, a dolgozat céljának és esetleges eredményének a bemutatása, a témaválasztás indoklása, a módszer rövid bemutatása vagy megemlítése.
2. Tárgyalás (itt lehetnek fejezetek, alfejezetek). Általában a dolgozat 80-82 %-a, szempontja: „Mondd el, amit el akarsz mondani.” Hosszabb munkánál fejezetre kell felosztani az áttekinthetőség miatt. Itt célszerű áttekinteni a témában már meglévő főbb véleményeket. Be kell mutatni saját álláspontunkat, adatainkat, véleményünket, Az elrendezés lehet időrend szerint, oksági kapcsolat szerint, vagy logikai viszonyok szerint. Itt lehet használni a dolgozat témájától függően az illusztrációkat, idézeteket, riportrészleteket, statisztikákat, adatokat, A Tárgyalás utolsó fejezetében sor kerülhet a saját állítások, vélemények újbóli, összegző megfogalmazására.
 3. Befejezés. Általában a dolgozat 8-10 %-a, szempontja: „Mondd el, hogy mit mondtál el.” A Befejezés összefoglalja a dolgozat mondanivalóját, rámutat a fejezetek közötti összefüggésekre, kijelöli az esetleges további feladatokat. A Befejezést célszerű „összehangolni” a Bevezetéssel, látszódjon a Bevezetés célkitűzéseinek a megvalósulása.
- Járulékos részek:
 - Rezümé: Rövid összefoglalás, áttekintés, tartalmi kivonat (max. 1 oldal).
 - Irodalomjegyzék: Azokat a műveket kell felsorolni, amelyeket a dolgozat írója valóban felhasznált. A szerzők abc sorrendjében kell megadni, esetleg lehet csoportosítani (magyar nyelvű, idegen nyelvű, forrás, másodlagos irodalom, önálló kötetek, tanulmányok, egyéb források, ...). Itt érdemes megemlíteni, hogy az idézés szabályaira is fel kell hívni a figyelmet.
 - Mellékletek (adattár, táblázatok, ábrák, kérdőívek, ...).

A szövegalkotás gyakoroltatására sok lehetőség van a két tárgy esetében. Gyakran a tanulók maguk kérnek ilyen feladatot, vagy a saját írásaikat hozzák el a tanárnak véleményezésre. Minden esetben fontos a fenti szempontokra felhívni a figyelmüket.

Előadás

A filozófiai jellegű előadásra a tanár már a saját előadásaival és a tanulók kiselőadásaival is felkészíti a diákokat.

Szempontok, amelyek fontosak a jó filozófiai előadás megtartásához:

- A hallgatóság ismerete (tudásszintjük, gondolkodásmódjuk, érdeklődésük és motiváltságuk a téma szempontjából, ...).
- A hallgatóság köszöntése, bemutatkozás.
- A hallgatóság szimpátiája (ezt segítheti a hozzáértés, az előadásmód, a stílus, az udvariasság, a humor, ...).
- Az előadás vázlatának előzetes ismertetése.
- Az előadás formai jegyei (hangerő, artikuláció, metakommunikáció, szemkontaktus, nyelvhelyesség, szókincs, ...).
- Az előadás tartalmi szempontjai (szakszerűség, relevancia, színvonal, logikusság, érdekesség, hitelesség, ...).
- Rugalmasság (a hallgatóság ismereteinek, érdeklődésének a figyelembevételé).
- A téma alapos ismerete.
- Szemléltetés (képek, filmrészletek, ...).
- Kérdések feltevésének a lehetősége, és azok megválaszolása.
- Az előadás összefoglalása, lezárása, a figyelem megköszönése, elköszönés.

A hatékonyságot a fentiek mellett elősegítheti az előadás szerkezetének a logikus felépítése:

- Bevezetés. A megfelelő kapcsolat kialakítása (figyelem felkeltése, az előadás céljának és felépítésének a bemutatása, a szükséges előzetes ismeretek felidézése).
- Kifejtés: A tényleges előadás (a téma ismertetése megfelelően strukturálva, jelezve a fontos elemeket, tényeket, axiómákat, adatokat, ...). A figyelem, az

érdeklődés fenntartása érdekében lehet a témához kapcsolódóan érdekességeket, újdonságokat közölni, lehet kérdezni, humorral fűszerezni az előadást. Érdeemes a tartalmi és a formai szempontokat változatosan használni (ismételni, összegezni, hangerőt változtatni, gesztikulálni, ...).

- Összegzés: A következtetések, összefüggések bemutatása, a lényeg kiemelése (esetleg a következő tananyaghoz való kapcsolódások jelzése, kérdések feltevése, a kérdészés lehetőségének biztosítása, ezek megválaszolása, ...).

A korosztálynak megfelelően a tanulók készíthetnek előadásként saját prezentációt is.

Néhány ötlet a prezentáció elkészítéséhez:

- A diasor elkészítése előtt fontos tisztázni, hogy kinek és mennyi ideig adunk elő.
- Fontos a diasor megtervezése (ötletek gyűjtése, majd válogatása, rangsorolása, ...), ezt célszerű először papíron megtenni.
- A cím és a kezdő dia legyen figyelemfelkeltő, kifejező, a témához illő.
- A prezentáció alapvető célja, hogy alátámassza a mondanivalót és a hallgatóknak érdekessé és érthetővé tegye azt. Nem kell mindent „betenni” a diákba, kísérje előbeszéd a diákat.
- Az egyes diák kapcsolódjanak egymáshoz, legyen valamilyen logikai, időbeli, térbeli kapcsolódás közöttük. A témaváltás viszont legyen határozottan jelezve.
- Legyenek képek. Ez jobban felkelti a hallgatóság érdeklődését és emlékezetesebbé teszi az előadást.
- A témához kapcsolódó fontos grafikonok, táblázatok, jogszabályok, előírások, idézetek szerepeljenek a diákon.
- A diák legyenek „szépek” arányosak, kiegyensúlyozottak. Ne legyen sem „üres”, sem „zsúfolt” a dia (a szöveg, a színek, a képek elosztása legyen arányos).
- Amennyiben hosszú szöveg szerepel egy dián (pl. felsorolás), akkor lehetőleg ne egyszerre jelenjen meg.

- Legyen jól látható a szöveg és a kép (kontraszt, színek erőssége).
- Felesleges dolgok nem kellenek a diákra (pl. minden dián a név, az előadás címe felesleges). Persze a kiemelt mondanó ismétlése előfordulhat.
- Nem kellenek kirívó effektek (képek, szövegek villogása, pattogása, ...). A prezentáció során a téma a fontos, a diasor a téma „szolgálatában” készüljön el, nem pedig önmagáért.
- A diasorból hasznos egy „próba” előadás tartása (kiderülhetnek a feltűnő hibák, az időbeosztás hibái, új ötletek merülhetnek fel, ...). A próbát is „diavetítés” módban kell elvégezni.
- A prezentáció bemutatásánál, az előadó ne a monitorra (ezért jó a távirányító használata), hanem a hallgatóságra nézzen.
- Az utolsó dia foglalja össze a prezentáció lényegét, mondanivalóját.
- Szerepelhet a végén egy köszönet „Köszönöm a figyelmet!”

Megvitatás (diskusszió)

Egy téma megvitatása akkor filozófiai jellegű, ha a vita racionális, vagyis a racionális érvelés és a dialógus jelleg (a másik féllel folytatott párbeszéd) jellemzi. Az oktatási módszereknél már szó volt a vitáról.¹⁹⁸ A racionális vita célja a másik meggyőzése a saját szempont bizonyításán és a másik fél álláspontjának kritizálásán keresztül, közösen elfogadott indokok és bizonyítékok alapján. A filozófia és az etika esetében e tudományok alaptételeit és alapvető módszereit elfogadva. Talán ezen jegyek miatt megfelelőbb lehetne a megvitatás helyett diskusszió szó használata. *„A filozófiai diskusszió véleménycsere egy filozófiai kérdésről. De ugyanakkor több is mint csak egy véleménycsere. Ez abból következik, hogy a vélemények érvekkel vannak alátámasztva. Egy filozófiai diskusszióban tehát a filozófiai fogalmak, kérdések, válaszok, tézisek, érvek, ellenvetések, viszontválaszok, ellenérvek játsszák a vezető szerepet. A filozófiai diskusszió sajátossága, hogy az érvek válnak a diskusszió tárgyává.”*¹⁹⁹

A racionális vita általános szabályai:²⁰⁰

¹⁹⁸ Erkölcstan/etika órákhoz gyakorlatok találhatóak az alábbi könyvben Fisher, Robert 2008. *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről*. Budapest, Műszaki Kiadó.

¹⁹⁹ *„Eine philosophische Diskussion ist ein Meinungsauustausch zu einer philosophischen Frage. Aber sie ist weit mehr als nur ein Meinungsauustausch. Es geht darum, dass man die Meinungen mit Argumenten stützt. In einer philosophischen Diskussion spielen somit philosophische Begriffe, Fragen, Antworten, Thesen, Argumente, Einwände, Erwiderungen, Gegenargumente und dergleichen die Hauptrolle. Eine Eigenheit philosophischer Diskussion ist es, dass die Argumente selbst Gegenstand der Diskussion werden.”* Pfister, Jonas 1010. *Fachdidaktik Philosophie*. Bern, Stuttgart, Wien, Haupt Verlag, 38.

²⁰⁰ A következő témákhoz bővebben lásd Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex, 359-594.

- Legyen közös cél (rövid vagy hosszú távú – taktikai vagy stratégiai).
- Legyen együttműködés (informatívitás, igazmondás, relevancia, érthetőség, világosság, megértés).

A racionális vita speciális szabályai:

- Konfrontációs szabályok:
 - Meg kell egyezni a vita tárgyában.
 - Az álláspontokat világossá kell tenni.
 - Az álláspontok mellett el kell köteleződni, illetve jelezni kell a változást.
- Argumentációs szabályok:
 - Az álláspontot indokolni kell.
 - A kritikát érvekkel kell alátámasztani.
 - A másik fél elköteleződéseit figyelembe kell venni (nem tulajdonítható a másinak olyan elköteleződés, amellyel nem rendelkezik, vagy ha igen, akkor azt indokolni kell).
- Dramaturgiai szabályok:
 - Kontrollálni kell az érzelmeket, indulatokat, elfogultságokat.
 - Fontos a tolerancia a másik nézeteivel, elköteleződéseivel, érzelmeivel kapcsolatban.
 - Tárgyilagos értékelésre kell törekedni.
 - Biztosítani kell a vélemények kifejtését.
 - Ugyanígy biztosítani kell a releváns kérdések megfogalmazásának és megválaszolásának a lehetőségét.
 - Ügyelni kell arra, hogy a vita ne alakuljon veszekedéssé, álvitává.
 - Kerülni kell a vita egyoldalú megszakítását.

A vita fontos „eszköze” a nyelv.²⁰¹ Ügyelni kell a szavak kognitív jelentésére (az az információtartalom, amit a kifejezés hordoz) és emotív jelentésére (amely a beszélőnek a kifejezéshez

²⁰¹ A stílusról, beszédmodorról bővebben lásd Szabó Katalin 1997. *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak?* Budapest, Kossuth Kiadó.

kapcsolódó érzéseit, értékelését tartalmazza). Sokszor a kétféle jelentés következménye lehet a véleménykülönbség és a viszonyulásbeli különbség.

Nyelvi eljárások és hibák az érvelés során:

- Átminősítés (amikor egy kifejezés helyett a vitázó fél egy számára kedvezőbb kognitív jelentésű kifejezést vezet be).
- Beállítás megváltoztatása (ellentétes emotív tartalmú kifejezés használata).
- Kétértelműség.
- Homályosság.
- A szavakon való vitázás.
- Demagógia (többértelmű, túl általános beszéd, melynek kevés a kognitív tartalma, de erős az emotív tartalma).
- Definíciók pontatlan megadása.

A megvitatás, a racionális vita két fontos alapeleme az érvelés és a kérdezés.

Érvelés

Az érvelés érvek (adatok, tények, események, bizonyítékok) segítségével történik és az a célja, hogy a vitapartnerünket meggyőzzük a saját állításunk igazságáról vagy a vitapartner állításának a hamisságáról.

Az érvelés fajtái:

- Tekintélyre hivatkozó érvelés. Nagyon gyakori, de a nem megfelelő, vagy a vitapartner által nem elfogadott tekintély esetén nem hatásos. Elismert filozófusra, szakemberre való hivatkozás elfogadható.
- A definícióra hivatkozó érvelés. Hasonló az előzőhöz, csak ebben az esetben a „tekintély” egy definíció.
- Az okságra hivatkozó érvelés. Az ok-okozati összefüggések ismerete a jelenség megértését, átlátását, magyarázatát jelenti, ezért szintén gyakori a használata.

Az ok-okozati összefüggések hibái:

- A korreláció kérdései (az okok kölcsönös okai e egymásnak, visszacsatolás áll e fenn köztük, ...).
- A „post hoc” (post hoc ergo propter hoc) hiba. Utána, tehát miatta érvelés. (Ha eszek egy csokit, utána mindig jól vizsgázok).
- A kontrafaktuális (tényellenes) hipotézis. (Már rég híres filozófus lennék, ha Amerikában élnék.)
- A dominóhatás. A „láncreakció”, az ok-okozatok indokolatlan sorba illesztése.
- Az utótag állítása. Az egyik leggyakoribb hiba. Ha A-ból következik B, akkor elfogadjuk, hogy B-ből következik A.
- A származási hiba. Ha B A-ból ered, akkor elfogadjuk, hogy A tulajdonsága igaz B-re is.
- A „szerencsejátékos” hiba. (Már 20 éve járok a lóversenyre, tehát most már hamarosan nyerni fogok.)

- A körülményekre hivatkozó érvelés. Elkerülhetetlen, meghatározó helyzetekre, adottságokra való hivatkozás. Helytelen cselekedetek, tévedések, erkölcsi tettek esetében bizonyos felmentés is levezethető belőle.
- Adatokra, statisztikákra, kutatási eredményekre hivatkozó érvelés. Általában erős meggyőző hatásuk van, a hiteleséget, a szakszerűséget jelzik. Az érvelésnél problémát okozhatnak: az értelmetlen, a hozzáférhetetlen adatok, a statisztikai következtetések hibái (adatok szórása, átlagolás, ...), az adatok értelmezése, értékelése, az adatok ábrázolása, ...
- Az analógiákra hivatkozó érvelés. Az analógia két különböző dolog összehasonlítása. Két dolog bizonyos szempontú hasonlóságából következtetünk arra, hogy más szempontból is hasonlóak. Nagyon gyakori az analógia használata a megértés elősegítése miatt. Retorikai szempontból hasznos, de sokszor téves az analógiás viszony felállítása. Az analógiák használata fontos az alábbi esetekben: osztályozás, helyes eljárás melletti érvelés, ismertről az ismeretlenre következtetés, előrejelzés.
- Az ellentétre hivatkozó érvelés. Azért igaz egy állítás, mert az állítás ellentéte hamis. Retorikai szempontból is nagyon eredményes érvelés.
- Valószínűsége hivatkozó érvelés. Alapja olyan tapasztalat illetve összefüggés, amely többször megfigyelhető illetve feltárható. Ez nem teljes körűen meggyőző érvelés.

Gyakori érvelési hibák:

- Az érzelmekre apellálás (szánalomra, fenyegetésre, ...).
- A többiekre való hivatkozás (közvélekedés, más is ezt csinálja, csoportnyomásra hivatkozás).
- A személyeskedés (személy lejáratása, a személy elfogultságára, következetlenségére, inkompetenciájára való hivatkozás).

- A nem megfelelő tekintélyre hivatkozás (rossz hivatkozás, egyoldalú hivatkozás, elfogult szakértőre hivatkozás, azonosíthatatlan hivatkozás, ...).
- A nem biztos következményekre hivatkozás.
- A hamis dilemma felállítása és utána az erre való hivatkozás.
- A „körbenforgás” hibája. Az érvek láncolata visszatér önmagába.

Kérdezés

A kérdés a csodálkozással és a kételkedéssel „kezdődik”. A csodálkozás és a kételkedés, pedig a filozofálás kezdete.

„Kiváltképpen a filozófusnak a szokása, hogy csodálkozzék. Nincs ugyanis más kezdete a filozófiának, mint ez.”²⁰²

„A kételkedő és csodálkozó ember pedig tudatlannak érzi magát, ... mivel azért filozofál, hogy a tudatlanságából kiszabaduljon.”²⁰³

A racionális vita során fontos szerepe van a kérdéseknek és a válaszoknak is. Pontosabbá, érthetőbbé tehetik (ugyanakkor sokszor ellehetetlenítik) az álláspontokat.

A kérdések fajtái:

- Nyitott kérdés. Főleg a vita elején célszerű feltenni, mivel a válaszadásban nem szab meg határokat, lehetőséget ad a másik félnek a saját vélemény kifejtésére.
- Zárt kérdés (eldöntendő kérdés). Célrányos kérdés, amelyre csak rövid egyértelmű válasz adható. Alkalmas a másik fél álláspontjának a tisztázására és ellenőrzésére, valamint az esetleges mellébeszélés vagy „fecsegés” lezárására.
- Pontosító kérdés. Félreérthetőség esetén segíti pontossá, konkréttá tenni a másik fél álláspontját. A zárt és a pontosító kérdés lehetőséget ad a részprobléma befejezésére és a továbblépésre.
- Alternatív kérdés. A kérdező válaszlehetőségeket kínál fel a partnernek, így a saját álláspontjához „igazíthatja” a témát.
- Szuggesztív kérdés. Pszichológiai vagy morális „nyomásgyakorlás”, a másik fél megfelelő válaszához mintegy a „kikényszerítése”.

²⁰² Platón *Theaitétosz*; 155 D.

²⁰³ Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 40. (Metafizika 982 b.)

- Hipotetikus kérdés. Feltételezett tényre, helyzetre való rákérdés. Segít a másik fél álláspontjának a pontosabb megismerésében, a válasz alapján következtetést vonhatunk le a vitapartner nézeteire vonatkozóan.
- Tükröző kérdés. A másik fél álláspontjának rövid, lényegre törő összefoglalása és ennek igazságára való rákérdés, a tükröző kérdés egyben jelzi azt is, hogy a kérdező ért a témához.

A kérdésfeltevés hibái:

- A túl általános kérdés.
- Pontatlan vagy nem a témához kapcsolódó kérdés.
- A komplex kérdés (amely túl sokat kérdez).
- A túl sokat állító kérdés (amely a kérdező állításait tartalmazza).
- Az agresszív, sértő, cinikus kérdés.
- A személyeskedő kérdés.

A kérdezésnél fontos felismerni a válaszadás hibáit is. A leggyakoribb válaszadási hiba a mellébeszélés, ennek jelei lehetnek:

- A válaszadó egyet ért a kérdés motivációjával.
- A válaszadó egyet ért a kérdés előfeltevésével.
- A válaszadó az előzményekről beszél.
- A válaszadó felsorolja a lehetséges alternatívákat, de nem foglal állást.
- A válaszadó érzékelteti a választ, de nem mondja ki.
- A válaszadó beszél a jó válasszal szemben támasztott követelményekről, de nem mondja ki a választ.

A kérdezésnek az előadás során is fontos szerepe van. A kérdéseket az előadó is felteheti a hallgatóságnak (bár ez a nem a témához kapcsolódó válaszok esetén felboríthatja az előadást). A kérdéseket nem is feltétlenül a hallgatóság válaszai miatt kell alkalmazni. A jó kérdés bevonja őket az előadásba, felkeltheti érdeklődésüket, érthetőbbé tesz számukra a problémát, rávilágít a téma lényeges pontjaira, Célszerű a hallgatóságnak az előadás végén lehetőséget adni a kérdezésre, és ezekre a

megfelelő mértékben válaszolni kell. A kérdésekkel lehet segíteni és lehet ártani is a másik félnek.

A tanulóknak gyakorolni kell a jó kérdezést, a megfelelő tanári korrekcióval. A tanár a filozófia és az erkölcsstan/etika tanításánál adjon minél több lehetőséget a kérdésekre. A tanulók kérdezési „igénye” a tárgyak jellegéből és a tanulók életkorából is következik.

Magatartás és életmód

A magatartás egy bonyolult alkalmazkodási rendszer. A tágran értelmezett környezet hatásaira való reakciókat, válaszokat jelenti. A magatartás szorosan kapcsolódik a szocializációs szinthez (a rossz magatartás egyben antiszociális).

- A magatartás egy olyan vonatkoztatási rendszert feltételez, amelyhez igazítja az ember a tevékenységét. Ez a vonatkoztatási rendszer sokféle elemet tartalmaz (öröklött jegyek, tanult minták, testi-lelki tényezők, erkölcsi értékek, tudástartalmak, emlékek, szokások, ...).
- Az életmód a tevékenységek, magatartások együttese, amely az élet fenntartására, valamint a különböző szükségletek (biológiai, lelki, közösségi, kulturális, ...) kielégítésére szerveződik (optimális esetben, minél több tudatossággal és nem „idomítással”) az egyes embereknél. Az életmódot több tényező befolyásolhatja: hagyományok, szokások, értékek, normák, társadalmi csoporthoz tartozás, anyagi helyzet, életkor, nem, aktuális állapotok, példaképek, egyéni elhatározások, ...).

A fenti meghatározásokból is látható, hogy a magatartás és az ezzel összefüggő életmód esetében fontosak azok az összetevők, amelyek kialakulásában kiemelt szerepe van a két tárgynak (tanult minták, erkölcsi értékek, normák, tudástartalmak, szokások, példaképek, egyéni elhatározások, ...).

A filozófia (és a hozzátartozó etika) már eredendően azt tartotta alapeszméjének, hogy egyfajta életmód legyen bizonyos emberek számára.

„Nos hát, fel kell tárni a filozófia mibenlétét és feladatának természetét, azután rá kell mutatni a vele való foglalkozás nehézségeire és fáradalmaira.. ennek hallatára pedig az igazán bölcselő természet, aki istentől ihletve valóban a filozófiával való foglalkozásra termett és méltó arra, úgy érzi, mintha valami csodavilágba vivő útról hallana. Tudja, hogy most minden erejét össze kell szednie: ránézve az életnek másként nincs is értelme.

Nekigyürkőzve tehát és vezetője erejét is felfokozva, addig nem enged, amíg mindennek végére nem jár, vagy legalább amíg el nem éri, hogy útmutató nélkül is tudja vezetni magát. Ezzel a felfogással és érzülettel él a filozófia jelöltje; s noha mindennapi teendőit – bármilyenek legyenek is azok – továbbra is ellátja, minden egyéb szempontot félretéve mindig csak a filozófia szavára hallgat, s mindennapi életét is úgy rendezi be, hogy ennek révén, józanságát mindenkor megőrizve, tanulékonyága, emlékezőtehetsége és értelmi képességei minél jobban kifejlődjenek; az ezzel ellenkező életmódot egész élete során gyűlöli.”²⁰⁴

A filozófiai, etikai témákkal való foglalkozás, olyan döntéseket, elhatározásokat generálhatnak a tanulóban, amelyek befolyásolják magatartásukat és életmódjukat. A tanulók sok esetben a tanárt „azonosítják” a tantárggyal, ilyen szempontból a két tárgy tanára, mintegy a filozófiát is képviseli számukra.

A filozófia és erkölcsstan/etika tárgyak olyan témákat érintenek (okság, célszerűség, összefüggés, értékek, felelősség, szabadság, ...) és olyan módon (logikusan, racionálisan, toleránsan, nyitottan, ...), hogy ez hatással lehet a tanulók magatartására és életmódjára is.

²⁰⁴ Platón: A hetedik levél. Az idézet helye Turay Alfréd, Nyíri Tamás-Bolberitz Pál 1993. *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*. Budapest, Szent István Társulat, 6.

Ajánlott irodalom

Alexandrov Andrea , Éger Gyöngyi, Fenyődi Andrea, Jakab György (szerk.) 2015. Tanári szemmel. Az erkölcsstan tantárgyról... . *Új Pedagógiai Szemle*. 2015. 3-4. 80-93.

Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

Balázs Zoltán 2012. Etika – tanítás? oktatás? formálás? In *Vigília*. 2012/7. 482-488.

Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.

Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.

Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fisher, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest, Műszaki Kiadó.

Fisher, Robert 2008. *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről*. Budapest, Műszaki Kiadó.

Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, Szent István Társulat.

Gönczöl Enikő, Jakab György 2012. Az iskolai erkölcsoktatás dilemmái. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 54-55.

Higgins, Chris 2011. *The Good Life of Teaching. An Ethics of Professional Practice*. Oxford, Wiley-Blackwell.

Kormos József 2003. „Dialogus inter Philosophum, Iudaeum et Christianum” Egy középkori példa a diskurzusra. In Loboczky János (szerk.): *Filozófiai diskurzusok*. Eger, 2003, Liceum Kiadó.

- Kormos József 2009. A tanítás és a nevelés ismeretelméleti alapjairól. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*. Budapest, MASZT.
- Kormos József 2011. A gondolkodás gondozásáról. In Bakos Gergely (szerk.): *Teória és praxis között, avagy a filozófia gyakorlati arcáról*. Budapest, 2011, L'Harmattan-Sapientia, 197-201.
- Kormos József 2012. Az igazság és a szeretet, mint az emberbarát etika alapja. In Bakos Gergely (szerk.) 2012. *Korunk iránytűje: a Caritas in Veritate*. Budapest, L'Harmattan – Sapientia, 11-20.
- Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József 2015. Az igazság értelmezésének lehetőségei a filozófiában. In Lőrincz Ildikó (szerk.) 2015. *Quid est veritas? (Jn 18,38) Teóriák, hipotézisek és az igazság viszonya*. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar.
- Krüger, Heinz-Hermann-Grünert, Cathleen (Hg.) 2006. *Wörterbuch Erziehungswissenschaft*. Opladen & Farmington Hills, Verlag Barbara Budrich.
- Lányi András 2012. Erkölcsóra az iskolában. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 93-94.
- Law, Stephen 2005. *Filozófai fogások*. Budapest, Alexandra Kiadó.
- Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex.
- Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest, Tericum Kiadó.
- Nahalka István (szerk.) 2006. *Hatékony tanulás. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 87.

<http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf> 2016. augusztus 26.

Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik I. Didaktik und Methodik*. Padernbor, Ferdinand Schöningh.

Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan*. Tanári kézikönyv. Budapest, Metódus-Tan.

Oroszlány Péter 2010. *Tanulásmódszertan*. Budapest, Metódus-Tan.

Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan*. Tanári kézikönyv. Budapest, Metódus-Tan.

Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.

Pfeifer, Volker 2013. *Didaktik des Ethikunterrichts. Bausteine einer integrativen Wertevermittlung*. Stuttgart, Kohlhammer.

Pfister, Jonas 2010. *Fachdidaktik Philosophie*. Bern, Stuttgart, Wien, Haupt Verlag.

Pfister, Jonas- Zimmermann, Peter (Hg.) 2016. *Neues Handbuch des Philosophie-Unterrichts*. Bern, Haupt Verlag.

Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Ruzsa Imre (szerk.) 1998. *Logikai zsebenciklopédia*. Budapest, Áron Kiadó.

Schuster, Martin-Bednorz, Peter 2006. *Bevezetés a tanulás lélektanába*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.

Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.

Szabó Katalin 1997. *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak?* Budapest, Kossuth Kiadó.

Takács Márta – Kiss Anna 2012. Erkölcsstan és etika a filozófiaoktatás keretében. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 126.

Waibl, Elmar – Rainer Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG.

Wiater, Werner 2011. *Ethik unterrichten*. Stuttgart, Kohlhammer Verlag.

VI. A filozófia és az etika tanítás dokumentumairól

A két tárgy tanításának is megvannak a saját dokumentumai. Természetesen a jegyzetnek nem célja a hivatalos iratok (Köznevelési törvény, Nat, rendeletek, ...) részletes bemutatása, hiszen ezek internetes formában elérhetőek.²⁰⁵ Itt a főbb tartalmi jegyek kiemelésére kerül sor. A tanár által elkészítendő dokumentumokhoz tanácsok és ajánlott formák szerepelnek (a tartalmi hangsúlyok és a formák az intézményektől függően változhatnak).

A köznevelési törvény

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139880.226439

A törvény a köznevelés alapvető feladatait, intézményi formáit (azok működési rendjét), szereplőit (pedagógus, tanulók, szülők, különböző szervezetek, ...), a szereplők jogait, kötelességeit tárgyalja. Fontos a törvény aktuális változásait is követni.

A Nemzeti alaptanterv

Az Nemzeti alaptanterv előírja minden köznevelési intézmény számára az egységes formákat és tartalmakat. Pedagógiai, oktatáspolitikai és jogi dokumentum is egyben. Erre

²⁰⁵ És módosulhatnak is, tehát mindig érdemes ezen honlapok tanulmányozása.

alapozódnak a helyi tantervek és a kerettantervek, valamint minden egyéb pedagógiai dokumentum.²⁰⁶

A jelenleg érvényes Nat a 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendeletben található, a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200110.KOR
vagy

http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf

A Nat felépítése és főbb pontjai:

I. Az iskolai nevelő-oktató munka tartalmi szabályozása és szabályozási szintjei.

I.1. A köznevelés feladata és értékei

A NAT a köznevelés feladatát alapvetően a nemzeti műveltség, a hazai nemzetiségek kultúrájának átadásában, megőrzésében, az egyetemes kultúra közvetítésében, az erkölcsi érzék és a szellemi-érzelmi fogékonyság elmélyítésében jelöli meg.

Célja továbbá, hogy a családdal együttműködve cselekvő elkötelezettségre neveljen az igazság és az igazságosság, a jó és a szép iránt, fejlessze a harmonikus személyiség kibontakoztatásához szükséges szellemi, érzelmi, erkölcsi, társas és testi képességeket.

Ezáltal járul hozzá ahhoz, hogy a felnövekvő nemzedék

- a haza felelős polgárává váljék;
- kifejlődjék benne a hazafiság érzelmvilága;
- reális önismeretre és szilárd erkölcsi ítézőképességre tegyen szert;
- megtalálja helyét a családban, a szűkebb és tágabb közösségekben, valamint a munka világában;
- törekedjék tartalmas és tartós kapcsolatok kialakítására;
- legyen képes felelős döntések meghozatalára a maga és a gondjaira bízottak sorsát illetően;

²⁰⁶ A tantervekről bővebben lásd Hunyady Györgyné – M. Nádasi Mária 2000. *Pedagógiai tervezés*. Pécs, Comenius.

- válják képessé az önálló tájékozódásra, véleményformálásra és cselekvésre;
- ismerje meg és értse a természeti, társadalmi, kulturális jelenségeket, folyamatokat;
- tartsa értéknek és feladatnak a kultúra és az élővilág változatosságának megőrzését.

I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok:

A nevelési célok a következőképpen érvényesülnek a tartalmi szabályozás különböző szintjein, és valósulnak meg a köznevelés folyamatában:

- beépülnek az egyes műveltségi területek, illetve tantárgyak fejlesztési követelményeibe, tartalmaiba;
- tantárgyak részterületeivé válhatnak, vagy önálló tantárgyként jelenhetnek meg az iskola helyi tanterve szerint;
- alsó tagozaton tematizálják a tanítói munkát, a felsőbb évfolyamokon pedig elsősorban az osztályfőnöki órák témaköreit;
- témákat, fejlesztési helyzeteket körvonalaznak a nem tanórai keretek között folyó, egyéb iskolai foglalkozások, programok számára.
- A nevelési célok intézményi szintű tudatos követése, valamint a hozzájuk rendelt feladatok végrehajtása és végrehajtása az intézményi pedagógiai kultúra és a színvonalas pedagógiai munka meghatározó fokmérője, a pedagógiai-szakmai ellenőrzés egyik fontos kritériuma.

Fejlesztési területek – nevelési célok:

- Az erkölcsi nevelés.
- Nemzeti öntudat, hazafias nevelés.
- Állampolgárságra, demokráciára nevelés.
- Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése.
- A családi életre nevelés.
- A testi és lelki egészségre nevelés.
- Felelősségvállalás másokért, önkéntesség.
- Fenntarthatóság, környezettudatosság.
- Pályaorientáció.

- Gazdasági és pénzügyi nevelés.
- Médiatudatosságra nevelés.
- A tanulás tanítása.

I.1.2. Egységesség és differenciálás, módszertani alapelvek

I.2. A NAT, a kerettantervek és a helyi szintű szabályozás.

I.2.1. A köznevelési rendszer egyes feladataira és intézményeire vonatkozó külön szabályok

- Az erkölcsstan oktatása.
- A hit- és erkölcsstan oktatására vonatkozó szabályok.
- Egész napos iskola.
- Természettudományos nevelés.
- A mindennapos testnevelés.
- A mindennapos művészeti nevelés.
- Az idegennyelv-oktatás.
- Az emelt szintű képzési forma (tagozatos szervezési forma).
- Az óvodai nevelés kapcsolata az iskolai neveléssel-
oktatással.
- A szakközépiskolai oktatás.
- A szakiskolai nevelés.
- A kollégiumi nevelés kapcsolata az iskolai neveléssel-
oktatással.
- Az Arany János programok (tehetséggondozás).
- A sajátos nevelési igényű tanulók nevelésének-
oktatásának elvei.
- A nemzetiségi nevelés és oktatás elvei.

II. Kompetenciafejlesztés, műveltségközvetítés.

II.1. A kulcskompetenciák

- Anyanyelvi kommunikáció (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- Idegen nyelvi kommunikáció (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- Matematikai kompetencia (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).

- Természettudományos és technikai kompetencia (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- Digitális kompetencia (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- Szociális és állampolgári kompetencia (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- Kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- Esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).
- A hatékony, önálló tanulás (Szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök).

II.2. A műveltségi területek

II.2.1. A műveltségi területek felépítése:

- az alapfokú nevelés-oktatás szakasza:
 - 1–4. évfolyam;
 - 5–8. évfolyam;
- a középfokú nevelés-oktatás szakasza:
 - 9–12. évfolyam

II.2.3. Ajánlás a nemzetiségi iskolákban a NAT műveltségi területek százalékos arányaira

II.3. A műveltségi területek anyagai.

- Alapelvek, célok.
- Fejlesztési feladatok.
- Közműveltségi tartalmak

III. Glosszárrium

A tartalmi szabályozással összefüggő kifejezések, definíciók, pl. alaptanterv, differenciálás, fejlesztési feladatok, helyi tanterv,

A dokumentumból látható, hogy a két tárgynak (kiemelten az erkölcsstan/etika tárgynak) több sajátos feladata van. A köznevelés feladatainál szerepel az erkölcsi érzék és a szellemi-

érzelmi fogékonyság elmélyítése, valamint a szellemi, érzelmi, erkölcsi, társas képességek nevelése. A Fejlesztési területek – nevelési célok fejezet külön kiemeli az erkölcsi nevelést: „A köznevelés alapvető célja a tanulók erkölcsi érzékének fejlesztése, a cselekedeteikért és azok következményeiért viselt felelősségtudatuk elmélyítése, igazságérzetük kibontakoztatása, közösségi beilleszkedésük elősegítése, az önálló gondolkodásra és a majdani önálló, felelős életvitelre történő felkészülésük segítése. Az erkölcsi nevelés legyen életszerű: készítsen fel az elkerülhetetlen értékkonfliktusokra, segítsen választ találni a tanulók erkölcsi és életvezetési problémáira. Az erkölcsi nevelés lehetőséget nyújt az emberi lét és az embert körülvevő világ lényegi kérdéseinek különböző megközelítési módokat felölelő megértésére, megvitatására. Az iskolai közösség élete, tanárainak példamutatása támogatja a tanulók életében olyan nélkülözhetetlen készségek megalapozását és fejlesztését, mint a kötelességtudat, a munka megbecsülése, a mértéktartás, az együttérzés, a segítőkészség, a tisztelet és a tisztesség, a korrupció elleni fellépés, a türelem, a megértés, az elfogadás. A tanulást elősegítő beállítódások kialakítása - az önfegyelmétől a képzelőtehetségen át intellektuális érdeklődésük felkeltéséig - hatással lesz egész felnőtt életükre, és elősegíti helytállásukat a munka világában is.” De a két tárgynak a nemzeti öntudat, hazafias nevelés, az állampolgárságra, demokráciára nevelés, a családi életre nevelés, az önismeret és a társas kultúra fejlesztése, a családi életre nevelés, a testi és lelki egészségre nevelés, a felelősségvállalás másokért, az önkéntesség, a fenntarthatóság, környezettudatosság, a pályaorientáció fejlesztésében is komoly szerepe van.

A köznevelési rendszer egyes feladataira és intézményeire vonatkozó külön szabályoknál tárgyalásra kerülnek az erkölcsstan oktatására, valamint a hit- és erkölcsstan oktatására vonatkozó szabályok.

A két tárgy a következő kulcskompetenciák (ismereteket, készségeket és az ezek alapját alkotó képességek és attitűdök) fejlesztésében vehet részt: anyanyelvi kommunikáció, szociális és állampolgári kompetencia, kezdeményezőképeség és

vállalkozói kompetencia, esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség, a hatékony, önálló tanulás.

Az Ember és társadalom műveltségi területeknél a kiemelt fejlesztési területeknél szerepel az erkölcsstan/etika: *„Az erkölcsi nevelés a minden emberben jelen lévő erkölcsi érzék kiművelését jelenti; ami nem kifejezetten egyik vagy másik tantárgy feladata. Az iskolai környezet, a pedagógusi példa, az osztályközösség élete a maga egészében nyeri el erkölcsi jelentőségét. A helyes magatartás és a jó döntés elveiről kialakított álláspontok párbeszéde végigkíséri a civilizáció történetét. Az erkölcsstan és az etika feladata, hogy megismertessen ezzel a hagyománnyal. Nem kész válaszokat kínál, hanem a kérdések felismerésére és értelmezésére törekszik. A morális helytállás értelmének sokoldalú megvilágításával segít különbséget tenni jó és rossz döntés között. Az etika oktatása feltárja és fogalmilag megragadhatóvá teszi azokat az értékeket, amelyeken a társadalmi együttélés bevett normái alapulnak és segíti a kulturális sokszínűség értékének felismerését.”*, valamint a filozófia: *„A filozófiai tanulmányok célja az emberi lét értelmével, a tudás mibenlétével kapcsolatos legáltalánosabb kérdések felvetése, megvitatása, valamint a filozófiai eszmék történetének és legnagyobb alakjainak megismerése. A különböző korok és kultúrák filozófiai szövegeinek tanulmányozása elősegíti a kritikai gondolkodást, a problémaérzékenység fejlesztését, az önálló véleményalkotást és más gondolkodásmódok megértésének képességét. A filozófiai rendszerek azokat a legáltalánosabb fogalmi kereteket kínálják, amelyek között tapasztalataink világát mint összefüggő egységes egészet gondolhatjuk végig. A filozófiai tartalmak feldolgozása többféle módon történhet, így lehet például kultúrtörténeti súlypontú, az interdiszciplinaritást hangsúlyozó, kronologikus, problémacentrikus felépítésű vagy a filozófiai diszciplínák felől közelítő tematikus szerkezetű.”*

A Nemzeti alaptantervben a közműveltségi tartalmak az erkölcsstan, etika és a filozófia esetében az alábbiak:

Erkölcsstan. 1-4. évfolyam

Az erkölcsstan tantárgy anyagához az 1-4. évfolyamon egyrészt a Nat Ember és társadalom Történelem tematikája, másrészt a Magyar nyelv és irodalom, az Ember és társadalom, az Életvitel és gyakorlat, valamint a Művészetek, továbbá az Ember és természet műveltségterületek azon fejlesztési követelményei és közműveltségi tartalmai irányadóak, amelyek az életkori sajátosságoknak megfelelően közvetítik az alábbi beszélgetési témákat, magatartásmintákat, életvezetési szokásokat.

1. Ön- és társismeret

1.1. Milyennek látom magam? Milyennek látnak engem mások?

1.2. Mi a legjobb bennem?

1.3. Kire szeretnék hasonlítani?

1.4. Másokkal kapcsolatos értékek. Mi a jó és a fontos mások számára?

2. Értékek és normák

2.1. Hagyományok, szokások, ünnepek a családukban, az országunkban.

2.2. Más családok, települések, országok hagyományai, szokásai, ünnepei.

2.3. Együttélési szabályok, közös szabályalkotás.

Erkölcstan. 5-8. évfolyam

1. Az emberi természet

1.1. Ember és természet.

1.2. Test és lélek. Egészség, betegség, fogyatékoság, egészség.

1.3. Ösztön, érzés, érzelem. Értelem, akarat.

1.4. Nyelv és gondolkodás. Tudás, képesség, tehetség.

2. Erkölcsi személyiség, emberi társaság

2.1. Szokás, hagyomány, szabály, illem.

2.2. A lelkiismeret. Jó és rossz, bűn és erény.

2.3. Az ember mint értékelő és erkölcsi lény.

2.4. Önállóság, alkalmazkodás, engedelmesség. Őszinteség és hazugság.

3. Társas kapcsolatok

3.1. Társaink. Barátság, szeretet, tisztelet, segítő kapcsolat.

3.2. Nemiség, szerelem. A házasság. Család, otthonteremtés.

3.3. Előítélet, bizalom, együttérzés.

3.4. Nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozás, etnikai együttélés, etnikai háttérű konfliktusok.

4. Az emberi társadalom

4.1. Egyén és közösség. Társadalmi igazságosság. Szegények és gazdagok.

4.2. Szabadság és korlátozottság.

4.3. Munka, alkotás. Értelmes élet, boldogulás. Jól lét és jólét.

4.4. Jog, hatalom, politika, demokrácia.

5. A vallás világa

5.1. Meggyőződés, hit, világnézet.

5.2. A vallás mint lelki jelenség.

5.3. Vallási közösség és vallási intézmény.

5.4. Vallási népszokások.

6. A kereszténység és Európa

6.1. A nagy világvallások vilásképe és erkölcsi tanításai.

6.2. A zsidó és a keresztény vallás a Biblia tükrében.

6.3. A kereszténység története. Az európai civilizáció és kultúra zsidó-keresztény gyökerei.

6.4. A keresztény vallás erkölcs és a kereszténység világi tanításai. Párbeszéd, együttműködés vallásos és nem vallásos emberek között.

6.5. Új vallási mozgalmak.

Etika. (9-12. évfolyam)

1. Az erkölcsi gondolkodás alapjai

1.1. Tények és értékek. A cselekedet erkölcsi megítélése. Etikai álláspontok a jó és a rossz ismeretének eredetéről. A szenvedés kérdése.

1.2. Hit és vallás. A világvallások emberképe és erkölcsi tanítása.

1.3. A cselekvő szeretet. Az ember kitüntetett léthelyzete, bűne és jóra valóssága. A vallás erkölcs értékei a világi etikában.

2. Törvény és lelkiismeret

2.1. Az erkölcsi gondolkodás fejlődése. Szokás, hagyomány, törvény. Az egyén választása.

2.2. A lelkiismeret szabadsága és a személy erkölcsi felelőssége. Szándék és következmény.

2.3. Az erények és a jó élet céljai. A jellem. Erkölcsi érzék, erkölcsi nevelés. Önállóság és példakövetés. Önmegvalósítás és önkorlátozás.

3. A kapcsolatok világa

3.1. Én és Te. Szeretet, barátság, szerelem, szexualitás. Szülők és gyermekek. Otthon, család.

3.2. Én és Mi. Egyén és közösség. Állampolgárság és nemzeti érzés. A szabadság rendje: jogok és kötelességek.

3.3. Mi és Ők. Többség és kisebbség. Szolidaritás, kölcsönös segítség. A társadalmi igazságosság kérdése.

3.4. Erkölcs és politika. Magánérdek és közjó. Részvétel a közéletben. A közélet tisztasága. Szólásszabadság és a nyilvános beszéd felelőssége az információs társadalomban.

4. Korunk erkölcsi kihívásai

4.1. Az ökológiai válság mint erkölcsi probléma. Kötelességeink más élőlények iránt. A környezettudatos életmód.

4.2. Világszegénység - a szegények világa. Demográfiai egyenlőtlenségek és következményeik.

4.3. A közösségi és társadalmi korrupció problémája

4.4. Az intolerancia, a gyűlölet, a kirekesztés, a rasszizmus mint erkölcsi dilemma.

4.5. Az emberiség közös öröksége és a jövő nemzedékek jogai.

Filozófia (9-12. évfolyam)

1. A filozófia

Fogalma, tárgya, eredete, viszonya a szaktudományokhoz, a valláshoz, a művészethez és a mindennapi élethez; a filozófiai gondolkodás története.

2. Logika

Az érvényes következtetés szabályai. A logika kapcsolódása a matematikához és a nyelvi kommunikációhoz.

3. Ismeretelmélet

A tudás mibenléte, forrásai, határai.

4. A létre vonatkozó kérdések

Az ember helye a világban. Tér, idő, okság. Test és lélek.

5. Etika, erkölcsfilozófia

A morális tulajdonságok természete, a morális cselekvés szabályai, alkalmazott etikák.

6. Tudományfilozófia

A tudomány fejlődése és a különböző korok tudományossága. A tudományos érvelés sajátosságai, paradigmái.

7. Vallásfilozófia

A vallási jelenségek, események, fogalmak és tanok elemzése.

8. Politikai filozófia

Az ember mint társadalmi lény. A politika, az állam, a jog, az igazságosság és a személyes szabadság összefüggéseinek vizsgálata.

A kerettantervek

A központi kerettantervek, a NAT-ra épülve az 1.-4., 5.-8. és a 9.-12. évfolyamokon szabályozzák az oktatás tartalmát, az iskoláknak bizonyos mértékű autonómiát adva. A kerettantervek egységesítik az oktatási tartalmát, biztosítják az iskolarendszeren belüli átjárhatóságot, egységesítik (nem egyformává teszik) a helyi pedagógiai programokat. A kerettantervek tartalmazzák az iskolatípus oktatási céljait, a tantárgyakat, a kötelező óraszámokat és a közös követelményeket.²⁰⁷

Az erkölcsstan közműveltségi tartalmai az 1-4. évfolyamon a többi tárgyba beépülve szerepelnek, az 5-8. évfolyamon külön tantárgyként. Az etika a 11. évfolyamon, a filozófia a 12. évfolyamon (választható tárgyként) szerepel.

A kerettantervek a Nat figyelembevételével készültek. Megtálálhatóak az alábbi címen: <http://ofi.hu/kerettantervek> itt is fontos figyelni a változásokat.

A helyi tanterv

²⁰⁷ Az etika tantervekhez bővebben lásd Kamarás István 2003. Emberismeret és etika tantervek. In Homor Tivadar 2003. *Az etika tanítás gyakorlata*. Budapest, Krónika Nova Kiadó Rt., 9-73.

Az adott intézmény pedagógiai programjának része, az intézmény dokumentumai között található meg (pl. iskola honlapja).

Az érettségi dokumentumok

Érettségi mindkét tárgyból választható. Érdeemes tanulmányozni az érettségi leírását és az érettségi feladatokat, mivel a tárgyak tanításánál erre is fel kell készíteni az érettségire jelentkező hallgatókat.

A filozófia vizsgakövetelmények három részből állnak (itt a középszint szerepel az emelt szinten még néhány téma kapcsolódik ehhez):

1. Filozófiai problémák:
 - Mi a filozófia?
 - A létre vonatkozó kérdés.
 - A test-lélek probléma
 - Megismerhetőség, igazság, bizonyosság.
 - Az én problémája.
 - A végesség emberi problémája.
 - Vallásfilozófiai kérdések.
 - Etikai problémák.
 - A szabadság kérdése
 - Választható: Az idő filozófiai értelmezése. A környezet- és bioetika problémái. Globalizáció és társadalom.
2. Filozófusok és alapvető gondolataik: Platón, Arisztotelész, Descartes, Kant, Nietzsche és még három választható.
3. Korszakok, irányzatok: Antik görög filozófia, Felvilágosodás. 20. századi filozófia (egzisztencializmus, analitikus filozófia).

A filozófia vizsga leírása:

Középszinten: Írásbeli (központi feladatsor) 180 perc, 100 pont.
Szóbeli (20 (elméleti), és 20 (szöveg- képelemzés) tétel) 15 perc, 50 pont.

Az etika érettségire két tárgyként van lehetőség (Emberismeret és etika, valamint Ember és társadalomismeret, etika).

Emberismeret és etika vizsgakövetelmények (emeltszinten ugyanazok a témák, mint középszinten, de másmilyen mélységű a téma kifejtése):

1. Az etika megalapozása.
2. Az erények és a jellem.
3. Társas kapcsolatok.
4. Erkölcs és társadalom.
5. Vallás és erkölcs.
6. Korunk erkölcsi kihívásai.

Az Emberismeret és etika vizsga leírása: Írásbeli (projekt a december 1-ig megadott három téma egyikéből) 80 pont; Szóbeli (esetelemzés és projektvédelem) 15 perc, 70 pont.

Ember és társadalomismeret, etika vizsgakövetelmények (emeltszinten ugyanazok a témák, mint középszinten, de másmilyen mélységű a téma kifejtése):

1. Az ember, mint biológiai, társadalmi és szellemi lény.
2. Az ember, mint meghatározott és szabad, értékelő és erkölcsi lény.
3. Szokás, erkölcs és jog.
4. Az ember közvetlen környezete: család, párkapcsolat, barátság, közösségi kapcsolatok.
5. A mi kis ügyeink.
6. Gazdaság, a munka világa, pályaorientáció.
7. Társadalmi rétegződés és társadalmi mobilizáció.
8. A közélet és a politika világa.
9. Hovatartozásaink: szülő- és lakóhelyünk, hazánk és Európa, magyarságunk és európaiságunk.
10. Életszínvonal, életmód, az élet minősége, boldogulás és boldogság.
11. Globális gazdasági, társadalmi és erkölcsi kihívások.

Az Ember és társadalomismeret, etika vizsga leírása: megegyezik az Emberismeret és etika vizsgáéval.

A 2017. január 1-től érvényes érettségi leírások bővebben megtalálhatóak az alábbi címen:

http://www.oktatas.hu/koznevelas/erettsegi/altalanos_tajekoztatas/vizsgatargyak_2017tol#1

A tanmenet

A tanmenet a feldolgozandó tartalom vagy az elsajátítandó műveletek, tevékenységek tanórákra való elosztását jelenti az egyes osztályok (esetleg csoportok) számára.

A tanmenet jellemzői:

- A tanmenet a pedagógus által készített tervezési dokumentum.
- A tanmenet orientálja az oktatás tervezett időbeli menetét.
- Megkönnyíti a különböző tantárgyak, művelődési területek tartalmi összerendeződését (a tantárgyi koncentrációt).
- Hagyományosan egy tanévre és egy osztályra készül, de készülhet egy-egy csoportra vagy tanulóra is.

A tanmenet részei:

- Tanórák meghatározása (ez a helyi tantervből következik).
- Tanórák eloszlása (heti óraszám).
- Tanórák felosztása (új ismereteket közlő, gyakorló, ismétlő, ellenőrző, ...).
- Az oktatás tartalma (tananyag, fogalmak, ...). követelmények.
- Tankönyvek, taneszközök.
- Tantárgyi összefüggések, koncentráció.
- Előzetes tapasztalatok.

A tanmenet írásbeli dokumentum, amelyet a tanáron kívül felhasználhatnak helyettesítés, együttműködés, ellenőrzés esetén is.

A tanmenet a tartalom és a feldolgozás érdekében tartalmi vagy tevékenységbeli alegységekre, témákra tagolódik. A tartalmaktól és a feldolgozás körülményeitől függően készíthető alegységek:

- Tematikus terv: Egy összefüggő tananyagrészt (téma) feldolgozásának terve. Figyelembe veszi: a tanulókat, a téma feldolgozásának célját, a téma sajátosságait, a feldolgozási módszer sajátosságait, a feltételeket, a lehetőségeket, ...
- Epochális (időszakos) terv: Egy-egy tárgy, műveltségi terület tanítása-tanulása nem órarendszerben történik, hanem sűrítve, blokkosítva pl. néhány hetes ciklusokban. A reformpedagógiákban gyakran alkalmazott módszer (pl. Waldorf-iskola).
- Projekt terv: A projektoktatás egy komplex téma olyan feldolgozását jelenti, amelynek során hangsúlyos a tanuló(k) önállósága. Fontos a feltételek (eszközök, anyagok, helyszín, ...) biztosítása, előkészítése, a közös tervezés (tanár-tanulók), időterv készítés, a tanulói kreativitás, aktivitás figyelembe vétele, ...

Tanmenet minták találhatóak az alábbi címen:
<http://ofi.hu/letoltheto-tanmenetek>

Az óravázlat

A tanítási óra tervét tartalmazza.

A tanítási óra tervezése

Előkészítés lépései:

- Az óra céljának a megfogalmazása.
- Minden egyes óra célja a tanév végi követelmények elérésének folyamatába illeszkedik. A célok forrása lehet a helyi tanterv céljai, a pedagógus sajátos céljai (az adott osztállyal, csoporttal kapcsolatban), a tanulók céljai, a tanulók előzetes ismeretei, a szükségletei, igényei.
- A tananyag kiválasztása. Az óra tervezésének fontos feltétele, hogy mi az adott feldolgozandó tartalom,

tananyag. Ebből a szempontból fontosak a rendelkezésre álló tankönyvek, taneszközök.

- A tanulók tanulás szempontjából fontos sajátosságainak a figyelembevétele. Tudásuk, ismereteik, tanulási képességük, együttműködési készségük, önállóságuk, motiváltságuk, ...
- Az esetleges differenciálás mértékének a meghatározása. Az egységes tanulásszervezés (együtt lévő tanulók számára egységes célok, tartalmak, módszerek, ...) szükséges a differenciálás meghatározása.

A tanítási órák menetének tervezése:

- Időbeosztás megtervezése.
- Az óra kapcsolódásainak a megtervezése.
- A tanítási folyamat hangsúlyos elemeinek a meghatározása.
- A folyamatos motiváció biztosítása.
- A szervezési módok, módszerek meghatározása.
- A taneszközök meghatározása.

Egy minta az óravázlathoz:

Óravázlat

Tanár:

Osztály:

Időpont:

Tantárgy:

Téma:

Nevelési cél:

Idő	Órarend	Tanári tevékenység	Tanulói tevékenység	Szervezési mód	Didaktikai cél	Szemléltetés, eszközök	Egyéb (kapcsolódás más tárgyakhoz, új fogalmak, hangsúlyok, ...)

Óravázlatok találhatóak az alábbi címen: <http://ofi.hu/oravazlat-0>

Ajánlott irodalom

A 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről.
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139880.2264399 2016.
augusztus 25.

A 2016. október-novemberi érettségi vizsgák nyilvánosságra
hozott anyagai.
http://www.oktatas.hu/kozneveles/erettsegi/2016oszi_vizsgaid_ozsak/2016osz_nyilvanos_anyagok1 2016. augusztus 25.

Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2006. december 18.)
az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges
kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:hu:PDF> 2016. augusztus 10.

Ballér Endre 1996. *A nemzeti alaptantervtől az iskolai nevelő-
oktatómunka tervezéséig*. Budapest, OKI.

Ballér Endre 1996. *Tantervelméletek Magyarországon*. Budapest,
OKI.

Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika
gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.

Érettségi vizsgatárgyak 2017-től.
http://www.oktatas.hu/kozneveles/erettsegi/altalanos_tajekozt_atas/vizsgatargyak_2017tol#1 2016. augusztus 28.

Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás
tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gáspár László 1999. *A pedagógiai folyamattervezés elméleti és
gyakorlati kérdései*. Debrecen, KLTE Pszichológiai Intézet.

Hoffmann Rózsa 2005. *Vezetés pedagógusszempel*. Budapest,
Nemzeti Tankönyvkiadó.

Homor Tivadar (szerk.)2003. *Az etika tanítás gyakorlata*. Budapest, Krónika Nova Kiadó Rt.

http://www.oktatas.hu/koznevelés/erettsegi/altalanos_tajekoztatás/vizsgatargyak_2017tol#1 2016. augusztus 28.

Hunyady Györgyné – M. Nádasi Mária 2000. *Pedagógiai tervezés*. Pécs, Comenius.

Kerettantervek <http://ofi.hu/kerettantervek> 2016. augusztus 30.

Letölthető tanmenetek <http://ofi.hu/letoltheto-tanmenetek> 2016. augusztus 27.

Nemzeti alaptanterv. <http://ofi.hu/nemzeti-alaptanterv> 2016.augusztus 26.

Óravázlat <http://ofi.hu/oravazlat-00> 2016. augusztus 29.

Befejezés

„Az igazság és a világosság a tanítás és a nevelés témájában egy vezéreszmévé kell, hogy váljon az elméleti pedagógia tanulmányozásában és a gyakorlati munkában egyaránt.”²⁰⁸

A jegyzet egy elméleti jellegű bevezetés és egy gyakorlati jellegű útmutatás a két tárgy tanításához. Természetesen a teljesség igénye nélkül. Egyrészt a tárgyak tananyaga módosulhat, akár diszciplináris okokból, akár oktatáspolitikai megfontolásokból. Másrészt az oktatási folyamat módszerei, eljárásai is bővíthetnek (szerencsére egyre több szakirodalom olvasható a témában). Harmadrészt a módszerek kiválasztását, bővítését, módosítását a tanár személyisége, és az adott pedagógiai szituáció (korosztály, szociális háttér, előzetes tudás, helyi sajátosságok, ...) is befolyásolja. A jegyzet nem tartalmaz minden évfolyamra és órára vonatkozó tanmenetet és óravázlatot. Egyrészt a fenti okokból, másrészt ezek elkészítésére a szemináriumok és a tanítási gyakorlatok során a "helyi viszonyokat" figyelembe véve kerül sor.

A tanításra való felkészülés tudomány, a tanítás pedig művészet, a bevezetés mottója szerint. Ehhez az elméleti és gyakorlati tevékenységhez pedig azt kell tudnia a tanárnak, hogy mit tanítson és hogyan. A mit és hogyan kérdéséhez, pedig a befejezés mottója ad útmutatást az igazság és a világosság fogalmával. A tanítás során a tantárgy tudománya által feltárt igazságot kell tanítani – világosan, érthetően, szemléletesen.

²⁰⁸ „Wahrheit und Klarheit im Unterricht und in der Erziehung soll ein Leitgedanke sein für Studium der theoretischen Pädagogik und für die praktische Arbeit.” Stein Edith 2001. *Bildung und Entfaltung der Individualität*. (Edith Stein Gesamtausgabe 16. Schriften zu Anthropologie und Pädagogik 4). Freiburg, Basel, Wien, Herder, 1.

Kislexikon

A kislexikon azokat a filozófiai, etikai és pedagógiai fogalmakat tartalmazza, amelyek ilyen jellegű értelmezése fontos a tankönyv használata szempontjából. A szövegben és az ajánlott irodalmakban újabb fogalmak meghatározásai is megtalálhatóak.

Akaratszabadság: Az ember azon képessége, hogy a felmerülő cselekvési helyzetek közül akaratának megfelelően választani tud. A szabad akaratból következik a felelősség, csak a szabad akarattal választott tettért felelős az ember. A szabad akarat gondolatának elfogadása nem jelenti azt, hogy minden értelemben szabadok vagyunk (környezet hatása, öröklött tulajdonságok, idegrendszer fiziológiai-funkcionális hibái, ... befolyásolhatják az akarat szabadságát).

Anti-nevelés (antipedagógia): A nevelés (az iskola) szükségességét tagadó, sőt azt károsnak, ártalmasnak tartó radikális nevelésellenes szemlélet. Ellen Key (1848-1926) svéd tanítónő nézeteire vezethető vissza.

Átnevelés: Az ember tudat- és érzelmvilágát, érték és normarendszerét átfordító tevékenység. A fogalom általában a diktatórikus politikai rendszerek tevékenységeihez kapcsolódik. A nevelés folyamat részelemeként az átnevelésnek, mint az értékrend váltásának lehet pozitív hozadéka is (káros életvitel, rossz szokások, szenvedélyek megváltoztatása).

Deskriptív etika: A deskriptív (leíró) etika az etikával kapcsolatos vizsgálódások, kutatások leírását jelenti. Inkább történeti és tapasztalati jellegű tudomány.

Didaktika: A didaktika szó a görög διδάσκειν, didaszkein = oktatni, tanítani igéből származik. Ma gyakori az oktatásemélet elnevezés is, mely kifejezi, hogy a tudomány az oktatás elméleti kérdéseit tárgyalja. Az oktatás a nevelésnek mint komplex pedagógiai tevékenységnek az „eszköze”. A didaktika kérdései: Mit kell tanítani? Hogyan kell tanítani? Ki tanítson? Kit kell tanítani? Hol kell tanítani? ...

Emancipáció: Egyenjogúsítás, az egyén, vagy csoport önállóvá (sajátjogúvá) válását jelenti. A nevelés egyik kiemelt mozzanata, hogy a nevelt a nevelési folyamat során önálló, döntésképes, független szabad személlyé váljon.

Enkultúráció: A kulturális alapképességek elsajátítása, melynek során az ember „belenő” a kultúrába. Az emberi létezés sajátos és nélkülözhetetlen formája a kultúra. Ezért az ebbe való „bevezetés” a nevelés fontos feladata.

Erény: Általánosan az mondható, hogy az erény gyakorlattal szerzett lelki alkat, jóra irányuló készség. Az, hogy az erény gyakorlattal „növelhető”, fejleszhető fontos a nevelés szempontjából is, hiszen a nevelés során a közösségi lét szempontjából kiemelt erények begyakorlása is megtörténik. Aquinói Szt. Tamás szerint az erény a jóra irányuló cselekvési készség. Arisztotelész szerint az erény egyfajta lelki alkat, amely a szélsőséges cselekedetek helyett az értelem által a kiegyensúlyozott, harmonikus „közepet” választja.

Esztétika: Az elnevezés a görög αισθησῖς = érzékelés szóból származik. Az elnevezés azt jelzi, hogy ez a tudomány az érzékszervekkel érzékelhető dolgokban megjelenő elvekkkel, eszmékkel foglalkozik. A látható, hallható, tapintható, ... dolgokban, vagyis kiemelten a művészet alkotásaiban megjelenő elvekkkel, eszmékkel. Az esztétika tárgya a természetben,

társadalomban és kiemelten a művészetben megjelenő esztétikum, szépség.

Etika/Erkölc: Az etika és erkölcs szó általában felcserélhető, de pontosabb értelemben az etika a cselekedetek filozófiai vizsgálódására, reflexiójára vonatkozik, az erkölcs pedig a konkrét cselekvésekre. Az etika az emberi cselekedeteket befolyásoló általános elveket, értékeket, összefüggéseket vizsgálja. Az erkölcs ehhez viszonyítva egy szűkebb kategória, mert az erkölcs az mindig közvetlenül adott szabályok szerinti cselekvésre vonatkozik.

Etika: Az etika a filozófiának az a tudománya, amely filozófiai módszerekkel vizsgálja az emberi cselekvést és arra törekszik, hogy megállapítsa mely cselekedetek értékesek, értéktelenek, helyesek, helytelenek, jók vagy rosszak. Az etika tárgya az emberi cselekvés és maga a cselekvő ember. Az etika azt vizsgálja, hogy mely cselekvési formák vannak összhangban az ember értelmes természetével.

Fanatizálás: Az egyes nevelési elvek, módszerek túlhangsúlyozásában hasonló a félreneveléshez. Téves vagy szélsőséges értékek maximális figyelembevételét jelenti. Bizonyos esetekben, mint a nevelési folyamat részeleme, lehet pozitív szerepe is (versenyzés, sportolás, csoportösszetartás, lokálpatriónizmus, ...), de eltúlzása társadalomellenes lehet (ellenségkép, idegengyűlölet, agresszió, kirekesztés, ...).

Fekete pedagógia: A fogalom a nevelés gyermekellenes vonulataira használatos, amelyek negatívan befolyásolják a nevelt testi-lelki állapotát.

Félrenevelés: A félrenevelés vagy egyoldalú nevelés. Általában bizonyos aránytévesztés következménye, egyes nevelési elvek, módszerek túlhangsúlyozása. Ilyen lehet pl. a nevelt szabadságigényének vagy szükségleteinek az abszolutizálása (pl. kényeztetés, teljesíthetetlen vagy életidegen értékek követelése).

Filozófia: A filozófia a tudás, az ismeret megszerzésére törekszik. Olyan tudás megszerzésére, amely közvetlenül vagy közvetve az emberre, az ember életvitelére vonatkozik. Olyan tudás megszerzésére, amely általánosan, egyetemesen érvényes. Azt, hogy ez az ismeret, tudás mire irányul – vagyis, hogy mi a filozófia tárgya, témája – jól jelzik a filozófia alapvető szavai: eredet, alap, ok, cél, lét, lényeg, valóság, szabadság, szükségszerűség, összefüggés, igaz, jó, szép,

Idomítás. Elsősorban az állatok „tanítására” vonatkozik. Ember esetében a célja, hogy a nevelt gépiesen engedelmessé, gondolkodás, mérlegelés nélkül parancsszóra, utasításra cselekedjen. Természetesen a pozitív tartalmú, elfogadott emberi tevékenységekre szoktatás nem tartozik ide, hiszen ott a szoktatás, a kondicionálás nem kizárólagos, hanem egy folyamat időszakos részeleme csupán.

Ismeretelmélet: Az ismeretelmélet az emberi megismeréssel, annak módjaival, elveivel foglalkozó filozófiai tudomány. Egyben a tudás érvényességét, igazolhatóságát is vizsgálja.

Képzés. A képzés pedig az oktatás része. A képzés során az ismeretek, tudástartalmak alkalmazásához, felhasználásához szükséges képességek, készségek kialakítása történik (pl. szakképzés).

Kertész-modell: A tanítás a tanulóban alapvetően meglévő képességek kibontakoztatásának az elősegítése. Az ember bizonyos adottságokkal, készségekkel születik és a nevelés, a tanítás feladata, hogy ezeket kibontakoztassa. A tanító mintegy kertész, aki bizonyos körülmények megteremtésével és a veszélyeztető tényezők háttérbe szorításával, hagyja, hogy a tanulóban kifejlődjenek azok a jegyek, amelyek alapvetően már megvannak benne. A tanító mintegy végigkíséri a tanuló önálló fejlődését (Rousseau)

Kognitívizmus: A kognitívizmus szerint az etikai jellegű kijelentések megalapozhatóak és igazságértékük van. Filozófiai

és más tudományos szempontból (pszichológia, szociológia, teológia, ...) is vizsgálhatóak és magyarázhatóak.

Lezüllesztés: A társadalom értékei és normái ellen forduló célirányos, tudatos emberalakító tevékenység. Legtöbbször a deviáns szubkultúrákhoz és bűnözéshez kapcsolódó tevékenység.

Logika: A logika a helyes gondolkodás, vagy még inkább a helyes következtetés tudománya. A logika a gondolkodás formai, szerkezeti tulajdonságait, nem pedig a mentális, pszichikai vagy biológiai, élettani folyamatait vizsgálja.

Manipuláció: Káros és rejtett, mögöttes célok érdekében, azokat hasznosként, jóként feltüntetve végzett tevékenység. Általában a neveltek valamilyen jellegzetességének kihasználásával történik (információhiány, tájékozatlanság, kiszolgáltatottság, bizonytalanság, elismertség igénye, ...).

Metaetika: A metaetika az etikai kijelentéseket vizsgálja logikai, nyelvfilozófiai szempontból (az etika elméletének „elmélete”). Azt vizsgálja, hogy az etikai kijelentések mennyiben tartalmaznak tényeket, igazságokat.

Metafizika: A metafizika a dolgokat a legáltalánosabb szinten elemzi, az empirikus (tapasztalati) dolgokon túllévő összefüggéseket, a legvégső okokat vizsgálja. A metafizika filozófia legalapvetőbb tudománya (Arisztotelésznél „első filozófia”), mivel a filozófia minden részterületének a végső alapjait kutatja. A metafizika a létezővel, mint létezővel s magával a léttel foglalkozik. A metafizika a legnagyobb teljességre törekvő tudomány (hiszen tárgya a teljes valóság), a legelvontabb tudomány (a tapasztalatból indul ki, de leginkább el is távolodik tőle).

Művelődés: A művelődés a kulturális javaknak, értékeknek, termékeknek különböző célú (tájékozottság, szórakozás, alkotás, ...) az emberek öntevékeny, szabadon választott megismerése,

értékelése, elsajátítása. A nevelés kialakíthatja a művelődésre való igényt és szempontokat, irányelveket adhat e tevékenységhez. A művelődés maga is „nevel”, mivel formálja, gazdagítja a személyiséget.

Nevelés: A nevelés, mint gyakorlati tevékenység a tudás, az ismeret megszerzésének, továbbadásának, növelésének megvalósításával foglalkozik. Amely tudás, ismeret alkalmassá teszi az embert önmaga megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére, valamint az embert körülvevő világ (kiemelten a társadalom) megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére. A nevelés egy önálló, célirányos, speciális emberi tevékenység, mely többféle kapcsolatban áll más emberi tevékenységekkel. A nevelés jellegzetességei: a nevelés alapvetően személyes kapcsolat, interakció; a nevelés alapvető determináló tényezője a nevelési viszony; a nevelés pozitív irányultságú segítő, fejlesztő tevékenység; a nevelés céltudatos, tervezett, szervezett tevékenység; a nevelés értékorientált tevékenység; a nevelés általában intézményi keretek közt történik; a nevelés társadalmi szükségletet elégít ki és egyben társadalmi tevékenység; ...

Neveléstudomány: A neveléstudomány két részterületre osztható. Az általános neveléstudomány gyakorlatilag a nevelésfilozófia és az általános pedagógia elvi, alapozó jellegű témaköreit tárgyalja, pl. a nevelés lehetősége, szükségessége; a nevelés célja; a nevelés lényege; a nevelés résztvevői; a nevelés mint szocializáció; a nevelés mint személyiségfejlesztés; A speciális (differenciális) neveléstudományt nevezik neveléstudománynak is, ez már inkább a pedagógiai gyakorlatra vonatkozó témákat tárgyalja, pl. a nevelési területei (értelmi nevelés, érzelmi nevelés, erkölcsi nevelés, esztétikai nevelés, testi nevelés, vallási nevelés, családi életre nevelés, állampolgári nevelés, multikulturális nevelés, ...); a nevelési szintek (család, óvoda, iskola, kollégium, ...); a nevelési folyamatok (a folyamat szerkezete, módszertani elvek, módszertani kérdések, ...); a nevelés tervezése, ellenőrzése;

Nevelésfilozófia: A nevelésfilozófia részben filozófiai tudomány, részben pedagógiai tudomány. Értelmezik a filozófia egyik

speciális ágazatának, alkalmazott filozófiának. De értelmezhető pedagógiai tudományként is, mely a pedagógiai általános megalapozója, elméleti pedagógia. Mondható interdiszciplináris tudománynak is (a filozófia és a pedagógia „közös” tudománya). A nevelésfilozófia a pedagógiai témákat elemzi filozófiai módszerekkel:

Nevelési cél: A nevelés célja az elkötelezett, felelős ember, aki önmaga megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére, valamint az embert körülvevő világ (kiemelten a társadalom) megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére képes és alkalmas.

Nongognitivismus: A nonkognitivismus alapvetése, hogy az etikai kijelentések nem alapozhatóak meg, illetve nem rendelkeznek igazságértékkel. Az etikai kijelentések vágyakat, óhajokat, akaratokat, befolyásolási szándékokat fejeznek ki. Az etikai kijelentések felszólítások, parancsok nem szükséges, hogy tényeket vagy igazságokat fejezzenek ki. Az etikai kijelentések „magja” irracionális.

Normatív etika: A normatív (előíró) etika az etikai szempontból helyes elveket, értékeket, szabályokat (normákat) fogalmazza meg. Ezeket minősíti, rangsorolja, rendszerezi. A filozófiai etikák nagyrészt normatív etikák

Oktatás: A nevelésnek az értelemre ható folyamata. Az oktatás valamely konkrét ismeret, tudás rendszeres, általában intézményi (iskolai) keretek közt történő átadását jelenti. Az oktatás a nevelés része. Ezért az oktatás mindig egyben nevelést is jelent, de az nevelés nem mindig tartalmazza kifejezetten az oktatást.

Oktatási folyamat: Az oktatási folyamat a tanítás-tanulás egészét tartalmazza. Hagyományos felfogásban az oktatási folyamat az ismeretszerzés, az alkalmazás, a rendszerezés, a rögzítés, az ellenőrzés, az értékelés egymást követő lépéseit jelenti. A mai pedagógia – ezen alapvető lépéseket elfogadva – azonban inkább az oktatási folyamat alábbi jellegzetességeit tartja fontosnak:

komplexitás, kooperáció, aktivitás, autonómia, motiváció, adaptivitás.

Oktatási módszer: Az oktatás folyamata során alkalmazott tanári és tanulói tevékenységforma, eljárás, amely az oktatási folyamat céljának az elérését segíti elő (ez sokféle és sokszor ismétlődő tevékenységformát és eljárást jelent).

Oktatási stratégia: Az oktatás stratégiai tervezésének a feladata a célok kitűzése, a külső és a belső környezeti adottságok figyelembe vételével a célokhoz vezető utak megkeresése, valamint az eredmények folyamatos értékelése.

Összehasonlító pedagógia: Az összehasonlító (komparatív) pedagógia a neveléstudományok egyik új, és egyben leginkább fejlődő tudománya. A globalizáció, a multikulturalizmus miatt nőtt meg a jelentősége. Ezért nevezik nemzetközi pedagógiának is (comparative and international education). Ma már nemcsak az elméleti és gyakorlati szakemberek végeznek ilyen jellegű kutatásokat, hanem országos és nemzetközi szervezetek jöttek létre erre a feladatra.

Pedagógia: A pedagógia, mint tudomány a tudás, az ismeret megszerzésének és továbbadásának kérdéseivel foglalkozik. Amely tudás, ismeret alkalmassá teszi az embert önmaga megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére, valamint az embert körülvevő világ (kiemelten a társadalom) megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére. A pedagógia önálló, speciális, multidiszciplináris tudomány, melynek fő jellemzője a komplexitás és a kooperáció.

Perszonalizáció: Az egyéniség a személyiség kialakulása. A nevelés folyamat egyik legfontosabb eleme ennek elősegítése.

Szeretet: A szeretet különleges helyet foglal el az erények közt, mivel valamilyen módon minden erény alapja is lehet, mert minden erény tartalmazza a szeretet mozzanatát. Ugyanakkor mintegy az erények maximuma is, a végtelenre, a tökéletesre

irányul. A szeretet és az erkölcs összefügg egymással (az erkölcsileg jó cselekedet jelenti a másik szeretetét is, és a rossz cselekedet jelenti a szeretet hiányát is). Az ember etikai tevékenységében fontos hajtóerő az önszeretet is.

Szocializáció: A közösségbe, a társadalomba való beilleszkedés. A nevelés folyamat másik legfontosabb eleme ennek elősegítése.

Tabula-rasa modell: A tanítás elméleti-gyakorlati ismeretek, értékek, bizonyos fajta új tudáshalmaz átadása. A tanuló mintegy „tabula rasa” tiszta lap, amelyre a tanító „ráírja” az új ismereteket, a tudást (Locke).

Tanítás: A nevelőnek (a tanítónak, a tanárnak) az a tevékenysége, melynek során az ismereteket, a tudást (a tant) átadja, közvetíti. Az oktatás technikai, technológiai értelmével szemben a személyesebb (tanár-tanuló viszonyban történő), közvetlenebb ismeretközvetítést is jelenti.

Tanulás: A tanulás a pedagógia egyik központi fogalma, kategóriája. A tanulás általánosan az új ismeretek, tevékenységek, magatartásformák megszerzését jelenti. A tanulás információk befogadását, értelmezését, feldolgozását, használatát is jelenti. A tanulás a gondolkodás, a tevékenység, a viselkedés megváltozását is tartalmazza valamilyen külső hatásra.

Tudomány: A tudomány a módszeresen megszerzett és rendszerezett, megbízható, általánosan elfogadott tudás összessége. A tudomány nem csak kuriózum, vagy a tudósok magánügye, hanem rendkívül fontos szerepet tölt be az emberi társadalom életében, mert eredményei általában mindenki számára elfogadhatóak, megbízhatóak és tárgyilagosak.

Felhasznált irodalom

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139880.2264399 2016.
augusztus 25.

A 2016. október-novemberi érettségi vizsgák nyilvánosságra
hozott anyagai.
http://www.oktatas.hu/kozneveles/erettsegi/2016oszi_vizsgaid_ozsak/2016oszi_nyilvanos_anyagok1 2016. augusztus 25.

Alexandrov Andrea , Éger Gyöngyi, Fenyődi Andrea, Jakab
György (szerk.) 2015. Tanári szemmel. Az erkölcsstan
tantárgyról... . *Új Pedagógiai Szemle*. 2015. 3-4. 80-93.

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest,
Herder Kiadó Kft.

Arisztotelész 1987. *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa
Könyvkiadó.

Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.

Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008.
Filozófia. Budapest, Áron Kiadó.

Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2006. december 18.)
az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges
kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:hu:PDF> 2016. augusztus 10.

Bábosik István 2004. *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.

Bakos Ferenc (szerk.) 2003. *Idegen szavak és kifejezések szótára*.
Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Balázs Zoltán 2012. Etika – tanítás? oktatás? formálás? In *Vigília*. 2012/7. 482-488.
- Bayer József 2000. *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Beauvoir, Simone de 1969. *A második nem*. Budapest, Gondolat.
- Benedek András (szerk.) 2008. *Digitális pedagógia – Tanulás IKT környezetben*. Budapest, Typotex.
- Berán Ferenc 2007. *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bertók Rózsa (szerk.) 2013. *Bevezetés az etika történetének tanulmányozásába. Elméletek, értékek, iskolák, irányzatok*. Pécs, Virágmandula Kft., Ethosz Tudományos Egyesület
- Bertók Rózsa Bécsi Zsófia 2007. *Etika elméletek – Etika gyakorlatok*. Pécs, ETHOSZ Egyesület.
- Biblia*. 2008. Budapest, Szent István Társulat.
- Boethius 1979. *A filozófia vizsgálása*. Budapest, Európa Kiadó.
- Bolberitz Pál – Hosszú Lajos 2004. *Bölcselettörténet*. Budapest, Szent István Társulat.
- Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex.
- Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.
- Brezsnyánszky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat, 160-161.
- Csath Magdolna 2004. *Stratégiai tervezés és vezetés a 21. században*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Delius, Christoph-Gatzemeier, Matthias-Sertcan, Deniz-Wünscher, Kathleen 2008. *A filozófia története az ókortól napjainkig*. Budapest, Vince Kiadó.

Dörömbözi János 2009. *A filozófia alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Enyedi György 2004. A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. In *Magyar Tudomány*. 2004/12.

Érettségi vizsgatárgyak 2017-től.

http://www.oktatas.hu/koznevelas/erettsegi/altalanos_tajekoztatas/vizsgatargyak_2017tol#1 2016. augusztus 28.

Falus Iván (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fekete László (szerk.) 2004. *Kortárs etika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fisher, Robert 2008. *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest, Műszaki Kiadó.

Fisher, Robert 2008. *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről*. Budapest, Műszaki Kiadó.

Forray R. Katalin 2003. A multikulturális/interkulturális nevelésről. In *Iskolakultúra*. 2003. 6-7. 21-22.

Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, Szent István Társulat.

Gönczöl Enikő, Jakab György 2012. Az iskolai erkölcsoktatás dilemmái. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 54-55.

Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hanák Zsuzsanna Dr. (szerk.) *A kooperatív módszertan elméleti és gyakorlati alapjai*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.htm 2016. augusztus 25.,

- Hársfai Katalin 2012. *Etika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Hársing László 2010. *Az etikai gondolkodás rövid története*. Budapest, Áron Kiadó.
- Hegedűs Gábor-Mayer Ágnes-Szécsi Gábor-Zombori Béla 2002. *Projektpedagógia*. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, Tanítóképző Főiskolai Kar.
- Heinz-Hermann-Grünert, Cathleen (Hg.) 2006. *Wörterbuch Erziehungswissenschaft*. Opladen & Farmington Hills, Verlag Barbara Budrich.
- Higgins, Chris 2011. *The Good Life of Teaching. An Ethics of Professional Practice*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Homor Tivadar (szerk.) 2003. *Az etika tanítás gyakorlata*. Budapest, Krónika Nova Kiadó Rt.
- Hunyady Györgyné – M. Nádaszi Mária 2000. *Pedagógiai tervezés*. Pécs, Comenius.
- Hügli Anton – Lübcke Poul (Hg.) 1997. *Philosophielexikon*. Reinbek bei Hamburg, 1997, Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Jakab György 2012. *Erkölcstan és médiaismeret a gyermekfilozófia tükrében*. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012/4-6. 99 – 110.
- Kagan Spencer-Kagan Miquel 2009. *Kagan kooperatív tanulás*. Budapest, Önkonet.
- Kerettantervek <http://ofi.hu/kerettantervek> 2016. augusztus 30.
- Komenczi Bertalan 2007. *Tananyagfejlesztés elektronikus tanulási környezetekben*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/tananyagfejlesztés_elektronikus.htm 2016. augusztus 19.
- Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Piliscsaba, PPKE BTK.

- Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lányi András 2012. Erkölcsóra az iskolában. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 93-94.
- Law, Stephen 2005. *Filozófiai fogások*. Budapest, Alexandra Kiadó.
- Law, Stephen 2008. *Filozófia*. Budapest, M-ÉRTÉK Kiadó Kft.
- Letölthető tanmenetek <http://ofi.hu/letoltheto-tanmenetek>
2016. augusztus 27.
- Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller, 137.
- Lillie, William 2003. *An Introduction to Ethics*. London, Methuen & CO. LTD.
- Locke, John 1914. *Gondolatok a nevelésről*. Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület.
- M. Nádas Mária 2010. *Adaptív nevelés és oktatás*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.
- MAB 2008/8/II.2. számú határozata.
(<http://www.doktori.hu/index.php?menuid=351&cid=148>
2016. augusztus 14.)
- MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex.
- Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest, Tericum Kiadó.
- Nagy József 2010. *Új pedagógiai kultúra*. Szeged, Mozaik Kiadó.
- Nahalka István (szerk.) 2006. *Hatékony tanulás. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.

<http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf> 2016. augusztus 26.

Nemzeti alaptanterv. <http://ofi.hu/nemzeti-alaptanterv> 2016. augusztus 26.

Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik I. Didaktik und Methodik*. Paderbor, Ferdinand Schöningh.

Nyíri Tamás 2003. *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat.

Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika. Problémák, paradoxonok és perspektívák*. Budapest, Vince Kiadó.

Óravázlat <http://ofi.hu/oravazlat-00> 2016. augusztus 29.

Oroszlány Péter 2005. *Tanulásmódszertan. Tanári kézikönyv*. Budapest, Metódus-Tan.

Oroszlány Péter 2010. *Tanulásmódszertan*. Budapest, Metódus-Tan.

Pálvölgyi Ferenc 2014. *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.

Papp Miklós 2015. *Mozaik kövek az erkölcsi neveléshez*. Budapest, Új Ember Kiadó.

Pfeifer, Volker 2013. *Didaktik des Ethikunterrichts. Bausteine einer integrativen Wertevermittlung*. Stuttgart, Kohlhammer.

Pfister, Jonas 2010. *Fachdidaktik Philosophie*. Bern, Stuttgart, Wien, Haupt Verlag.

Pfister, Jonas- Zimmermann, Peter (Hg.) 2016. *Neues Handbuch des Philosophie-Unterrichts*. Bern, Haupt Verlag.

Pieper Annemarie (Hg.) 1998. *Philosophische Disziplinen*. Leipzig, Reclam Verlag.

Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron Kiadó.

- Platón 1983. *Válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Platón 1984. *Összes művei I.* Budapest, Európa Kiadó.
- Putnam, Hilary 2001. Agyak a tartályban. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 2001. 1-2.
- Quante Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Ratzinger, Joseph 1993. *Krisztusra tekintve*. Budapest, Vigília Kiadó.
- Rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről. 8/2013. (I. 30.) EMMI
- http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300008.EMM 2016.augusztus 29.
- Rée, Jonathan-Urmson, J.O. (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Rousseau, Jean Jacques 1997. *Emil, avagy a nevelésről*. Budapest, Papirusz Book.
- Ruzsa Imre (szerk.) 1998. *Logikai zsebenciklopédia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Schuster, Martin-Bednorz, Peter 2006. *Bevezetés a tanulás lélektanába*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Sík Sándor 1942. *Esz­tétika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Simon Endre (szerk.) 1966. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Steiger Kornél 1997. *Filozófia*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta – Saxum.

- Stein Edith 2001. *Bildung und Entfaltung der Individualität*. (Edith Stein Gesamtausgabe 16. Schriften zu Anthropologie und Pädagogik 4). Freiburg, Basel, Wien, Herder.
- Szabó Katalin 1997. *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak?* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Takács Márta – Kiss Anna 2012. *Erkölcstan és etika a filozófiaoktatás keretében*. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2012. 4-6. 126.
- Thomae, Aquinatis S. 1952. *Summa Theologiae*. Romae, Marietti.
- Turay Alfréd 2000. *Az ember és az erkölcs*. Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó.
- Turay Alfréd, Nyíri Tamás-Bolberitz Pál 1993. *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Waibl, Elmar – Rainer Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG.
- Warburton, Nigel 2000. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Wiater, Werner 2011. *Ethik unterrichten*. Stuttgart, Kohlhammer Verlag.
- Winkler Márta 2003. *Iskolapélda. Kinek kaloda, kinek fészek*. Budapest, Edge 2000 Kft.
- Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zimányi Ágnes 2004. *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*. Kecskemét, Korda Kiadó.